

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SVENSKE

STOR-

MÆND

SVENSKE STORMÆND

Foreningen Nordens Gavebog
1946

UDGIVET AF NORDEN
DANSK FORENING FOR NORDISK SAMARBEJDE
KØBENHAVN 1946

REDAKTØR:
ERIK ANDERSEN

*Portræt af Swedenborg samt Billederne af Sergels Værker er venligst udlånt af
Svenska Porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.*

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

FORORD

Som Gavebog til sine Medlemmer for Aaret 1946 udsender den danske Forening „Norden“ Bogen „Svenske Stormænd“. Da der ikke i Danmark findes en lettilgængelig Fremstilling af de berømteste af de Stormænd, som Svenskerne selv ønsker kendt uden for deres Lands Grænser, har „Norden“ taget Initiativet til en saadan Bogs Fremkomst og haaber, at Læsningen af den maa tjene Foreningens Formaal: at udvide Medlemmernes nordiske Kundskaber og at fremme Kærligheden til nordiske Forhold.

Foreningen retter en særlig Tak til f. d. undervisningsråd, fil. dr. Nils Hänninger, Medlem af den svenske „Norden“s Styrelse, for gode Raad og Hjælp med Valg af Forfattere til Biografierne.

For at række de Læsere, som ikke fuldt ud behersker Svensk, en hjælpende Haand, er særprægede Ord oversat til Dansk efter hver Biografi. Gloser, hvis Forstaaelse for Sammenhængen er mindre væsentlig, er ikke medtaget, hvorfor Inkonsekvenser har været uundgaaelige. Noteapparatet er udarbejdet selvstændigt til hver Biografi, saaledes at disse ikke af den Grund behøver at læses i kronologisk Rækkefølge.

Bogens Oplægning og Redaktion samt Udarbejdelsen af Noterne er foretaget af Sekretær Erik Andersen.

Foreningen „Norden“.

INDHOLD

	Side
Birgitta..... af <i>Johannes Jørgensen</i>	5
Olaus Petri..... - <i>Rurik Holm</i>	23
Axel Oxenstierna..... - <i>Wilhelm Tham</i>	38
Emanuel Swedenborg .. - <i>Efraim Briem</i>	49
Carl v. Linné..... - <i>Knut Hagberg</i>	63
Carl Michael Bellman .. - <i>Otto Sylwan</i>	70
Tobias Sergel..... - <i>Axel Romdahl</i>	85
Johan Olov Wallin..... - <i>Harry Blomberg</i>	95
Esaias Tegnér..... - <i>Algot Werin</i>	109
Erik Gustaf Geijer..... - <i>Greta Hedin</i>	124
Fredrika Bremer..... - <i>Jeanna Oterdahl</i>	137
John Ericsson..... - <i>Carola Goldkuhl</i>	151
Alfred Nobel..... - <i>Ragnar Sohlman</i>	165
August Strindberg..... - <i>Erik Lindström</i>	175
Selma Lagerlöf..... - <i>Jeanna Oterdahl</i>	189
Anders Zorn..... - <i>Gerda Boëthius</i>	205
Hjalmar Branting..... - <i>Fredrik Ström</i>	221
Nathan Söderblom..... - <i>Olle Nystedt</i>	231
Gustaf Dalén..... - <i>Ernst Herlin</i>	245
Forfatterbiografier.....	259

DEN HELLIGE BIRGITTA

Der var en Gang et Land, som hed Europa. Det strakte sig fra Sicilien i Syd til Island i Nord, fra Atlanterhavet i Vest til Donau i Øst. Dets Hovedstad hed Rom — mindre Stæder hed Firenze, Milano, Paris, London, München, Prag fl. a. Længst oppe mod Nord laa København og Stockholm.

Europa beboedes af forskellige Folkeslag som f. Ex. Italianere, Tyskere, Franskmand, Danske, Englændere, Nordmænd og Svenskere. Nu og da sloges de med hverandre — det har Mennesker altid gjort — men til Syvende og Sidst kunde de dog komme til Enighed. Og Grunden dertil var, at alle havde én Religion, og at der var et fælles Sprog, paa hvilket de kunde gøre sig forstaaelige for hverandre. De var Katholiker, og Fællessproget var Latin. Europa var beboet af Europæere. Den Tid, da dette var saa, kalder man Middelalderen. Den varede henved tusind Aar.

Den hellige Birgitta, som levede i det fjortende Aarhundrede, var et ægte Barn af denne Europas Storhedstid. Hun var en svensk Kvinde, ja. Men hun tænkte europæisk. Hendes Interesse gik vidt ud over Sverigs Grænser — hendes Fædreland var det, som Digteren kalder „et større Fædreland end denne lille Tue, som ej os holde kan.“ Hendes Hjem var Europa, hendes Folk den hele Menneskehed. For dette Hjem og dette Folk slog hendes stærke Hjærte, arbejdede hendes vældige Vilje. Og hun skabte et Værk, hvis Grænser næsten faldt sammen med Europas. — Spor af hendes Gærning er endnu synlige fra Spaniens Bjærge til Finlands tusinde Søer, fra Italiens Sol til Højnordens Sne. Sverig tæller hende — og med Rette — blandt sine store... *Sønner*, er man nær ved at sige, saa mandig hun var. Den katholske Kirke ærer hende som en af sine Helgener. Og Staden Vadstena, hvis Navn hun har gjort berømt over hele Verden, har sat hende i sit Vaabenskjold. Der sidder hun i

sin Tronstol, som ogsaa er en Lærestol — Herskerinde og Lærerinde.

Kom den hellige Birgitta da fra Vadstena? Var hun født der? Var hun et Barn af det frodige Östergötland — næst Skaane Sverigs frugtbareste Provins? Nej — hun kom fra den Egn i Sverig, som har skabt det svenske Retssamfund, fra Landet omkring det gamle Uppsala, og hendes Fader var en Lovens Mand, *Jurist* vilde man kalde ham nu — Lagmanden Birger Persson til Finsta Gaard i Uppland. Lagmanden var i hine Tider ligesom den levende Kilde til Retfærdighed — han kendte Landets Lov, og det var ham, som paa Thinge stod frem og „sagde“ Loven — „Lovsigemanden“ som det hedder hos Islænderne. Fra ham tog Birgitta sin levende Retfærdighedssans i Arv — og sin Trang til at virke i Retfærdighedens Tjeneste.

Dette var Arven. Hertil kom Opdragelsen.

II.

Birgitta fødtes 1303 paa Finsta Gaard, ikke langt fra Uppsala. Gaarden har vel set ud som en af de store, rødmaalede Træbygninger, man endnu ser i Sverig, lysende frem mellem grøn Naaleskov og hvidstammede Birke. Det har været, hvad man senere kaldte en Herregaard — med en stor Borggaard, omgivet paa alle Sider af Hovedbygningen, Udhusene, Portfløjen med Vægterens Taarn. En Vindebro over Voldgraven. I en af Sidefløjene Kapellet, hvor Huskapellanen hver Morgen læste Messe. Denne gejstlige Mand har vel ogsaa givet Birgitta og de andre Børn Undervisning. Og Fru Ingeborg, Birgittas Moder, har bedt Aftenbøn med dem og set efter, at de holdt sig Guds og Kirkens Bud efterrettelige. For Katholiker er jo ogsaa *Kirkens* Bud forpligtende — at overholde Fasten, regelmæssigt søge Kirken paa Søn- og Helligdage, og hvad nu ellers et Kristenmenneske bør gøre.

Og lille Birgitta blev et fromt Barn, en from lille Pige, der fulgte med i alle Kirkeaarets Fester, levede med i Kirkeaarets Rytme — fra Bethlehem til Golgatha og fra Golgatha til Helligaandens Komme og Apostlenes Udsendelse — „gaa ud i al Verden!“ Men det dybeste Indtryk modtog hun af det kristne Dramas Højdepunkt — Ugen fra Palmesøndags „Hosianna“ til Langfredagens „Korsfæst,

Den hellige Birgitta.

Træskulptur i Vadstena Klosterkirke.

korsfæst!" og videre frem til Paaskemorgens straalende „Han er opstanden“ — ligesom Solen.

Blandt de Gæster, som kom paa Besøg hos Lagmanden Birger Persson, var ogsaa gejstlige — baade Benediktinere fra Alvastra, Dominikanere fra Skänninge, Graabrødre fra Stockholm — de læste saa Messe i Borgens Kapel og prædikede over Dagens Text. Og en Marts Morgen i det Aar 1314 holdt just en Dominikaner den Prædiken, som blev afgørende for lille Birgittas Liv. Han talte om Kristi Lidelse — og talte saa indtrængende og gribende, at, da Nat-

ten kom, kunde Birgitta ikke sove. Hun saae i et Nattesyn den lidende Frelser saa virkeligt, saa nærværende, at hun tilsidst grædende udbød: „Aa, min kære Herre, hvem har tilredt Eder saa forfærdeligt?“ Og Svaret lød: „Alle de, som glemmer mig og ikke tænker paa, hvad jeg har gjort for dem!“ Den Nat lovede den elleveaarige lille Pige sig selv, at i det mindste *hun* aldrig skulde glemme den Korsfæstede. Og hun holdt Ord.

III.

Maaske tænkte den halvvoxne Birgitta paa at gaa i Kloster for saaledes helt at hellige sig til den Korsfæstede. Vi véd det ikke. Vi véd bare, at hendes Forældre tænkte anderledes. I Middelalderen bortgiftedes Kvinder i meget ung Alder. — Herr Birger og Fru Ingeborg saa sig tidligt om efter en Svigersøn. Og for at fuldende Birgittas Opdragelse sendte de hende til en Slægtning, hvor hun kunde lære Husholdning — den strænge Moster Karin paa Aspenäs Gaard, et Sted langt nede i Småland, ved Indsøen Sommen. Herfra hentedes hun hjem til Finsta, bare 15 Aar gammel, for at indtræde i Ægteskabet med den kun nogle Aar ældre Ulf Gudmarsson, Herren til Ulvåsa, et Herresæde i Östergötland, ikke langt fra det Vadstena, som siden skulde blive Midtpunktet for hele Birgittas Livsvirksomhed.

I Løbet af ti Aar fødte nu Birgitta sin Mand fire Sønner og fire Døtre. I det fjortende Aarhundrede ansaaes det ikke for uanstændigt at have mange Børn. Og det viste sig nu, at Birgitta, saa ung hun var, passede til den Plads i Livet, Forældrenes Valg havde sat hende paa. Hun blev en god Moder og en dygtig Husfrue. Hun opdrog sine Børn og gav dem gode Lærere. Hendes Skriftefader, Mester Mathias, Kannik ved Domkirken i det nære Linköping, anbefalede hende en ung Theologistudent ved Navn Niels Hermansson som Huslærer. Af ham lærte Børnene, ikke blot at læse og skrive, men ogsaa Tidens, ofte lidt fantastiske, Geografi, dertil Religion og det datidige Verdenssprog, Latin. Sikkert har Moder Birgitta været med ved disse Latintimer — maaske havde hun allerede da sine Planer om, hvad hun skulde bruge sit Latin til! I hvert Fald fik hun god Brug for det siden, da hun kom ud i den store Verden og skulde tale baade med Kejser og Pave.

Men foreløbig var hun kun Fruen paa Ulvåsa. Og hun var en god Frue mod sit Tyende, hun var gavmild mod alle Trængende, ingen Tigger bankede forgæves paa hendes Dør. Det Gods, som hørte under Ulvåsa, var ikke lille — Fattigdom og Sygdom var der nok af blandt Bønderne, Birgittas Døtre lærte tidligt at hjælpe; hun tog dem med paa sine Sygebesøg. Ulf, hendes Mand, lod hende gøre, som hun vilde, hjalp ogsaa med i hendes Barmhjærtighedsværk, rundtom i Landet lod de opføre Skoler og Sygehuse. Og alt dette var et Udslag af Birgittas levende Kristendom — hver Torsdag indbød hun til Minde om Skærtorsdagens Nadver, tolv Fattige, tvættede deres Fødder som Herren havde gjort det ved Disciplene og indbød dem derpaa til sit Bord. Hendes Haand var aaben mod alle — kun mod sig selv var hun stræng, fastede paa de fire af Ugens Dage, nød ingen lækker Mad, og naar der var Gæster paa Gaarden, og Vin fra Rhinen og Spanien fyldte Glassene, var der i hendes Bæger kun Vand. Med sin elskede Ulf drog hun gjerne til et eller andet af de Klostre, hvorpaa Egnen var rig — i den nære By Skänninge var der Dominikanere, ved Søen Vättern laa Alvastra med de fra Frankrig indkomne Cisterciensere, ved Bredden af Søen Roxen, hvor nu Götakanalen passerer, laa Nonneklostret Vreta.

Siden hen, da Børnene voxede til og ikke behøvede den daglige Omsorg, blev disse Pilgrimsvandringer til Pilgrimsrejser. Hvad Turisterne er i vore Dage, var i Middelalderen Pilgrimmene. Maalet for en Valfart var altid en Helgengrav — naar det da ikke var Kristi tomme Grav i Jerusalem, den *hellige Grav* fremfor alle. Ikke langt borte var Erik den Helliges Grav i Uppsala, længere var Vejen tværs over de norske Fjælde til Hellig Olavs Grav i Nidaros. Og saa var der den Helligdom, som det i Birgittas Slægt var Tradition at valfarte til — Apostlen Jakobs Grav i Compostella, i Spanien.

Did vilde ogsaa Birgitta med sin Ulf. Og de kom did. Gennem Tyskland til Köln ved Rhinen, derefter langs Floden Rhône til Marseille og saa over Pyrenæerne, de Bjerge, hvor en Gang Holger Danske havde kæmpet mod Maurerne, og hans tro Følgesvend Roland ladet Luren gjalde. Maaske tænkte Birgitta og Ulf ikke just paa Rolands Horn og hans Sværd Dyrendal — maaske tænkte Birgitta mere paa den Vejviser, de passerode et Steds oppe i

Fjældene, og hvorpaa der stod *Jerusalem*. Der gik Vejen — først til Rom — og siden til det Hellige Land. Birgittas Hjærte brændte af Længsel — hun *skulde* ogsaa komme did. Men der skulde gaa endnu et kvart Aarhundrede.

IV.

Birgitta og Ulf vendte hjem fra Compostella med den hvide Muslingeskal syet fast paa deres Kappe — Tegnet paa, at de virkelig havde været dernede ved Atlanterhavets Strand, hvor Apostlen Jakob havde fundet sit sidste Hvilested. (I Danmark kaldtes disse Skaller for *St. Ibs Skaller* — idet Sanct Ib er en Forkortning af Sanct Jakob.) De svenske Pilgrimme drog en anden Vej tilbage end den, ad hvilken de var kommet — op gennem Frankrig til det nuværende Belgien — maaske vilde de Søvejen hjem? Men i den nordfranske By Arras blev Ulf syg, saa farlig syg, at Birgitta frygtede, det skulde være hans Helsot. Da gjorde den Syge det Løfte, at hvis han kom hjem, vilde han forsage Verden og gaa i Kloster. Og Birgitta bad for hans Helbredelse.

Ulf kom sig, men var en brudt Mand. Han holdt sit Løfte, nedlagde det Embede, han, ligesom Svigerfaderen, havde haft at være Lagmand i sin Provins. 1343 indtraadte han hos Cistercienserne i Alvastra og døde der, næste Aar, som Broder Ulf. Af hans og Birgittas Børn var de to ældste, Karl og Birger, allerede gift, to Døtre, Martha og Karin, ligesaa. De mindste, Ingeborg og Cæcilia, var i Klosterskole, den yngste Søn, Bengt, var, ligesom sin Fader, i Klostret i Alvastra. En Broder til ham var død i ung Alder.

Birgitta stod foran et nyt Kapitel i sit Liv — lidt over 40 Aar gammel. En fransk Digter har sagt, at 40-Aars Alderen er den Alder, hvor et Menneske *bliver det han er*. Birgitta blev ogsaa det, hun inderst inde var — en Profet som det gamle Israels Seere og Forkyndere af Herrens Domme. Uden Menneskefrygt skulde hun fra nu af tale til Jordens Mægtige — og mod dem.

V.

Og først da til dem, som havde Magten i hendes Fædreland. Det var Folkungerne — en Stormandsæt, der sagdes at nedstamme

fra den halvt mytiske Folke Filbyter. Men Folkungernes største Mand var Birger Jarl, Herren til Bjälbo Gaard i Östergötland — han var blandt meget andet den, der grundlagde Stockholm. I Birgittas Aarer randt der ogsaa Folkungeblod — en Mødrenearv. Da nu Birger Jarls Sønnesøn, Magnus Erikson, kun tre Aar gammel, var bleven kaaret til Konge (Birgittas Fader havde deltaget i Valget, staaet ved Siden af Drosten Mads Kettelmundsøn, som bar den Lille paa sin Arm) — da dette var saa, var det naturligt, at hun interesserede sig for denne sin yngre Slægtning. Hun har vel følt noget for ham som for en Lillebror, som hun skulde tage sig af. Ogsaa Magnus havde Tillid til sin Frænke Birgitta — da han som ung Konge hentede sin Brud hjem fra et saa fjærnt Land som Flandern (nordiske Konger hentede deres Hustruer udenlands, snart i Böhmen, snart i Portugal, og altsaa nu fra Namur i det nuværende Belgien), og da det gjaldt at lære den unge Dronning svenske Sæder og svensk Sprog, tænkte han paa Birgitta. Hun kom til Hoffet i Stockholm som Hovmesterinde for Dronning Blanca — som Blanche de Namur kom til at hedde i Sverig.

Men Birgitta fik ikke megen Glæde af sin Elev. De to Kvinder kom fra to helt modsatte Verdener. Blanca var voxet op med det fjortende Aarhundredes *gaya scienza*, „den muntre Videnskab“, hvis Hovedfag var Poesi, Dans, Musik og — fremfor alt — Kærlighed i dette Ords lettere Betydning — *flirt* vilde man sige nu om Stunder. I Blancas Følge kom Spillemænd og Gøglere til Landet, og om den unge Dronning nu og da blev set med en Bog i Haand, saa var det ikke „Jomfru Mariae Bog“, men det franske Kærlighedsdigt *Aucassin et Nicolette*. Med Forargelse var Birgitta Vidne til al denne Letsindighed og Letfærdighed — en Aften, midt under et stort Gæstebud med Vin og Sang, listede hun op paa Slots-taarnets Tinde, stod der og saae mørke Uvejrsskyer truende trække op — snart skulde Straffen komme over Sverig.

Hvad var der at gøre for at mildne Guds Vrede? Da hun og Ulf var i Nidaros, ved Hellig Olavs Grav, havde de tænkt paa og talt om at stifte et Kloster i Sverig. Dér skulde fromme Mænd — eller fromme Kvinder — bede for Land og Rige, for Kong Magnus og hans Regering. Nu kom Tanken tilbage til Birgitta — og hun

vidste ogsaa hvor Klosteret skulde ligge. Ikke langt fra Ulvåsa, ved Søen Vättern, havde Magnus Eriksson en Kongsgaard ved Navn Vadstena. Den laa ved en lille Vig af Søen, med Skov omkring sig — og hvis Kongen gav hende den...

Og Kongen gav hende den. Med Tak drog Birgitta bort fra Stockholm. Hun red tilbage til sin og Ulfs Egn — til Östergötland. Hun gjorde en Visit i Vadstena, i den Kongsgaard, som Magnus saa rundhaandet havde skænket hende. Derfra fulgte hun den gamle Vej, som kaldtes Eriksgata, fordi ad denne Vej havde Kong Erik den Hellige redet, og den skulde alle svenske Konger ride, inden de blev erkendt for rette Konger at være. Birgitta vilde til Cistercienserklosteret i Alvastra — dèr hvor Ulf laa begravet i Klosterkirken, dèr vilde hun vaage ved sin Mands Grav — hun havde elsket ham „mere end sit eget Liv“ — og vente paa Bud fra oven om, hvad hun videre skulde gøre. I selve Klostret Alvastra kunde Birgitta selvfølgelig ikke bo — det var et Mandskloster — men, trods nogen Knurren fra adskillige ængstelige Sjæle blandt Munkene, fik Birgitta overladt et lille Hus uden for det egentlige Klosteromraade. Til Kirken var der jo Adgang for alle. Maaske har Birgitta, under dette Ophold i Alvastra, faaet den første Tanke om at stifte en Orden, hvor baade Mænd og Kvinder kunde finde Plads Side om Side. Fra sit lykkelige Ægteskabs Dage vidste hun, hvor godt det er, naar Mand og Kvinde kan arbejde sammen.

VI.

Som lille Pige havde Birgitte i et Drømmesyn set den lidende Frelser. Som Ungmø, hos Mosteren paa Aspanäs, havde hun drømt, at den hellige Jomfru gav hende Valget mellem to Kroner — den jordiske Lykkes, den himmelske Saligheds — og hun valgte den bedste af de to Kroner. Men aldrig før var det hændt hende, hvad hun nu oplevede i sin ensomme Bolig ved Alvastra Kloster.

Thi en Dag, just som hun bad sine vante Bønner, blev hun henrykket i Aanden ligesom Apostlen Paulus og hørte — som han — uudsigelige Ord. Det bares hende for, at hun saae ligesom lysende Skyer, og fra Skyerne udgik en Røst, som sagde: „Kvinde! Hør mig!“ Da forfæredes Birgitte — hendes Tanke var, at hun stod over for et djævelsk Gøglesyn. Hun forlod sin Stue, vilde ikke

høre mere. Nogle Dage efter gentog Henrykkelsen sig — heller ikke denne Gang vilde Birgitta høre nogen Ting. Da taleden den hemmelighedsfulde Stemme for tredje Gang: „Kvinde, hør mig! Jeg som taler til Dig, er alle Tings Skaber, og hvad jeg vil sige til Dig, er ikke til Dig alene, men til alle Kristne!“ Da forstod Birgitta, at hun var udkaaret til at tale Guds Ord til en Verden, som lod haant om Gud. Og hendes Svar var som Marias: „Se, jeg er Herrens Tjenerinde!“ Siden skulde hun sige om sig selv: „Jeg er som en Løber, der bringer et Budskab fra en stor Herre. Selv er han intet — Budskabet er alt!“ Fra nu af og til sin Død, i næsten en Menneskealder, skulde Birgitta være Guds Løbedreng i Verden. Og der var Steder nok, hvor der var Brug for hende. Først og fremmest i Sverig, og dèr syntes hendes Ord at have fundet i hvert Fald èt aabent Øre — Kongens. Ikke blot at han havde skænket Birgitta Vadstena Kongsgaard til Klosterbrug men dertil en stor Pengesum samt Kongsgaardens Jorder. I sin Ensomhed i Alvastra havde Birgitta udtænkt og nedskrevet Reglen for det Ordenssamfund, hun vilde grunde, og som skulde omfatte baade Mænd og Kvinder. Nu gjaldt det at faa Paven, Kirkens højeste Autoritet, til at godkende den. En Dag i 1349 gav derfor den Stemme, som talte til Birgittas Sjæl, hende en ny Befaling: „Drag til Rom og bliv der, til Du har talt med Paven og med Kejseren og meddelt dem alt, hvad jeg har befalet Dig at sige dem.“ Ogsaa til Kejseren, den tyske Kejser, havde hun et Ord at sige. Og hun skulde træffe dem begge i Rom, til den store religiøse Fest, som blev afholdt hvert halve Aarhundrede, og som kaldtes Jubelaaret. Fra alle Lande vilde Pilgrimme strømme til Rom — Birgitta kunde ikke ønske sig et bedre Virkefelt. Ivrigere end nogensinde studerede hun sin latinske Grammatik — med Svensk alene kunde hun ikke klare sig ude i den store Verden, heller ikke det Tysk, hun havde lært at tale af sin tyske Svigersøn, Edgar von Kùren, gift med hendes Datter Karin, var tilstrækkeligt som Meddelelsesmiddel.

Paven ventedes til Rom — ligesom Kejseren. Var Paven da ikke i Rom? Sad Kristi Statholder ikke stadig i Vatikanet, paa Petri Stol? Nej — Birgittas Tid var just den Tid, som kaldes „Pavernes babyloniske Fangenskab“. Syvti Aar sad de, Pave efter Pave, i

Avignon og levede der et Liv som andre, verdslige Stormænd. Forgæves løftede Italiens store Digttere — Dante, Petrarca — deres Røst og kaldte Paven tilbage til Rom. Nu vilde Birgitta, ikke i eget Navn, men i Guds, forkynde de Straffedomme, som ventede Petri troløse Efterfølger.

Det var i 1349, at Birgitta forlod Sverig, som hun aldrig skulde gense. En af Munkene fra Alvastra ved Navn Petrus fulgte hende, ligesaa en anden Gejstlig af samme Navn, Magister Petrus. De to skulde siden hjælpes ad og paa godt Latin tolke, hvad Birgitta i sine extatiske Øjeblikke dikterede dem. De førte ogsaa hendes Breve i Pennen. Mester Mathias fra Linköping var for gammel til at gøre den lange Rejse. Der har vel ogsaa været nogle Tjenere med — desuden havde en Barndomsveninde af Birgitta, Ingeborg Dannæs, sluttet sig til Følget. Det var ikke raadeligt at rejse alene — Tiderne var usikre, lovløse Bander af jærnklaedte Mænd overfaldt og plyndrede de fredelige Pielgrimme — ligesom Hjælpe-expeditionerne til det nødlidende Østrig nu udplyndres undervejs. Fjortende Aarhundrede — tyvende Aarhundrede — *eins Bier*, sagde Gasen, den drak af syv Gadekær...

Birgitta lagde Vejen ned gennem Tyskland og kom til Italien over Gothardpasset. I Milano gør den lille Skare holdt — Birgitta vil ære den store Kirkefader Ambrosius, som ligger begravet i Domkirken. Og saa har hun et Ord at sige den nuværende Biskop af Milano — han slægter saa sandt ikke sin helgenmæssige Forgænger paa — „han har forladt Guds Kirke, som er hans retmæssige, ægteviiede Hustru og har taget sig Verden til Elskerinde,“ siger Birgittas indre Røst. Og hun lader Hs. Højærværdighed det vide. Brød han sig om det?

Birgitta havde i hvert Fald ikke været Aanden ulydig — hun havde talt som hun burde. Og Pilgrimskaren drog videre — de var for Resten bleven én mindre — Fru Ingeborg Dannæs døde i Milano. Over Pavia naaede de Genua, herfra synes Valfarten at være gaet videre til Søs, i saa Fald er Birgitta og hendes Følge kommet i Land i Ostia, Roms Havn.

Det vrimlede af Pilgrimme paa Vejen fra Ostia til Rom som ad alle Veje, der førte til den evige Stad. Mellem Jul 1349 og Paaske 1350 skal der have været over en Million Fremmede i Rom. Men

de var ikke uddrevne af deres Fædreland, de var ikke tvangsforflyttede — som de vagabonderende Millioner i vore Dages Europa. De kom frivilligt, de kom med Glæde, de kom for at gæste Kristenhedens Hovedstad og bede ved de Grave, hvor Apostlen Petrus og Apostlen Paulus ligger begravede. De kom for at bede Gud om Forladelse for det mer eller mindre syndige Liv, de hidtil havde ført, og for at love Gud, at de nok skulde opføre sig bedre for Fremtiden. Med hans Naade og de store hellige Mænds Bistand. „Hellige Petrus, hellige Paulus, bed for os!“ steg Raabet fra Pilgrimmene.

Birgitta med sit Følge drog ind i Peterskirken, den gamle Basilika, som Kejser Konstantin havde bygget, og hvor Pave Leo den Tredie en Julenat havde kronet Karl den Store til romersk Kejser. Det var Fortiden, den store Fortid! Nutiden er en helt anden — de nuværende Pilgrimme har her i Rom set forfaldne Kirker, Kvæg, som græssede paa Torvene, Mænd i blodigt Slagsmaal, i mange Vinduer skamløse Kvinder, som viste deres Bryster og vinkede ad de to Præster i Birgittas Følge. Rom var en Ruin — thi den, som skulde vaage over den, havde forladt den og nød glade Dage i sit Slot ved Rhônens Bredder. Og i Birgittas Sjel genlød Profeten Jeremias' Klagesange over Jerusalem — og hvad han havde sagt til Jerusalem, gjaldt ogsaa her: „Rom, Rom, omvend Dig til Herren din Gud!“

VII.

Under Pavens Fraværelse styredes Rom af en af Kardinalerne som Guvernør. Han havde godt Rede paa, at Birgitta ikke var nogen almindelig Pilgrim, men at hun var af kongelig Slægt, og han tilbød hende derfor Husly i det Palads, som tilhørte en anden Kardinal, Franskmanden Hugo de Beaufort, der opholdt sig i Avignon hos Paven. Paladset laa ved Siden af Kirken San Lorenzo in Damaso, og fra sit Værelse kunde Birgitta gennem et Vindue se ned i Kirken og overvære Gudstjenesten.

Den Klosterregel, som Birgitta havde skrevet for Klosteret hjemme i Vadstena, begyndte hun selv at efterleve nede i Rom. Hun og hendes Husstand levede som i et Kloster. Dagen begyndte Klokken 4 om Morgenen, og alt skete som i Reglen foreskrevet: Bønner, An-

dagtsøvelser, Arbejde fyldte Dagen — den eneste Adspredelse var Pilgrimsvandringer til Roms mange Kirker, helst til dem, hvor en Helgen laa begravet — som f. Ex. til San Lorenzo lidt uden for Byen. *San Lorenzo*, det var Sct. Laurentius, hjemme kaldtes han Sct. Lars, Domkirken i Lund var viet til ham. Stor blev Glæden, da Birgittas Yndlingsdatter Katerina (Karin) kom til Rom, ogsaa hun, for Jubelaarets Skyld. Hun havde efterladt sin Mand, Edgar von Küren, syg derhjemme — han døde, mens hun var i Rom — og hun blev da hos sin Moder. Karin var en blond nordisk Skønhed — de unge adelige Romere gjorde Kur til hende — en af de ivrigste Bejlere prøvede endog paa at vinde hende ved Vold. En Dag, da han vidste, at Moder og Datter vilde gøre deres vante Pilgrimsgang ud til San Lorenzo, lagde han sig, med en lille Skare af sine Svende, i Baghold i en Vingaard ved Vejen. Birgitta og Karin vandrede forbi — men den ildfulde Bejler simpelthen saae dem ikke. Siden opgav han alle Giftemaalsplaner og blev de to fremmede Kvinders bedste Ven. Og Karin forlangte ikke bedre end at blive hos sin Mamma — naar Aftensmaaltidet var til Ende og Aftenbønnerne sagt, var der endnu Tid til en lille Samtale, indtil Klokken blev 8, og alle skulde gaa og lægge sig. Birgittas Seng var den haardeste af alle — hun vilde ligge paa en Maatte, bredt over det kolde Stengulv — det skulde være en Bod for den bløde Ægteseng hjemme paa Ulvåsa. Karin ventede til Moderen var faldet i Søvn, saa listede hun ind, stoppede den gamle Kappe, som Birgitta havde til Overdyne, om hendes Ryg og listede en Pude ind under den Slumrendes Hoved.

Den Kirke, som Birgitta fremfor alle søgte, var naturligvis Sanct Peter. Der laa *han* begravet, til hvem Kristus havde sagt: „Vogt mine Faar!“ Petrus havde gjort det — og han var ikke vejet tilbage for Martyrdøden. Men hvordan var det med hans nulevende Efterfølger, med Pave Clemens den Sjette i Avignon? Var det ikke nu med ham, der sad paa Petri Stol, som paa Jesu Tid med dem, der sad paa Mose Stol — de Skriftkloge og Farisæerne? Hvad kunde ikke Birgitta læse i den hellige Skrift: „Gører efter hvad de siger, men ikke efter deres Gærninger!“ Hvad Paven lærte, var Sandhed — men hvordan var det med hans eget Liv, levede han selv, efter hvad han lærte?

Birgitta vidste, at det gjorde Pave Clemens ikke. Hvad havde ikke Petrarca skrevet om „det franske Babel ved Rhônens Bred“, hvor „Haabet om et tilkommende Liv er en Fabel, Sandhed Vanvid, Kyskhed Skændsel — hvor de Troendes Behersker solgte Kirkens højeste Embeder, og Kardinalerne som gamle stinkende Bukke hver Dag holdt deres Gilder, mens Satan sad i en Krog og lo...“ Saaledes havde Petrarca skrevet — og han vidste, hvad han skrev om — han talte af Selvsyn!

Ofte bad Birgitta ved Apostelfyrstens Grav, bad om Lys til at sé, hvad der var hendes Pligt. Og en Dag, hun var kommen hjem fra sin Valfart til St. Peter — en Dag, da hun grublende sad i sit Kammer, skete det, at Aanden kom over hende, og den Røst, hun kendte, sagde til hende: „Skriv i mit Navn til Pave Clemens!“ Og Ord for Ord lød det frygtelige Budskab — Birgitta havde kun at føre det i Pennen. Og dets Indhold var en Fordømmelsesdom over Paven. „Du er en Sjælemorder, værre end Lucifer — du er uretfærdigere end Pilatus — Du er grusommere end Judas, umenneskeligere end Jøderne.“ Paven har groveligen forsømt sin Pligt. Han har ikke stiftet Fred mellem Frankrig og England, som just i den Krig, man har kaldt den hundredeaarige, „raser som to vilde Dyr.“ Og han har ikke villet komme til Rom, hvor „Sanct Peders Fiskenæt er fyldt af Øgler og giftige Slangere, og Roserne og Liljerne i Guds Urtegaard er overgroede af Tidsler“. Men nu er Regnskabet nær — adlyd og kom! „Hvis du ikke adlyder, skal du nedstyrtet ad alle de Trin, du er kommet opad — jeg vil slaa Dit Kød og Din Aand med Sygdom, din Tunge skal forstumme, dit Navn skal dækkes af Skændsel. Thi under dit Herredømme har Æresyge og Begærlighed blomstret i min Kirke!“

Inspirationen sluktes, Birgitta sad tilbage og var atter kun Fru Birgitta fra Ulvåsa. Men hendes Sjæl var fuld af en salig Fred, en dyb indre Glæde. De aandelige Fødselsveer løste sig op i en mild, hvidt lysende Hvile, og hun sank sammen, blussende lykkelig, under en Strøm af brændende Taarer.

VIII

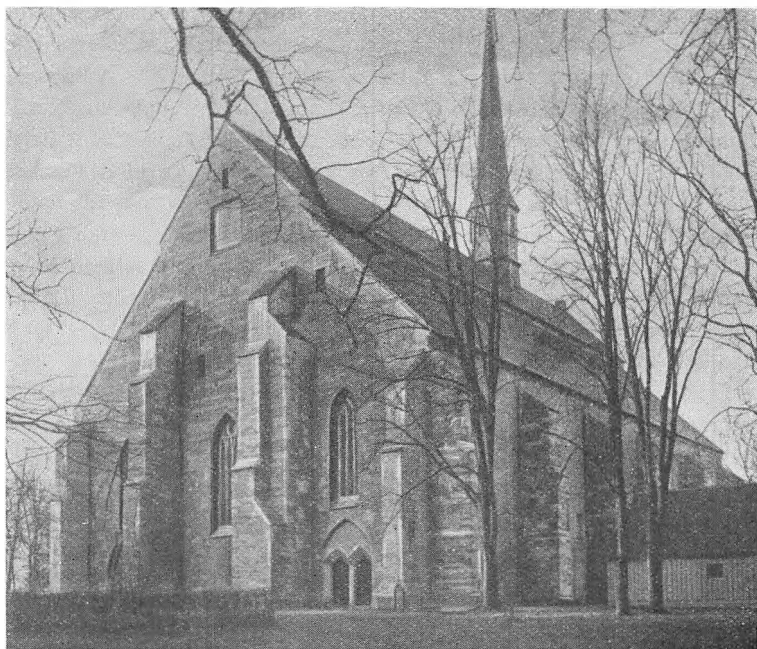
Clemens den Sjette adlød ikke Birgittas Opfordring om at drage til Rom. Den 3. December 1352 slog Lynet ned i Peterskirken og

smeltede dens Klokker. Tre Dage efter drog Clemens i Avignon sit sidste Suk. „Velsignet denne Dag, men ikke denne Pave,“ udbrød Birgitta.

Den nye Pave, Innocens den Sjette, havde Øret aabent for den nordiske Seerskes Røst. Han indsaa, at hun havde Ret, og at saaledes kunde det ikke gaa længer. Ogsaa som verdslig Hersker blev han nødt til at indgribe — hele Pavestaten var efterhaanden kommen i andres Hænder, var blevet et Bytte for Herskerne i de italienske Republikker — tilsidst var der kun den lille By Montefiascone tilbage. Innocens sendte den dygtige Feltherre, Spanieren Alborno, til Italien, og paa kort Tid lykkedes det denne at faa Pavestaten samlet igen. Han kunde for Innocens fremføre en hel Vogn, fuld af Portnøglerne til de af ham erobrede Stæder. Det var Alvor nu — Innocens vilde komme til Rom. Med ham fulgte de franske Kardinaler, deriblandt Hugo de Beaufort, som nu ønskede at faa sit Palads igen. Birgitta maatte flytte — en romersk Veninde, Francesca Papazuri, tilbød hende og hendes Husstand sit Hus, og Birgitta tog mod Tilbudet. Francesca Papazuris Palads blev hendes Hjem i de tyve Aar, hun endnu skulde leve. Hun kom aldrig tilbage til Sverige — men Sverige kom til hende. Jubelaaret havde ført mange svenske Pilgrimme til Rom, og de vedblev at komme, ogsaa efter Jubelaaret. Birgitta var iøvrigt økonomisk afhængig af disse Besøg — de bragte hende Penge hjemmefra, Sønerne, Birger og Karl, sendte hende dem. Kneb det haardt med at faa svensk Valuta, laante Birgitta hos romerske Venner — en Gang greb hun ogsaa til et saa heroisk Middel som at sætte sig mellem andre Tiggere paa Trappen udenfor en af Roms Kirker og bede om Almisser.

Sverige kom til hende — og hun tænkte paa Sverige. Hun fulgte med en streng ældre Søsters Øjne den svenske Konges Færd — og Magnus Eriksson syntes hende ikke at følge den Linje, hun havde ønsket. Som til Paven sendte hun ogsaa til ham strenge Breve, især for at bebrejde ham det venskabelige Forhold til Valdemar Atterdag — „Ræven“ som Birgitta kaldte ham. Som den gamle Filosof kunde hun sige „intet menneskeligt er mig fremmed“.

Ofte forlod hun i Følge med Datteren og de to Gejstlige Rom

Vadstena Klosterkirke.

for at besøge de store Valfartssteder, hvorpaa Middelalderens Italien var saa rigt — Amalfi, Bari, Monte Gargano, af Nordboerne kaldet „Mikkelsbjærg“, fordi Ærkeenglen Michael sagdes at have aabenbaret sig der, Assisi med Minderne om den hellige Franciscus. Det var i Sommeren 1365, at Birgitta drog did — undervejs var de udsat for Overfald, men blev beskærmede som af en Englevagt. I de 150 Aar, som var gaaet efter den umbriske Helgens Død, var meget blevet anderledes — og ikke bedre. Birgitta hørte Kristus klage over de vanslægtede Franciskanere — „min Ven Franciscus forlod sit Velleved for at gøre Bod og leve i min Efterfølgelse. Nu hengiver hans Brødre sig til Verdens Bekymringer og Verdens Nydelser. De elsker ikke mere, som han, Fru Fattigdom!“

Og under alt dette ventede Birgitta troligt paa, at Paven skulde

vende tilbage til Rom. Innocens den Sjette havde tilsidst svigtet — han var for gammel til at udholde Rejsens Strabadser, sagde han, han foretrak at dø „mellem de store Syndere i Avignon“, som Petrarca bittert sagde. Og efter ham, i 1362, havde en fransk Benediktiner ved Navn Vilhelm Grimoard de Grisac, besteget Petri Stol — det Navn, han valgte sig som Pave, *Urban* (den Femte), blev alment tydet som et Tegn paa, at han vilde indtage sit Sæde i Rom (*Urbs*). Og først under ham gik Birgittas Kongstanke i Opfyldelse — den 19. Maj 1367 sejlede Urban ud af Marseilles Havn, den 3. Juni landede han ved den lille By Corneto i Italien. Langsomt bevægede det pavelige Tog sig ned gennem Italien — først den 16. Oktober drog han ind i Rom, hvor den tyske Kejser ventede ham. Alle den evige Stads Klokker ringede, jublende og ustandseligt. I Pavens Følge var de elleve franske Kardinaler, der maaske nok har gjort sure Miner, og ikke mindre end henved 2000 Biskopper, Abbeder og andre gejstlige Øvrighedspersoner. Amadeo af Savoien — just Savoien, det Fyrstehus, som i et senere Aarhundrede skulde volde en Pave saa megen Sorg — førte Pavens hvide Ganger ved Bidslet. Det mægtige Tog drager i højtidelig Pasgang gennem Roms Gader, overalt skingrer de stærke italienske Stemmers *Evviva il Papa*, „Paven længe level!“

Nu gaar Processionen over Tiberen, paa Broen ved Engelsborg, og drager op gennem Trasteveres smalle Gader. Og saa naar man Peterspladsen — Paven staar af sin Hest og gaar langsomt op ad Trapperne, som fører til Kirken — de, som er nær ham, ser, at han græder af Sindsbevægelse, da han gennem den gamle Basilikas vidtaabne Sølvporte træder ind i Kristenhedens Domkirke, som han, Kristi Statholder, aldrig har set. Endelig naar han Petri Grav og tager Plads paa den pavelige Trone. Den umaadelige Kirke er fyldt helt ned til Portene. Og alle Knæ bøjer sig, alle Hoveder sænker sig under Pavens Velsignelse, *Urbi et Orbi*, som det hedder, til Staden Rom og til hele den kristne Verden. I tresindstyve Aar er den ikke bleven givet.

Vi ved ikke, hvor Birgitta var paa denne Dag. Var hun midt mellem de andre, eller bad hun, ensom, i sit Lønkammer? Men hendes Hjærte maa have svulmet af Lykke — efter atten Aars

trofast Ventetid og nidkært Arbejde kunde hun nu sige som den gamle Simeon: „Herre, nu lade Du Din Tjener fare i Fred, thi mine Øjne har sét Din Frelse.“

IX

Birgitta levede endnu sex Aar efter denne sit Livs største Dag. Hun brugte dem til at virkeliggøre endnu en Drøm — men en rent personlig. Hun, der som lille Pige havde grædt derhjemme paa Finsta over Kristi Lidelse, vilde se de hellige Steder i Jerusalem. Hendes to Sønner, som atter var i Rom, fulgte hende — den ene, Karl, døde undervejs, i Neapel, men hans Broder Birger blev i selve den ældgamle Basilika, som Kejser Konstantins Moder Helena havde ladet bygge over Golgatha og over Jesu sidste Hvilested, slaaet til Ridder af den hellige Grav.

Saa havde Birgitta ikke mere noget at leve for. Hun vendte tilbage til Rom, til Francesca Papazuris Hus og døde der, kort efter Hjemkomsten fra Jerusalem. Det var en Sommermorgen, just som Solen stod op, og ved Sygesengen læste Prior Petrus Messen. Det var den 23. Juli 1373 — Sverige mindes hende endnu hvert Aar paa denne Dag. Og i Vadstena staar Kirken, hvis Bygmester hun var — et Fjæld, hendes Vilje har skabt — og den Tro, som flytter Bjerge og bygger Kirker.

Johannes Jørgensen.

Vadstena, Juli 1946.

Den af Birgitta stiftede Orden bredte sig hurtigt over hele Europa. Ved Middelalderens Udgang havde den, foruden Moderklostret i Vadstena, følgende Klosterstiftelser: i Danmark Maribo og Mariager, i Finland Nådendal, et Kloster af samme Navn i Norge (Bergen), 3 i Italien (Rom, Paradiso ved Firenze, Scala Coeli ved Genova), 3 i Bayern, 2 ved Rhinen, 1 i Danzig, 2 i Polen, 2 i Rusland, 4 i Nederlandene (2 i Holland, 2 i Belgien), 1 i England, 5 i Spanien.

Af hele denne rige Blomstring er nu kun tilbage Altomünster i Bayern, Weert og Uden i Holland, Syon i England.

En Renæssance oplevede Birgittas Orden i vore Dage. En energisk svensk Kvinde, Elisabeth Hesselblad fra Dalarne, grundede 1911 i Rom et Kloster, som skulde følge den birgittinske Ordensregel, undtagen paa ét Punkt — det skulde kun være for Kvinder. Under „Moder Elisabeth“s Ledelse er der siden bleven grundet Klostre af samme Art, i Vadstena 1935 (intet var rimeligere), i Djursholm ved Stockholm, i Lugano (Schweiz), endelig i England og i det engelske Indien. Disse ny-birgittinske Klostre præsenterer sig i det Ydre som *Hvilehjem*, der modtager saavel katholske som protestantiske Rekonvalescenter.

OLAUS PETRI

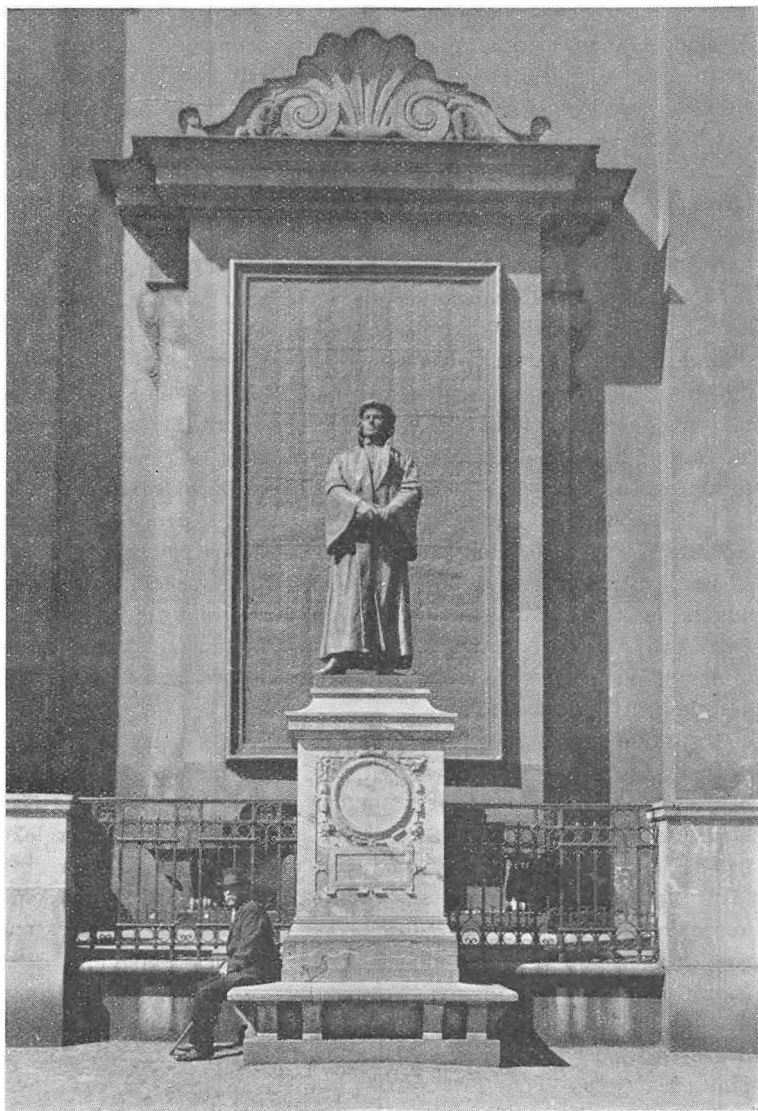
I det svenska andelivets historia är Olaus Petri en förgrundsgestalt genom sina banbrytande, nyskapande personliga insatser. Han är framför andra Sveriges reformator. Och bland reformationens många stormän står han i främsta ledet både i begåvning, kristlig karaktär, vetenskaplig kraft och allmän historisk betydelse.

Han föddes enligt en gammal tradition den 6. Januari 1493 i Örebro, där fadern, Peter Olofsson, var smed. Modern, som hette Kristina Larsdotter, fick följa sonen under nästan hela hans levnadsbana; hon dog först 1545. Föräldrarna synas ha levt i ett visst välstånd; allt tyder på att Olaus under sina uppväxt- och ungdomsår icke har behövt kämpa med ekonomiska bekymmer. Faderns yrke synes ha haft en viss betydelse för sonens framställningskonst. Han griper gärna en bild från smedens arbete: „det er prästens uppgift att predika evangelium såsom det är smedens att smida,“ säger han t. ex. — Sin första undervisning åtnjöt Olaus i trivialskolan i Örebro, som sedan med stolthet bevarade minnet att bland sina lärjungar ha räknat honom och hans broder Laurentius. Därifrån begav han sig — det uppgives redan vid 13 års ålder — till Uppsala universitet, där han som lärare bl. a. hade en man, som han framdeles skulle möta under helt ändrade förhållanden, Peder Galle, och av denne infördes i det skolastiska lärosystemet.

Uppsala universitet upplöstes emellertid 1515, och Olaus fortsatte sina studier i utlandet. Sommaren 1516 finna vi honom inskriven vid Leipzigs universitet. Hans vistelse där blev dock kort. Ryktet om Luthers föreläsningar lockade honom, liksom så många andra studenter, till Wittenberg, vid vars universitet han inskrevs hösten 1516. Här avslutade han sina filosofiska studier, promoverades till magister i februari 1518 och studerade sedan juridik

och teologi. Att han var en av Luthers åhörare och lärjungar lider intet tvivel, men något vittnesbörd om att han knutit någon närmare personlig förbindelse med honom finnes icke. Det var dock en rad av de viktigaste händelserna vid Luthers första framträdande som reformator han fick uppleva i Wittenberg, föreläsningarna över Romarbrevet, de 95 teserna och avlatsstriden fram till Luthers brytning med påveauktoriteten. Med de friska intrycken därifrån återvände Olaus till Sverige hösten 1518. Men under Tysklandsåren hade han också rört sig i humanistiska kretsar, och det skulle visa sig, att hans bildning och tänkande rönt stark påverkan från detta håll.

Om Olaus Petris religiösa utveckling veta vi icke mycket. Han är konsekvent tystlåten på denna punkt, han talar icke gärna om sig själv. Men Luthers kamp var århundradets, och Olaus har helt visst upplevt samma genomgripande erfarenheter som den store föregångsmannen. Allt tyder dock på att hans utveckling gått mera lugnt och harmoniskt, utan de våldsamma brytningar, som känneteckna Luthers. Som Luthers lärjunge kände sig Olaus sedan hela livet. Men det var i själva vårbrytningen av den nya rörelsen han kommit under Luthers inflytande; det var själva principerna, de befriande grundsatserna, som han tilgodogjort sig, innan de hunnit sättas i system eller ens begynt formas till en lärobyggnad. De intryck, han mottagit, fick han på egen hand utveckla. Att han därvid alltjämt stod under inflytande av Luther är uppenbart. Om någon brevväxling dem emellan känner man visserligen ingenting, men han höll sig väl förtrogen med reformatorns skrifter och öste ur dem. Dock förblev Olaus alltid självständig och kände sig icke bunden vid sin lärares åsikter¹⁾ och uttalanden i ett och allt. Han kan skriva om Luther: „Han är en skröplig människa som vi flera och kan fara vill som vi. Men han råder därtill at vi skola bliva vid Skriften; se vi, att hans ord draga överens med Skriften, då skola vi följa honom, annars icke. Därföre kommer det oss föga vid, att han haver farit vill stundom (det han ofta själv bekänner i sina böcker). Vi have Kristus för en mästare, honom skola vi höra.“ Luther kan falla in i skolastiska distinktioner, Olaus Petri öser enkelt och trohjärtat ur Skriften och inlåter sig icke i de dogmatiska tvister, som snart

Olaus Petri.

Statue af Lundberg uden for Storkyrkan i Stockholm.

utbryta inom den evangeliska kyrkan. Så förblev han en bärare av reformationens grundtankar i deras ursprungliga²⁾ friskhet.

Efter hemkomsten blev Olaus anställd som kansler hos biskop Mattias i Strängnäs, en av förgrundsfigurerna i tidens händelser, och fick såsom sådan inblick i både de kyrkliga och de politiska förhållandena i Sverige under unionens sista upprörda år. Han följde sin biskop till Kristian II:s kröning och var väl ögonvittne till Stockholms blodbad, vars första offer just blev biskop Mattias. Livfullt och med gripande åskådlighet har han själv skildrat det stora sorgespelet. Dessförinnan hade han vigts till diakon, och han drog sig nu tillbaka från politiken och fick till uppgift, vid sidan om den prästerliga gärningen, att medverka vid undervisningen i domkyrkoskolan. Det var under detta arbete han drevs till en genomtänkt evangelisk uppfattning och till en medveten modsatsställning mot åtskilligt i kyrkans läror, former och institutioner. En övertygad³⁾ anhängare och ett värdefullt stöd fann han i sin närmaste kyrkliga förman, ärkedjåkn⁴⁾ Laurentius Andreae. Tack vare hans beskydd kunde Olaus ostörd verka för sin sak i Strängnäs. Men ändå betydelsefullare var det, att genom honom den nye konungen, Gustav Vasa, kom i beröring med Olaus Petri och dennes reformatoriska tankar. Sannolikt skedde detta under själva riksdagen i Strängnäs, där Gustav den 6 Juni 1523 korades till Sveriges konung.

Så begynte, med helt olika utgångspunkter, samarbetet mellan dessa båda utspräglade personligheter, som var för sig gjort så bestämmande inlägg i Sveriges omdaning. Den reformatoriska förkunnelsen gav Gustav Vasa ett vapen i händerna, som han icke dröjde⁵⁾ att begagna. Kyrkan var icke en mäktig och självständig institution utan de kristtrognas samfund: därav kunde vittgående konsekvenser dragas angående kyrkans egendom; för påvarnas och kyrkofurstarnas myndighet kunde ingen „gudomlig rätt“ åberopas, utan deras många föreskrifter voro människostadgar⁶⁾: det var följaktligen icke något brott mot gudomlig lag att undandraga Sverige varje beroende av påvestolen. Det var sådana synpunkter i Olaus Petris förkunnelse, som Laurentius Andreae, mest kallad „mäster Lars“, sköt i förgrunden och som Gustav Vasa i främsta rummet anlade på den nya rörelsen. Den gav honom det

behövliga moraliska och religiösa hjälpmedlet att upprätta en fast och självständig regeringsmakt i konungens hand, att bryta kyrkans ställning som ett „andra herrskap“ i staten och komma åt hennes rikedomar till statsmaktens försörjning och rikets värn och lyftning. Någon ny lära ville han däremot icke införa. Först så småningom blev han förtrogen med rörelsens innehåll, och tills vidare inskränkte han sig till att lämna den sitt skydd⁷⁾ och draga fördel av den för sina kyrkopolitiska syften.

Medan mäster Lars fick en ställning som konungens förste minister och som sådan med kraft och målmedvetenhet ledde hans kyrkopolitik, kallades också Olaus Petri till Stockholm och insattes av konungen i maj 1524 till stadens sekreterare med röst i magistraten. Det var en syssla, ägnad att föra honom i mångsidig beröring med livet och människorna omkring honom. Det var dock icke „i rådstugan“ som Olaus utförde sin viktigaste verksamhet och gjorde sig mest känd för huvudstadsbefolkningen. Han fick också rätt att uppträda som predikant i Storkyrkan. Och snart var den nye predikantens namn på allas läppar — icke i den lärda og tunga formen „magister Olaus Petri“ utan i den folkliga och lättflytande „mäster Olof“. Med sin förkunnelse kunde han nu direkt nå Sveriges inflytelserikaste åhörarekrets. Utan motstånd kunde han ej bedriva sin reformatoriska predikan, men den träffade också förberedda sinnen och inom kort tid hade han borgerskapets sympatier på sin sida. Det var under dessa sina tre första år i Stockholm som mäster Olof skapade den opinion, på vilken Gustav Vasa kunde stödja sig vid de ingripande förändringarna i kyrkans ställning under Västerås riksdag.

I februari 1525 tog mäster Olof ett djärvt steg till brytning med den katolska kyrkans rätt, i det han lät kyrkligt viga sig med jungfru Kristina, dotter till en borgare i Stockholm. Han inledde därmed en institution, vars betydelse för vår kultur knappt kan överskattas, de svenska prästhemmen.

Olaus Petri och hans allt talrikare anhängares och medhjälparens verksamhet framkallade en storm i det gammalkyrkliga lägret, och hans senaste steg⁸⁾ rågade måttet⁹⁾. I biskop Hans Brask hade den katolska kyrkan i Sverige en värdig och verkligt betydande representant, som framför andra sökte mobilisera kyrkans makt-

medel mot kätteriet. Men konungens beskydd avvärjde angreppen och gav Olaus ökade möjligheter genom att ställa det nyanlagda kungliga boktryckeriet till hans och hans medarbetares förfogande.

Så begynte hans epokgörande litterära produktion med den svenska reformationens förstlingskrift „En nyttig undervisning“, som utkom i februari 1526. Det är betecknande, att när Olaus Petri första gången framträdde som författare, så var det icke i en stridsskrift utan i ett arbete, syftande¹⁰⁾ till uppbyggelse och undervisning. Boken lämnar i enkel och lättfattlig form en framställning av den kristna troslärans huvudstycken. Sin förebild har den i Luthers några år tidigare utgivna „Betbüchlein“, men Olaus har behandlat förebilden med mycken frihet, och mer än hälften av innehållet är självständigt i förhållande till denna. Boken kan därför med fullt fog betecknas som ett svenskt originalverk, präglad av Olaus Petris egen personlighet. Men den utgjorde endast inledningen till ett vida viktigare företag. I slutorden lovade författaren sina läsare att inom kort få på svenskt språk det nya testamentet „av vilket alla de, som svenska läsa kunna, må själva mycket förnimma av Guds lärdom“.

Bibeln i allas händer, på folkets tungomål, var mästare Olofs närmaste krav och mål. „Såsom Kristus är kommen till at frälsa alla, så måste ock hans ord, det han för vår salighets skull lärt haver, vara allmänt kunnigt och ingom fördolt,“ heter det i „förspråket“ til „Thet Nyia Testamentit,“ som utkom den 15. augusti 1526. Översättningen är väsentligen Olaus Petris verk, ehuru Laurentius Andreæ haft andel däri. I allmänhet följde den Luthers tyska och Erasmus' latinska översättning, men Olaus har också självständigt byggt på den grekiska grundtexten och på åtskilliga ställen översatt riktigare än de båda stora auktoriteterna. Och det var en tilldragelse av enastående räckvidd, att det nya testamentet utkom på svenskt språk, och det därigenom blev möjligt för den enskilde att bilda sig ett omdöme i tidens stora fråga. Även i det svenska språkets historia betecknar översättningen ett väldigt steg framåt och inleder en ny tid. Efter den föregående tidens språkliga oklarhet och oreda betecknar den ingenting mindre än att modersmålet återförts till sig själv och framträdde i en ren och ansad¹¹⁾ gestalt.

Under tiden hade Gustav Vasa låtit kyrkan och dess män allt mer kännbart erfarra den nya statsmaktens krav. Men under det växande motståndet mot dessa och under den stigande oron i landet gick det icke längre att dölja, att det verkligen var fråga om „lärdomen“, och konungen sökte nu få till stånd ett offentligt meningsbyte om denna. Detta var den närmaste orsaken till att Olaus Petri för en tid övergick från det första stadiet i sitt författarskap: rent uppbyggliga skrifter till det andra: antikatomiska stridsskrifter.

Den första av dessa var riktad mod den lärde danske karmelitmunken och professorn Paulus Heliæ (Povl Helgesen), vilken 1526 skrivit ett vredgat sändebrev mot Luther, som i avskrifter spreds i Sverige och syntes särskilt farligt, därför att det gav Luther skulden för bondeupproret 1525. Den andra, „Svar på tolv spörsmål om några stycken, där den evangeliska lärdomen och de papisters lärdom icke draga överens“, utgjorde en vederläggning¹²⁾ av det svar, den ovan nämnde Peder Galle avgivit på samma spörsmål — konungen hade utsänt dem til representanter för de olika riktningarna för att erhålla deras utlåtande¹³⁾. I de båda skrifterna, som komplettera varandra, framlade Olaus den evangeliska åskådningen i klar utformning och i medveten motsats mot det gamla systemet. „Icke ligger stor makt däruppå huru gammalt ett ting är, men huru rätt det är; djävulen är gammal och är dock icke desto bättre,“ yttrar han på ett ställe, där han underkänner det stöd, som Peder Galle funnit för påvars och biskopars „herradöme“ i dess höga ålder. Frågan om vad som är rätt eller orätt i lära och åskådning bedömer Olaus uteslutande efter dess överensstämmelse eller ej med den heliga skrift.

Motsatserna på det kyrkopolitiska området mognade under våren 1527 till en kris, och de båda stridsskrifterna hade sin närmaste betydelse som ett programmatiskt klagörande av reformatorernas ståndpunkt inför det avgörande, som förestod. Vid midsommartiden samma år ägde den märkliga riksdagen i Västerås rum, där Gustav Vasa efter en kort men hård kamp förde den av honom og Laurentius Andreæ planlagda politiken till seger och definitivt bröt den romerska kyrkans välde i Sverige. Här fick också mäster Olof tillfälle att i ett religionssamtal inför det

svenska folkets samlade ombud slå ett slag för sin sak, och han har därvid tydligen med sin förmåga av folkligt åskådlig framställning påverkat många ännu tveksamma¹⁴). Av vad som förekom förklarade ständerna sig ingenting annat finna än att den såkallade nya lärans män hade goda skäl och icke annat predikade än Guds ord. Och i riksdagsbeslutet, den såkallade Västerås recess, bådo därför också ständerna, att Guds ord måtte allestädes „renligen predikas“. Någon avgörande brytning med katolicismen hade väl ej därmed proklamerats. Men genom sina följder visade sig besluten vid Västerås riksdag innebära en genomgripande politisk och kyrklig förvandling.

Genom besluten på Västeråsriksdagen skapades fritt utrymme för den evangeliska förkunnelsen i Sverige. Och på den mark, som sålunda röjts fri, kunde Olaus Petri gå till verket att grundlägga ett församlingliv enligt evangeliska priciper. Hans författarskap slog nu ut i full blomning. Det har nästan blivit ett ordspråk, att Olaus Petri var den, som lärde Sveriges folk att läsa i bok; och påståendet är ej ett tomt talesätt. Under tiden intill 1526 hade ej mer än åtta små och obetydliga skrifter utkommit på svenska. Under de följande fem åren utkommo tjugo, och bakom de allra flesta stod Olaus Petri som författare, översättare eller bearbetare. Så gav han vårt folk en litteratur, som det kunde förstå. Under loppet av år 1528 utgingo på trycket ej mindre än åtta skrifter av hans hand; de flesta voro visserligen jämförelsevis obetydliga till omfånget, men desto mer tungt vägande genom sitt innehåll. Först utgavs väl hans predikan vid Gustav Vasas kröning i Uppsala domkyrka den 12 januari 1528 — den är ett mästerstycke av manlig kraft, allvar och frimodighet, där han tolkade den nationella nyskapelsen och i måttfulla ordalag hyllade den unge konungen men på samma gång inpräglade konungs och undersåtars plikter. Där fanns icke ett stänk av smicker eller av den överdrivna undersåtliga anspråkslöshet¹⁵), som i Tyskland blev ett nog så framträdande drag hos lutherdomen.

Efter kröningspredikan kommo i rask följd som mäktiga hammarslag en rad skrifter med utredande innehåll. I de märkliga böckerna „Om sakramenten, vad de äro och huru de rätteligen

brukas skola“, „Om klosterleverne“¹⁰⁾ och „Om Guds ord och människors bud och stadgar“ var det de frigörande evangeliska grundtankarna, som utvecklades i ett språk, som nu höjde sig till verkligt mästerskap och i sin korthuggna kärvhet¹⁷⁾ är fullt njutbart ännu efter 400 år. Olaus Petri visade sig i dessa såväl som i sina övriga skrifter ej blott som en man med sällsynt klar begåvning och logisk skärpa utan också som en man med omfattande lärdom. Men lärdomen hade ej fördärvat eller förkonstlat hans språk. Allt tomt lärdomsprål var honom främmande, och för de djupsinnigaste tankar fann han de enklaste uttryck.

Det var till „Guds allmoge“, som han vände sig, och han talade därvid dess tungomål. Ingen glödande fantasi eller känsla¹⁸⁾ gav färg åt hans framställning, ingen bildrikedom förgyllde den, men så mycket mer var det manlighetens enkla och ädla kraft, som satte sin prägel därpå och gav den dess allvar och värme. Polemiken var, med undantag av stridsskrifterna mot Paulus Heliæ och Peder Galle, en sällsynt gäst i hans arbeten. Man finner hos honom varken Luthers smådeord eller kraftuttryck, men icke heller hans humor. Man märker hos Olaus Petri snarare en underström av tungsinnighet, som med åren tilltar. Något tung är också den ironi, som han någon gång använder; det saknas icke kvicka vändningar i hans skrifter, men skämt finner man icke.

Det personliga Gudsförhållandet var själva det centrum, från vilket han bedömde allt i religionens värld. Det gav honom även en ny syn på kyrka och prästerskap. Ingen av reformationens förkämpar torde ha gjort mer allvar av de kristnes allmänna prästadöme. Till sin personliga läggning var Olaus Petri också lekmanpräst, och det var säkert ingen tillfällighet, att han under tiden för sin betydelsefullaste och genomgripande reformatoriska verksamhet nöjde sig med att vara till hälften präst, till hälften lekman. Sådan var diakonens ställning, och Olaus tvekade¹⁹⁾ icke att någon gång t. o. m. tala om „vi lekmän“. Därmed avvisade han ingalunda behovet av särskilda präster, men han motiverade det med ordningens och arbetsfördelningens krav. Det var först 1539 han beslöt sig för att mottaga den fulla prästvigningen. Något bestämt kyrkoförfattningsideal har han icke utvecklat. För honom

var Ordets predikan det väsentliga, och kyrkans författningsordning var honom jämförelsevis likgiltig, blott den icke kom i strid med evangelium.

Med år 1528 hade Olaus Petri uppnått höjdpunkten av sitt religiöst-reformatoriska författarskap. Under de närmast följande åren var det församlingens praktiska behov, han med sitt religiösa skriftställarskap i främsta rummet sökte tillgodose. Han utgav sålunda 1529 „Handbok på svenska“, 1530 „En liten postilla“ till ledning för de ännu i predikande ovana prästerna, slutligen 1531 „Den svenska mässan“, där han gav grundritningen²⁰) till en evangelisk gudstjänstordning. Den är icke utan tyska förebilder, men även här har han ådagalagt sin självständighet. Han har bevarat så mycket som möjligt av det historiskt givna från den katolska medeltidsmässan men radikalt ingjutit rent evangelisk anda; allt har ställts under den behärskande synpunkten av det personliga Gudsförhållandet. Ett sådant församlingens umgänge med Gud kunde ej som i den katolska mässan uttryckas i ett främmande språk, latinet, vilket icke förstods av menigheten och dömde den till passivitet. Och aldrig har mästern Olofs språk nått en mäktigare klang än när han hävdade modersmålets värdighet att tolka Guds tankar och gåvor och i inledningsskriften till sin svenska mässa avgav den religiösa och nationella myndighetsförklaringen: „Vi svenske höra ock Gudi till så väl som annat folk, och det mål vi hava, det haver Gud givit oss... Han föraktar icke mera oss svenskar än annor folk, ej föraktar han heller mera vårt tungomål än annor tungomål.“ Med denna myndighetskänsla kunde han icke stanna vid de förut givna eller från annat håll övertagna liturgiska uttrycken; han var också i stånd att skapa nya. Främst bland dem står syndabekännelsen „Jag fattig syndig människa“, som visserligen ej helt saknar medeltida förebilder, men som dock utgör en av de klassiska nyskapelserna i religionens värld.

Även ett annat område av gudstjänstlivet har Olaus Petri riktat med nyskapelser, som levt genom århundraden. I motsats mot Luther ägde han icke någon kraftig poetisk drift, men upplevelsen av evangeliet gav också hans själ vingar och lyfte hans ord till sångens flykt. Så blev han Sveriges förste evangeliske psalmdiktare. Ännu i 1937 års psalmbok ingå 19 psalmer, som äro av

honom författade eller översatta, om ock sedan mer eller mindre bearbetade. „Några gudeliga visor, utdragna av den heliga Skrift“, heter psalmhäftet från 1530. Och hans yppersta och även folk-käraste strof är en lovsång över Guds ord:

„Låt komma, Gud, till oss dit ord,
det heliga och klara;
låt det i mörkret på vår jord
en ledare oss vara,
att vi ej vilse fara!“

Men det är icke blott genom det andliga livets djup och styrka som Olaus Petri intar en enastående ställning i den svenska samtiden utan också genom sin förvånande²¹⁾ mångsidighet. Hans synkrets var märkligt vid, och hans vetgirighet och forskningslust tyckas ha riktat sig på allt, som mötte honom på hans väg. Gustav Vasa gav honom — efter brytningen mellan dem — något ovilligt erkännandet, att han var „mäkta förfaren mest uti alla fria konster och fakulteter, nämligen uti teologi, uti gudomlig och världslig rätt, uti medicin och andra flere“. Men hans verksamhet og författarskap vittna också om en strävan till helhet och överensstämmelse inom de många områden, där han utvecklade sina intressen. Han är en alltjämt föredömlig²²⁾ representant för kristen humanism. Ett äkta utslag härav är de berömda Domarreglerna, som Olaus Petri möjligen avfattade under den tid, då han som Stockholms stads sekreterare deltog i domstolsförhandlingar. De utgöra en samling rättsgrundsatser, av vilka somliga ha form av klagörande utredningar, andra närma sig ordspråk i sammanträngd skärpa och visdom. Olaus Petris regler med sin intima förbindelse av gammal svensk rättskänsla och kristen humanitet ha satt djupa märken i svensk rättsutveckling, och det är med all rätt de sedan århundraden tryckas i spetsen för varje upplaga av Sveriges rikets lag.

Även i den svenska hävdateckningens²³⁾ historia intar Olaus Petri platsen som en märkesman. Hans förnämsta litterära sysselsättning under större delen av 1530-talet var författandet av „En svensk krönika“, en sammanhängande skildring av svenska fol-

kets öden²⁴) från äldsta tider till Stockholms blodbad. Han har som källor använt äldre svenska och danska krönikeverk (bl. a. Saxo) och visar även stor beläsenhet i nordtyska och allmänhistoriska krönikeverk. Men också andra berättande historiska källor utnyttjar han liksom urkunder²⁵), kungabrev och liknande dokument. Som ingen svensk före honom uppmärksammar han de gamla lagarna, seder och bruk, mynt och fornlämningar m. m. som historiska källor. Det var dock icke i främsta rummet av rent vetenskapligt intresse han leddes i sin historieskrivning. Det var åskådningen av historien som en läromästare för livet, som för hans författarskap var den bestämmande. Men därför krävde han av historieskrivaren omutlig²⁶) sanningskärlek och opartiskhet, och detta krav uppfyllde han själv på ett sätt, som höjer hans arbete högt över icke endast samtida utan även långt senare svenska historieskrivares. Han måste ju konstatera, att Sverige och Danmark ofta stått i krig mot varandra, men han klandrar²⁷) de svenska och danska krönikornas av nationalhatet dikterade partiskhet. „De danske prisa sig av de store gärningar deras förstar och herrar hava gjort här i Sverige, och de svenske räkna högt den stora mandom, de hava bedrivit i Danmark, så att den där nu gärna vill veta, vad sannast är, han skall där hava nöd till och ändå näppeligen kunna det i svenska och danska krönikor utleta.“

Unionstidens strider skildrar han med märklig opartiskhet. Och även den katolska kyrkan låter han vederfaras rättvisa och gör inga utfall vare sig mot vidskepliga²⁸) bruk eller hierarkisk härsklystnad. — Någon egentlig känsla för den historiska utvecklingen visar han icke. „Världen är alltid sig själv lik; hon är alltid bullersam och mödosam att vara uti“, så sammanfattar han sin historiebetraktelse, och säkerligen spegla sig däri hans egna erfarenheter från de år, under vilka krönikan kom till.

Eftervärlden ser med skäl i Olaus Petris krönika det förnämsta historiska arbetet på svenska under århundraden. Men samtiden stötte sig på dess opartiskhet, som den icke förstod. Mest missnöjd med den var Gustav Vasa, som också förbjöd dess tryckning. (Krönikan spriddes dock mycket i handskrift. Utgiven av trycket blev den första gången 1818.)

Under ett par år, 1531—1533, tjänstgjorde Olaus Petri som konun-

gens kansler, men på den posten passade han icke, och konungen gav honom endast några vresiga glåpor²⁹⁾ som eftermäle, när han lämnade den. Deras vägar hade börjat skiljas åt, och avståndet blev under de följande åren allt större. Olaus Petri stöttes bort av det krassa förvärvsbegär och den liklighet för den andliga odlingen³⁰⁾, som under 1530-talet uppenbarade sig i konungens politik och särskilt i hans behandling av kyrkans tillgångar. Nya rådgivare, inkallade från Tyskland, påverkade Gustav Vasa i det tyska landsfurstliga regementets anda, och det var också andra sidor i hans uppträdande och politik, som Olaus Petri ogillade³¹⁾ och av vilka han kände sig sårad. Gång på gång kom det till slitningar, som gåvo näring åt konungens lättretliga³²⁾ lynne och misstänksamhet. Olaus Petri stack icke under stol med sina tankar, och spänningen nådde sin höjdpunkt, när han i början av 1539 på tryck utgav sin våldsamma straffpredikan „emot de gruveliga eder“, där han tämligen tydligt utpekade konungens vana att ge sin kraftkänsla uttryck i svordomar. Detta steg kom bägaren att rinna över. På en riksdag i Örebro i början av 1540 anställdes en uppseendeväckande rättegång mot Laurentius Andreæ och Olaus Petri, som anklagades för förgripliga³³⁾ handlingar och dömdes till döden. Alldeles obefogade voro ej vissa av de kungliga besvären, men överdrifterna och vanställningarna i den vidunderliga anklagelseskriften äro uppenbara. På domstolens hemställan benådades de dödsdömda, dock endast mot höga böter, som för Olaus Petris del erlades av hans åhörare i Stockholm. Säkerligen var det aldrig heller konungens avsikt att låta domen gå i verkställighet. Rättegången torde huvudsakligen haft till ändamål att skrämma motpartiet till tystnad, men den utgör onekligen en mörk fläck i Gustav Vasas historia.

Rakryggad och med hög buret huvud gick Olaus Petri ut ur den svenska reformationshistoriens mest tragiska konflikt, och han framträdde snart åter ur undangömdheten som sitt folks profet och lärare. Det dröjde icke heller länge, förrän han till det yttre åter kom i ett något så när gott förhållande till konungen. Det ser t. o. m. ut, som om denne velat utplåna intrycket av vad som passerat. Redan året därefter gjorde han Olaus ett karakteristiskt anbud. Konungen ville ha sin egen historia skildrad av honom

efter synpunkter, som han själv uppsatte, och så åstadkomma „fast större profit, nytta och fromma“ än genom det historieverk, varmed han förut sysslat. Men till en officiel krönikeskrivare, som skulle se allt med konungens ögon, kunde reformatorn icke förnedra sig utan vägrade. Hans öböjlighet hindrade dock icke, att Gustav Vasa nu steg för steg drog fram honom. År 1542 anförtrodde han honom inspektoratet över Stockholms skola, och 1543 utnämnde han honom till kyrkoherde i Stockholm. Under återstoden av sitt liv ägnade sig mästern Olof huvudsakligen åt församlingslärares kall, då det nog fortfarande kunde hända honom att „hugga på överheten“. Hans författarskap var emellertid icke slut. Hans beröring med skolan såsom dess inspektor gav anledning till att han med „Tobie Comedia“ 1550 gjorde det första konstlösa försöket till svenskt dramatiskt författarskap. Någon uppfinningsriktighet eller dramatisk komposition röjer stycket icke, utan det är endast en omskrivning på stappande³⁴⁾ knittelvers av den bibliska berättelsens innehåll. Det är äktenskapets uppgift samt trons och lydnadens plikter, som mästern Olof på detta sätt ville förkunna för dem, som hade lust till „spel och komedier och tragedier på uppenbara spelplatser och skådeplatser“. Syftet var ej i minsta mån estetiskt utan pedagogiskt. Men man kan ej undgå att fortfarande gripas av den poesi, som ligger utbredd över denna naiva skapelse.

Efter stormarna sänkte sig friden med mildare dager³⁵⁾ över reformatorns sista år. Men det var icke längre som i början av hans bana den entusiastiska hoppfullheten som talade ur hans ord. Mer och mer hade han gjort erfarenheten, att det i hans fädernesland var „hårt år“. Det var en övergångstid med all den upplösning, som gärna följer en sådan: det gamla var upprivet, det nya hade icke stadgat sig. Det var en trött man, som framlade sina tankar om världsloppet och världens ände i den lilla skriften „Om världens största förvandlingar och ålder“ (1548) och menade sig skönja de i Skriften förutsagda tecknen till att de yttersta tiderna voro nära. Men nu som förr var det maningen till trohet och vaksamhet³⁶⁾ i samvettslivet, som för reformatorn var huvudsaken, och hans skildring av den väntade världsdomen mynnar ut i bönen: „Gud give oss nåd att besinna det rätt är.“

Olaus Petri blev icke en gammal man, och minst av allt överlevde han sig själv. En tidig morgonstund den 19 april 1552 kallades han bort från sin rastlösa verksamhet. Sin grav fick han i Stockholms Storkyrka nedanför den predikstol, från vilken han förkunnat sanningens og frihetens evangelium. Han hör icke till kyrkobyggarna och kyrkoorganisatörerna. Men han är andelivets förnyare i vårt folk; han är den frimodige gudskämpen, den innerliga trosmänniskan, den omutlige sanningsägaren, vars röst alltjämt har makt att tala som ett samvete till Sveriges folk.

1) Anskuelser — 2) oprindelige — 3) overbevist — 4) Ærkedegn — 5) tøvede — 6) Menneskepaabud — 7) Beskyttelse — 8) Skridt — 9) „fik Bægeret til at flyde over“ — 10) sigtende — 11) røgtet — 12) Gendrivelse — 13) Udtalelse — 14) tvivlrædige — 15) Fordringsløshed — 16) Klosterliv — 17) Streghed — 18) Følelse — 19) betænkte sig — 20) Grundtegningen — 21) forbausende — 22) forbilledlig — 23) Historieskrivningens — 24) Hændelser — 25) Dokumenter — 26) ubestikkelig — 27) dadler — 28) overtroiske — 29) vrantne Ukvemsord — 30) Kulturen — 31) misbilligede — 32) let irritable — 33) formastelige — 34) stammende — 35) Lys — 36) Aarvaagenhed.

AXEL OXENSTIERNA

Våldsamma politiska brytningar upprörde i Sverige årtiondena kring sekelskiftet 1600. 1592 hade konung Johan III avlidit och lämnat kronan i arv till sin son, Sigismund. Denne var också konung av Polen, och en personalunion uppstod sålunda mellan detta land och Sverige. Men Sigismund var icke endast polsk-litauisk regent — han var även katolik och en trofast son av den heliga romerska kyrkan. Över Europa gick en stormvåg av romersk-katolsk aktivitet, och i Sverige måste man befara, att Sigismund och hans jesuitiska rådgivare skulle göra allt för att återinföra den enda rätta läran.

Mot denna fara uppträdde i spetsen för landets ofrälse¹⁾ befolkning Sigismunds farbroder, hertig Karl av Södermanland, en handlingskraftig och hänsynslös man, som ville skydda den protestantiska kyrkan men också själv skaffa sig makten i riket. En mellanställning intog en stor del av frälset, framför allt den högaristokratiska riksrådsadeln, som visserligen var protestantiskt sinnad, men som å andra sidan själv ville spela en roll i riksstyrelsen. Resultatet blev en våldsam kamp mellan dessa tre parter, vilken ändade med hertigens seger. Sigismund avsattes, högaristokratien drogs med i hans fall, många adelsmän flydde och landets fyra mest lysande och högättade riksråd avrättades under ett blodigt skådespel på Linköpings torg. Detta hände år 1600 jämnt. I elva år var Karl (IX) därefter landets herre, energisk och reformivrig men aristokratfientlig och mistänksam. Hans bryska regeringsmetoder skapade ett svårt läge för adeln och väckte på många håll opposition.

Under denna orosfyllda och för adeln farliga tid växte Axel Oxenstierna upp. Född 1583 på Fånö gård i Uppland tillhörde han genom sin börd en av rikets förnämsta ätter, vars ursprung förlorar sig i dunklet, och vars medlemmar under senmedeltidens brokiga fejder spelat en betydande roll, ofta som vapendragare för den nordiska unionstanken. Hans far, Gustav Gabrielsson Oxenstierna, var väl

Axel Oxenstierna.

Tegning i Kul og Farvekridt af Daniel Dumonstier 1633.

icke någon särskilt framträdande begåvning, men han var en i kronans tjänst flitigt använd herre och avancerade med tiden till riksråd, en föga avundsvärd befattning i 1590-talets politiska stormtid. Försiktigt sökte han lotsa sig och sin släkt förbi de farliga blindskären; det hade väl i längden icke lyckats honom undgå att ta slutlig ställning till problemen, men en mild försyn lät honom sluta sina dagar några månader, innan den öppna striden begynte. För den 14-åriga Axel var kampens religiösa och politiska innebörd säkerligen icke främmande; hans eget liv skulle bära talrika vittnesbörd om att han mottagit bestående intryck av ungdomsårens upplevelser. Men tills vidare gällde det för var och en att klara sig undan ett bestämt ställningstagande, och då Axel nu dessutom var kommen till den ålder, då den förberedande undervisningen för en privatlärare hemma på familjegodset kunde anses avslutad, lades inga hinder i vägen för en studieresa till kontinenten. 1598 lämnade Axel Oxenstierna med sina bröder Sverige.

Färden ställdes till Tyskland, vid denna tid det naturliga målet för svenska adelsjunkrars edukationsresor. Vid Rostocks, Wittenbergs och Jenas universitet tillbragte Oxenstierna fem år; om djupet och allvaret i hans studier råda inga tvivel. De omfattade språk, historia, statsrätt men framför allt *Sacra Theologia*, varom icke mindre än fyra avlagda disputationer över teologiska ämnen bära vittnesbörd. Studierna avslutades med en rundresa över södra Tyskland och Schweiz, som gav vyer²⁾ och erfarenhet. På hösten 1603 stod Oxenstierna åter på svensk mark — den 20-åriga ynglingen ägde då ett osedvanligt bildnings³⁾intresse och kunskaper i skilda ämnen, som vida överstego vad som var vanligt i svenska adelskretsar.

I Karl IX:s Sverige kände sig Axel Oxenstierna säkert icke väl tillfreds. Han var en utpräglad aristokrat, som nu allt mer och mer tillägnade sig många av de lärosatser, för vilka hans fars rådskolleger gått i döden på Linköpings torg. Han reagerade mot adelns förödmjukande ställning i riket och mot de oordnade och slumpartade förhållandena i förvaltningen. Men av religionspolitiska orsaker insåg han å andra sidan, att en fortsättning av kung Karls regim var det enda tänkbara, och ehuru han icke kunde acceptera regeringsmetoderna, trädde han lojalt i kronans tjänst, kanske i

hopp om att i framtiden kunna verka för sina egna idéer. Hovtjänst och kansli⁴⁾tjänst, riksdagsförhandlingar och ett par smärre legationsresor förskaffade honom en viss bevägenhet hos den bistre monarken, och 26 år gammal kallades han till medlem av rikets råd. Han blev där från början den ledande, adelns främste. Om också verksamheten var kringskuren, så kunde dock mycket göras i det tysta, kontakter knyts, vänner vinnas, sinnen påverkas. Ingenting torde emellertid ha varit mera betydelsefullt, än att Oxenstierna under dessa riksrådsår i Karl IX:s tjänst kom i förbindelse med konungens unge son, Gustav Adolf, och lärde sig uppskatta⁵⁾ denne. Här skapades förutsättningarna för ett osedvanligt, tjugutvåårigt samarbete.

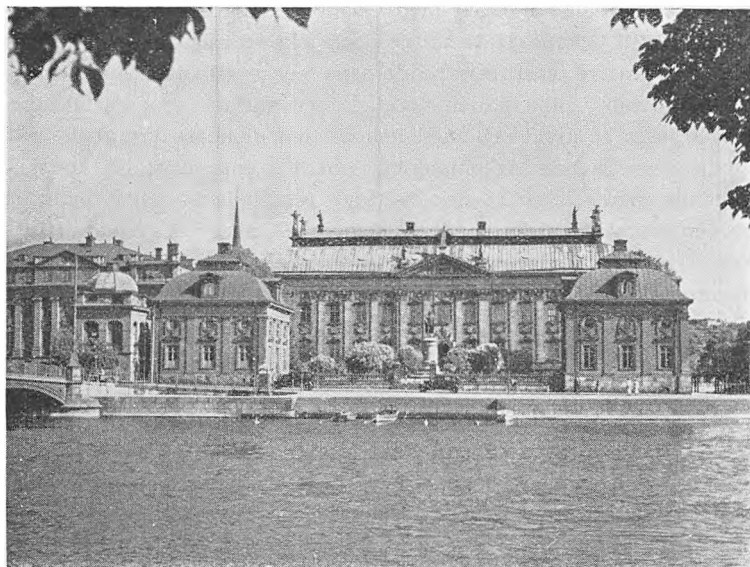
Karl IX:s politik hade lett Sverige in i tre krig — med Polen, Ryssland och Danmark. Mitt under det danska kriget, i ett kritiskt och hyperfarligt läge, avled⁶⁾ den gamle kungen. Nu var Oxensternas stund kommen. Gustav Adolf var icke myndig, hans rätt till kronan icke oantastlig, hans behov av stöd och hjälp påtagligt. Oxenstierna erbjöd honom detta i utbyte mot en reorganisation av rikets författning och förvaltning. Gustav Adolf varken kunde eller ville säga nej. Resultatet blev 1611 års märkliga riksdag, då den 17-årige Gustav Adolf valdes till konung och i gengäld avgav en bindande konungaförsäkran och fastställde nya privilegier för adeln. Båda de sistnämnda urkunderna⁷⁾ äro i huvudsak Axel Oxenstiernas verk, ett första representativt uttryck för hans stats- och samhällsuppfattning: ett slags konstitutionell monarki, där konungens och folkets rättigheter med hänsyn till lagstiftning och beskattning återgingo på landslagens bestämmelser och gammal hävdvunnen praxis, och där adeln intog ett dominerande rum inom en ordnad riksförvaltning. Det var Oxenstiernas förtjänst, att en försoning ägt rum mellan konung och adel, och det var naturligt, att han nu inträdde som konungens främste medhjälpare. I jan. 1612 utnämndes han till rikskansler, och i fullmakten hänsköts i fullt förtroende till hans eget avgörande, "vad han i sådant kall och ämbete göra skall".

Av uppgifter⁸⁾ funnos i själva verket nog och övernog och från och med nu löper Oxenstiernas biografi snart sagt jämsides med Sveriges historia. Med outtröttlig energi och stor målmedvetenhet

grep han sig an med det inrikespolitiska livets alla problem av administrativ, ekonomisk och kulturell art men hann⁹⁾ samtidigt också ägna sig åt utrikespolitikens skiftande angelägenheter. Under dessa omständigheter blev det av avgörande betydelse, att hans förhållande till den tio år yngre konungen var präglad av förtroende och uppskattning, och att det samarbete, som grundlagts under 1611 års riksdag, med tiden blev så intimt, att det numera är svårt att skilja den enes insatser från den andres.

På det inrikespolitiska området gällde det till en början att ge stadga¹⁰⁾ och innehåll åt konungaförsäkrans bestämmelser om stats-skick och förvaltning. Riksrådet reorganiserades under Oxenstiernas ledning och blev snart en permanent råds-kammare, i vilken konung och råd — gärna under argumentering pro et contra — fattade gemensamt beslut. Rikets ständer, som länge spelat en stor roll, men vars förhandlingsformer varit högst förvirrade, fick i 1617 års riksdagsordning sin första ordningsstadga. Den är helt skriven av Oxenstierna och ett troget uttryck för dennes metodiska sinnelag; det är ganska betecknande för hans uppskattning av Gustav Adolf, att den samtidigt lämnar ett ganska stort svängrum för dennes oratoriska och taktiska skicklighet¹¹⁾. Rikets frälse fick sin organisation i 1626 års berömda riddarhusordning, även den i huvudsak författad av Oxenstierna. Avsikten med stadgan var att avgränsa frälset från landets övriga befolkning och att av en mestadels ganska otymplig¹²⁾ lantjunkaradel, som för att tala med den bekante biskop Rudbeckius „mest gå hemma, se till huru det står i frustugan, föda stövare och vinthundar, draga i harskall¹³⁾, lägga ut rävakryddor och vargasaxar¹⁴⁾, bygga vargastugor, och när därtill icke är väderlek, sitta hemma och dricka tobak“, göra en allsidigt utbildad och ståndsmedveten adel, kompetent att hävda sina intressen och utöva sina skyldigheter i kronans tjänst. För själva riddarhuspalatsets tillkomst har Oxenstierna också spelat en stor roll — det var på hans initiativ, som den franske arkitekten Simeon de la Wallée framlade de första planritningarna till detta av sonen Jean de la Wallée fullbordade palats, ännu i dag Stockholms kanske vackraste byggnad.

Organisationen av den svenska förvaltningen fullbordades vid 1620-talets mitt och bör måhända betecknas som Oxenstiernas främsta insats i vårt lands historia. Rikskansliet och kammaren fingo genom honom sin kollegiala organisation, som gjorde dessa

Riddarhuset i Stockholm.

ämbetsverk arbetsdugliga även under chefernas tillfälliga frånvaro, och där de förut mera slumpvis utdelade uppdragen ersattes med en konsekvent behandling av fast anställda sekreterare. De gamla ståthållarskapen landet runt ersattes med landshövdingedömen av modernt snitt — en epokbildande reform i svensk förvaltningshistoria. Rättsväsendet fick under kanslerns medverkan sin framtida organisation med bildandet av Svea hovrätt (och därefter Göta, Åbo och Dorpats hovrätter). Alla dessa reformer inom administrationen — liksom tillkomsten av andra ämbetsverk, där dock rikskanslerns insats icke är lika påtaglig — sammanfattades sedermera efter Gustav Adolfs död i 1634 års regeringsform, till alla väsentliga delar skriven av Oxenstierna själv. I runt tal 200 år bestod denna förvaltningsorganisation. Mycket har sedan försvunnit, men åtskilliga icke oväsentliga drag i modernt svenskt förvaltningsväsen återgå på reformer, som i första hand ha Axel Oxenstierna som upphovsman.

Till sin statsekonomiska åskådning var Oxenstierna i tidens anda merkantilist, d. v. s. han önskade i främsta rummet främja städernas näringsliv, hantverk, industri och handel. Bland de nyanlagda

städerna knöt han i likhet med Gustav Adolf de största förhoppningarna till Göteborg; de skulle dock icke infrias under kanslerns livstid. Allra tydligast framträdde hans merkantilistiska uppfattning i bildandet av olika handelsföretag med statlig monopolställning. Under hans beskydd och med honom som delägare grundades sålunda Svenska handelskompaniet, som fick ensamrätt till kopparhandeln, men som snart gick överstyr. Icke heller en stor reglering av den svensk-baltiska spannmålshandeln¹⁵, närmast avsedd att utkonkurrera holländarna från östersjöhandeln, fick nogen framgång, närmast på grund av Sveriges brist på kapital. Dessa misslyckanden synas med tiden ha rubbat Oxenstiernas tro på de monopolförsedda handelskompanierna och fått honom att plädera för den fria konkurrensen.

Ända från studietiden hyste Oxenstierna ett påtagligt intresse för det vetenskapliga och religiösa livet, och även på detta område kom hans gärning att få betydelse. Han var i varm vänskap förbunden med flera av landets biskopar och bidrog därigenom verksam till den kyrkliga utvecklingen liksom också till undervisningsväsendets modernisering. 1624 erhöll Uppsala universitet nya privilegier och konstitutioner, för vilkas utformning Oxenstierna till stor del är ansvarig. På tal om studenternas karaktärsfostran har han här i högstämda ordalag givit uttryck åt den nationella anda, som han själv representerade: "Framför allt skola ynglingarna lära sig att icke hysa låga och klenmodiga tankar om sig själva och rikets närvarande tillstånd, ty härav alstras¹⁶) vanligen klagan och jämmer, beundran för allt utländskt och misstro till egen förmåga att utföra stora handlingar, vilket är till största hinder i en stats styrelse".

Axel Oxenstiernas insatser i det utrikespolitiska arbetet äro icke lika lätta att fastslå i detalj, ty fälttågsplaner och diplomatiska aktioner diskuterades ofta under förtroliga samtal mellan kanslern och konungen. Hans många bevarade brev i dessa ärenden röja dock, att Gustav Adolf sällan företog sig något av vikt utan att först ha inhämtat kanslerns mening. Och säkert är, att Oxenstierna vid varje diplomatiskt avgörande av betydelse måste lämna sina inrikespolitiska affärer och träda i spetsen för de svenska ambassaderna. Härunder förvärvade han med tiden en förhandlingsskicklighet, som gjorde honom till en av epokens bästa diplomater.

Den danska frågan var den, som först kom att ta Oxenstiernas

krafter i anspråk — för att vinna fred i det vid Gustav Adolfs trontillträde pågående kriget — och åt Danmark ägnade han hela sitt liv stort intresse. Det måste dock konstateras, att han från begynnelsen och till änden betraktade dansk politik med stor skepsis; han hade själv upplevat, hur Danmark under kriget avspärrat Sverige från alla förbindelser västerut, han kände Danmarks välde som en stor fara, och när konjunkturen så erbjödo, hävdade han, att man måste besegra Danmark, erövra en betryggande kust åt väster och få det att avstå från hegemonikraven i Östersjön. I Oxensternas utrikespolitiska program är Danmarksinställningen sålunda den mest konsekventa och fasthållna: från förhandlingarna vid Knäredfreden 1613 och till Brömsebrofreden 1645, båda ledda av Oxenstierna personligen, var och förblev han Danmarks fiende.

I den östeuropeiska politiken var hans hållning kanske icke lika entydig. Kriget mot Ryssland fördes i full samstämmighet mellan konung och kansler; den betydelsefulla Stolbovafreden, som skänkte Finland dess östgräns för 100 år framåt, var ett resultat av bådas ansträngningar. I det samtidiga polska kriget blev Oxenstierna djupt engagerad genom olika stilleståndsförhandlingar och t. o. m. genom en tids deltagande i själva fälttåget, och Polen blev för honom kanske det stora problemet i svensk utrikespolitik. Här till bidrog givetvis, att Oxenstierna, som under de 15 första åren av sin kanslerstid endast gjort relativt korta besök på krigsskådeplatserna, 1626 kallades till konungen i Ostpreussen och insattes såsom generalguvernör för de erövrade områdena där. I fem år hade Oxenstierna sitt residens i Elbing (1626—31), ivrigt sysselsatt med administrativa, militära och diplomatiska angelägenheter. Svårigheterna för den svenska förvaltningen voro tidvis enorma, och t. o. m. kanslerns järnvilja syntes understundom duka under för dem. Men han vann under denna tid också en ingående kännedom om östeuropeisk, särskilt polsk, politik, och det finns tecken, som tyda på att han egentligen ansåg denna betydelsefullare för Sverige än ett engagemang i den tyska religionsfejden. Genom det skickliga sätt, varpå han lyckades avsluta det sexåriga stilleståndet med Polen, och genom organisationen av det svenska tull- och licensväsendet i de preussiska hamnarna, skapade likvisst Oxenstierna förutsättningarna för Sveriges deltagande i det trettioåriga kriget.

I den tyska frågan — spörsmålet om Sverige skulle gå i krig med kejsaren och den katolska ligan — representerade Oxenstierna länge en viss återhållsamhet. "När jag betraktar tyngden, bördan, vedervärdigheten, modlösheten, medlen, officerarna, folket, flenderna, vännerna, faran, begynnelsen, framgången, händelserna, utgången, står mig icke obilligt håren på ända," bekände han i ett brev. Med tiden blev det väl dock klart för honom, att den stora kraftmätningen var oundviklig. Under krigets första skede¹⁷⁾ kvarstannade han i Elbing, men efter Gustav Adolfs seger vid Breitenfeld 1631 kallades han till Tyskland och infann sig i Frankfurt am Main, konungens högkvarter, i januari 1632. Här stod han nu Gustav Adolf bi i råd och dåd, även som militär befälhavare, var legat över de svenska styrkorna i Rhenländerna och befälhavare för garnisonen i Nürnberg. Budet om Gustav Adolfs död träffade honom i Frankfurt, hårt och bedövande. Det var den första av hans verkligt svåra nätter, berättade han sedermera, en av de få, då det hade varit honom omöjligt att med kläderna avlägga dagens bekymmer.

Efter Gustav Adolfs död blev Oxenstierna ledare för den svenska politiken i Tyskland. Till en början syntes han vilja fortsätta konungens planer att skapa en protestantisk union under Sveriges ledning, och 1633 lyckades han verkligen åstadkomma ett stort förbund, som bär namn av staden Heilbronn. Oxenstierna blev dess direktor — den mäktigaste ställning han väl någonsin uppnådde — och hade som sådan att leda den militära och politiska aktionen mot kejsaren. Men snart kommo bakslagen: Heilbronnförbundets här blev besegrad och en av Oxenstierna till Frankrike företagen resa i avsikt att söka hjälp blev utan egentliga resultat. Från och med nu blev det Oxenstiernas mål att endast skaffa Sverige ersättning för dess insatser i kriget. Denna förändrade målsättning krävde näppeligen hans närvaro i Tyskland, och 1636 — efter tio års oavbruten bortovaro — återvände Oxenstierna till hemlandet. Här förblev han givetvis också i fortsättningen utrikespolitikens oinskränkte ledare, och till stor del var det tack vare hans oförtröttliga energi och uthållighet, som Sverige kunde uppnå de fördelaktiga villkoren i westfaliska freden 1648.

Vid Gustav Adolfs frånfälle hade regeringen övertagits av en förmyndarstyrelse för hans dotter, Kristina, och i denna var Axel

Oxenstierna utan jämförelse den förnämste. Alldeles särskilt gällde detta givetvis efter hemkomsten från Tyskland, då han med sin personliga auktoritet kunde påverka omgivningen. Eljest existerade nog både i riksrådet och på riddarhuset en opposition, som riktade sig mot rikskanslerns egenmäktighet och mot den oxenstiernska släktens enastående ställning; i förmyndarregeringen sutto nämligen icke bara Axel Oxenstierna utan även hans broder Gabriel Gustavsson och hans kusin Gabriel Bengtsson. Men kanslern bemästrade alltid situationen, ibland dock endast genom att vid personliga besök på riddarhuset använda ganska bryska metoder. Det är obestriddigt, att när nu konungens dominerande och återhållande gestalt försvunnit, de högaristokratiska dragen i Oxenstiernas samhällsåskådning oftare trädde fram, och rikets frälse, speciellt det högsta, gynnades genom donationer och andra gunstbevis långt utöver det rimligas gräns. Men samtidigt måste det framhållas, att Oxenstierna på ett lyckligt sätt fortsatte det under Gustav Adolfs tid påbörjade reformväsendet i förvaltning och näringsliv, och att han hyste en av ingen bestridd omtanke om rikets välfärd.

Oxenstierna hade ägt ett ganska stort inflytande över den unga drottning Kristinas uppfostran, och han hade väl hoppats att efter drottningens trontillträde 1644 få behålla makten. Så gick det nu icke. Av skilda orsaker — kanske icke minst drottningens egen personlighet — började han så småningom att få allt mindre att säga till om. Han var väl alltjämt kansliets chef och den förnämste i rådet, men Kristina gick ofta detta förbi, bestämde själv eller lyssnade till andra. Till sist kom det till verkliga sammanstötningar mellan drottning och kansler, och för långa tider drog sig denne missnöjd tillbaka till sina gods. Kristina arbetade ivrigt för att överflytta tronrättigheten på sin kusin Karl Gustav av det pfalziska huset, och Oxenstierna var sedan gammalt en avgjord fiende till pfalzarna. Sedan drottningen vid 1650 års riksdag uppnått sitt mål, blev hon emellertid åter försonligare mot Oxenstierna, och så småningom återfick denne något av sin forna ställning. Förgäves sökte han förmå drottningen att avstå på planen att avsäga sig tronen; hon hade fattat sitt beslut och i maktlöshet måste den gamle rikskanslern finna sig i utvecklingens gång. Med grämlse

och oro upplevde han riksdagen 1654, då drottningen nedlade Vasarnas krona och Karl X Gustav tillträdde regeringen. Han hade själv författat den nye konungens försäkran, och det blev den nu över 70-åriga statsmannens sista offentliga handling. Några månader senare avled den man, som mer än någon annan enskild ingripit i Sveriges utveckling.

Axel Oxenstierna ägde många utomordentliga tillgångar som statsman. Han hade en djup fond av rika kunskaper på alla livets områden, behärskade flera språk och framför allt med mästenskap latinet. Han var en framstående skribent, som ofta fann fyndiga och ibland drastiska vändningar för sina tankar, och en god talare. Hans arbetsförmåga, energi och uppslagsrikedom voro otroliga, hans organisationstalang lysande. Hans förmåga av analyserande överblick gjorde honom till en av tidens främsta diplomater, som ömsom med djärvhet ömsom med tålmodighet ihärdigt sökte sig till målet.

Till sitt personliga väsen var Oxenstierna en helgjuten människa med ett lugnt och fromt sinnelag, välvillig och hjälpsam, särskilt mot sin familj och sina fränder. Det senare uteslöt dock icke en stor portion maktlystnad och med tiden ett utpräglat medvetande om det egna värdet. Hans yttre var ståtligt och vörnadsbjudande. "Han var en stor, ansenlig och ganska vacker man, vid 71 års ålder, klädd i svart, hade en liten rock¹⁸⁾ fodrad med skinn och ingen hatt utan en med skinn fodrad sammetsmössa¹⁹⁾ på huvudet," skrev 1653 det engelska sändebudet Whitelocke, som detta år besökte Stockholm. "Hans gråa hår och långa samt breda skägg bidrogo ej litet till hans behagliga utseende. Hans uppsyn var allvarsam men kvick, och hans uppförande värdigt men därjämte med mycken hövlighet."

I nära 50 år spelade Axel Oxenstierna en dominerande roll i svensk in- och utrikespolitik. Hans livsverk var enormt och hans betydelse för eftervärlden så stor, att han med rätta har betecknats som "Sveriges störste statsman nedom tronen."

Wilhelm Tham.

¹⁾ uadelige — ²⁾ „Udsyn“ — ³⁾ Dannelses- — ⁴⁾ Kancelli- — ⁵⁾ sætte Pris paa — ⁶⁾ døde — ⁷⁾ Dokumenter — ⁸⁾ Opgaver — ⁹⁾ naaede — ¹⁰⁾ Fasthed — ¹¹⁾ Dygtighed — ¹²⁾ klodset — ¹³⁾ Harejagt — ¹⁴⁾ Ulvesaxe — ¹⁵⁾ Kornhandelen — ¹⁶⁾ frembringes — ¹⁷⁾ Tidsrum — ¹⁸⁾ Frakke — ¹⁹⁾ Fløjls hue.

EMANUEL SWEDENBORG

Tisdagen den 19. maj 1903 ägde en ovanlig högtid rum i Uppsala domkyrka. Kort förut hade Sveriges ståtligaste örlogsfartyg hemfört från England stoftet av Emanuel Swedenborg, som ända dittills vilat i främmande jord. Nu hade hela Sverige berett sig att hälsa välkommen hem igen denne man, som man under hans livstid endast lett åt, men vars storhet man nu sent omsider upptäckt.

Kyrkklockorna ringde, kanonerna dånade och otaliga människomassor kantade den väg, där kistan fördes fram för att få sin sista viloplats i Uppsala domkyrke, Sveriges nationalhelgedom. Vid båren höll Svea Rikes ärkebiskop ett tal, där han bl. a. yttrade:

„Uppsala domkyrka har öppnat sig för Emanuel Swedenborgs stoft. Detta har hit ledsagats i högtidståg, och en hedersvakt har omgivit det, där det gått fram genom staden. Den stora anslutningen till tåget vittnar om att Emanuel Swedenborgs minne är högt ärat. Det är en glädje för hela fäderneslandet, att denne dess vitt frejdade¹⁾ son nu omsider får för sina jordiska kvarlevor en vilostad i fäderneslandet och på en sådan plats, att det för alla är uppenbart, hur mycket hans minne hyllas. Vile nu hans stoft här i överskådlig framtid. Mane Emanuel Swedenborgs minne släkte efter släkte att tacksamt ihågkomma stora gåvor, som Gud skänkt svenske män, ädel och gudfruktig sinnesart och vandel, skarpsynt och framgångsrik forskning, fosterlandskärlekens och snilletts bragd²⁾ i ett för fosterlandet brydsamt läge samt djupgående tänkande och inblick i tillvarons sammanhang. Detta allt lyser från Swedenborgs person och liv i historien och har gjort eftervärlden stort gagn. Mane Emanuel Swedenborgs minne till troget bruk av förlänade gåvor, till rättrådig, flärdlös³⁾ levnad och verksamhet och till sökande av ett upplyftande, renande och stärkande samband med Gud och evigheten.“

Detta var en lysande upprättelse åt en man, som under sin livs-

tid inte endast mött mycken missuppfattning och misstro utan direkt stämplats såsom en förryckt svärmare, vars idéer och arbeten ingen förnuftig människa kunde taga på allvar. Visserligen hade han också mött många beundrare och anhängare — faktiskt är att han är den ende man inom hela den lutherska kyrkan som genom sin förkunnelse givit upphov åt ett verkligt kyrkosamfund, som än i dag är spritt över hela världen och som med orubblig rättrogenhet håller fast vid mästarens läror. Men dessa anhängare, som kanske mer tjusades⁴⁾ av det nya i hans religiösa förkunnelse än av det säregna och geniala hos mannen själv, voro dock lätt räknade. Det stora flertalet både under Swedenborgs livstid och sedan ända fram till våra dagar har betraktat honom mera som en kuriös figur, måhända begåvad med underliga själskrafter såsom klärvoajans och telepati, men som dock icke behövde tagas riktigt på allvar.

Det har varit först vår tid förunnat att få upp ögonen för Emanuel Swedenborgs storhet och universella geni. Vetenskapsmän på de mest skilda områden ha bearbetat hans väldiga produktion och till sin förvåning funnit, hur han inom de mest skilda vetenskapsgrenar såsom fysiologi, anatomi, psykologi, mineralogi, kemi och fysik föregripit resultat, som först en långt senare tids forskning nått fram till. Man har också alltmera fäst uppmärksamheten på det stora och gagneliga arbete, som han ägnade sitt fosterland under sin tidigare mannaålder.

Och dock ligger Swedenborgs verkliga betydelse på intet av dessa områden. Hur intressanta de naturvetenskapliga och medicinska upptäckter, som Swedenborg gjorde, i sig själva än äro, så voro de dock knappast mera än glänsande hugskott⁵⁾, som deras upphovsman rent intuitivt skådade, och någon betydelse för den vetenskapliga forskningen fingo de ej, då de gingo hans samtid spårlöst förbi och först upptäcktes och värderades av en långt senare tid.

Helt annorlunda ligger saken till på det religiösa och ockulta området. Här har Swedenborgs betydelse varit helt enkelt enorm.

Under alla tider och bland alla folk har man trott på ett liv efter döden och på olika sätt har man utmålats för sig detta liv. Men det gemensamma för alla dessa religiösa åskådningar har

Emanuel Swedenborg.
Maleri af ukendt Kunstner.

varit, att man tänkt sig tillvaron efter döden såsom belönings- och strafforter⁶⁾ för de avlidna människorna. Även hos jordens lägst stående folk finnas fullt utvecklade föreställningar om himmel och helvete, vilka föreställningar långt ifrån äro någon kristen specialitet.

På denna punkt skiljer sig de moderna spiritistiska åskådningarna deciderat från de vanliga religiösa; det är icke minst detta som gjort dem så tilldragande i många nutidsmänniskors ögon. De lära nämligen, att livet efter döden icke endast är en direkt fortsättning av detta livet utan även att tillståndet i den andra världen i alla detaljer är en direkt motsvarighet till detta jordelivet. Liksom det här finns städer, industrier, nöjeslokaler, uppfostringsanstalter och allt annat sådant, som hör med till livets nödtorft, så finns allt detta i exakt liknande gestaltning även i det andra livet. Några belönings- och strafforter finnas icke heller i den hinsidiga världen, utan människans liv kommer där att gestalta sig en rak⁷⁾ fortsättningslinje med vad det varit här på jorden och forma sig efter hennes eget väsen.

Allt detta går tillbaka till Swedenborg. Det är han som för första gången med sin berömda korrespondenslära gav en grandios skildring av det hinsidiga livet. Han har visserligen också en himmel och ett helvete, och helvetet målar han i så drastiska och ruskiga⁸⁾ färger att det i fråga om åskådlighet inte lämnar något övrigt att önska — hans skildringar kunna fullt ut mäta sig med den kristna medeltidens eller hinduismens och buddhismens otäcka⁹⁾ helvetesmålningar. Men det typiska för Swedenborg är att t. ex. helvetet inte är någon straffort utan att det exakt motsvarar de onda människornas lustar och böjelser, och att de inte kunna trivas någon annanstädes än i denna smutsiga miljö. Varje människa kommer därför i andevärlden exakt till den plats, där hon hör hemma. Varje människa skapar själv sitt öde¹⁰⁾.

Att de spiritistiska trossystemen i våra dagar så exakt överensstämma med varandra beror därpå att deras upphovsmän gått i skola hos Swedenborg och fått sin grundsyn präglad av honom. Just härigenom sträcker sig Swedenborgs inflytande i våra dagar icke endast till de fåtaliga församlingar, där man direkt hyllar honom såsom profet och apostel, utan långt ut i vida kretsar, där

man icke själv vet om, varifrån man fått de trosuppfattningar som man så ivrigt omfattar. Det kan därför ha sitt intresse att något närmare lära känna denne märklige man.

Emanuel Swedenborg föddes i Stockholm den 29 januari 1688. Han var son till den framstående kyrkomannen och psalmsångaren, dåvarande regementspastorn, sedermera biskopen Jesper Svedberg och dennes hustru Sara Behm, vilken senare dog endast trettio år gammal, sedan hon fött nio barn, av vilka Emanuel var det tredje. Jesper Svedberg var en utomordentligt duglig man, barsk och sträng till sitt väsen, så att det berättas om honom, att Karl XII:s krigare mer bävade, när de skulle till katekesförhör inför honom än när de gingo till attack mot fienden. Av sin fader fick Swedenborg i arv en omutlig¹¹⁾ sanningskärlek, ett skarpt, på realiteter inriktat förstånd, en brinnande kunskapsörst, en nästan otrolig flit, som yttrade sig i en aldrig sinande¹²⁾ produktionsförmåga, samt en innerlig och varm gudsfruktan. Men han fick också i arv en stark dragning till allt mystiskt och okult och en levande tro på spökens och andars realitet och förmåga att gripa in i det vardagliga livets mest enkla och triviala händelser. Ty Jesper Svedberg var en son av sin vidskepliga¹³⁾ tid. Redan under sin studenttid fick han uppenbarelser av änglar om, vilka böcker han skulle läsa, och sedan kände han sig under hela sitt liv omgiven av den andliga världens invånare: de onda änglarna med satan i spetsen anfäktade honom för att draga honom från den rätta tron — en natt ser han till och med satan i egen hög person, „så svart som han var“, stå på golvet i rummet, belyst av månljuset, och han hör honom håfullt skratta — men han skyddas också av Guds goda änglar, som ständigt stå i förbindelse med honom.

Det är i denna miljö, fylld av tron på andar och underverk, som Emanuel Swedenborg växte upp. Själv berättar Swedenborg att han alltifrån sitt fjärde år ständigt sysslade i sina tankar med frågan „om Gud, saligheten och människornas *passiones spirituales* (andliga böjelser)“ och att han själv kunde konstatera, vad hans far och mor berättat om honom, „att änglar måste tala genom mig“. „Ifrån det sjätte till det tolfte året har mitt nöje varit att diskutera med präster om tron, att dess liv är kärleken och att den kärlek, som ger liv, blott är den som gäller nästan.“

Vid elva års ålder inskrevs Swedenborg som student vid Uppsala universitet, där han omhändertogs av sin svåger, den senare ärkebiskopen Eric Benzelius. Redan vid denna tid kastade han sig med verklig frenesi¹⁴⁾ över studierna. Efter att vid 21 års ålder ha disputerat, begav han sig år 1710 till England för att träda i personlig förbindelse med Europas främsta vetenskapsmän, framför allt den berömde Newton, vars föreläsningar han åhörde. Han studerar nu framförallt matematik, mekanik och astronomi, men är samtidigt mycket ivrig med att omsätta sina teoretiska kunskaper till praktiskt nyttiga ändamål¹⁵⁾. Med sitt outrotliga kunskapsbegär inackorderar han sig hos urmakare, hantverkare och instrumentfabrikanter för att utforska deras hemligheter. Men han går också „i alla boklåder och på auktioner“ för att komma åt skönlitterära skatter; han känner väl Milton och Shakespeare och räknar upp i ett brev från London ända till fjorton författare, om vilka han säger, att de äro „ståtliga engelska poeter“.

År 1712 lämnar han England och reser till Holland, där han passar på att lära sig glasslipning i Leyden. Från Holland går färden till Frankrike och Tyskland, där han stannar en tid i Rostock och Greifswald. Från Rostock skriver han år 1714 ett brev till sin svåger Benzelius, i vilket han omtalar, att han gjort icke mindre än fjorton olika uppfinningar, däribland en undervattensbåt och en flygmaskin.

Hemkommen till Sverige blev han medhjälpare åt dåtidens främste naturvetenskapsman och ingenjör, den geniale Christoffer Polhem, som femton år tidigare gjort en liknande studieresa som Swedenborg och i Paris slagit den lärda världen med häpnad¹⁶⁾ genom konstruktionen av sitt berömda ur, som samtidigt visade den turkiska, judiska, babyloniska m. fl. tideräkningar.

Vid sidan av en vittfamnande praktisk verksamhet, varvid han särskilt ägnar sitt intresse åt bergshanteringen, fortsätter Swedenborg sina teoretiska studier på naturvetenskapernas och medicinens mest skilda områden; år 1716 startar han Sveriges första naturvetenskapliga tidsskrift, Daedalus Hyperboreus, i vilken även Benzelius och Polhem medarbetar. År 1717 blev han extraordinaire assessor i Bergskollegium, vilken befattning blir hans enda officiella anställning. Under två decennier framåt är han nu rastlöst verksam

på det vetenskapliga området, samtidigt som han gör flera vidsträckta, årslånga resor till olika länder såsom Danmark, Holland, Tyskland, Frankrike, Italien m. fl. Av hans arbeten under denna tid må nämnas det i Leipzig år 1734 i tre tjocka folioband tryckta *Opera philosophica et mineralia*, av vilket första bandet är av kosmologiskt innehåll, där han skisserar upp huvuddragen av vårt solsystems utveckling, en teori, som sedan upptogs av Kant och vidare fullföljdes av Laplace; de två andra delarna äro av metallurgiskt innehåll. Ett annat viktigt verk är det tio år senare utgivna stora anatomisk-fysiologiska huvudarbetet *Regnum animale*, i vilket han söker på den organiska naturen tillämpa sin naturfilosofiska livsåskådning, som är av rent mekanistisk art; alla kroppar i naturen framställas här såsom punkter eller små sfäriska blåsor¹⁷⁾, som äro i ständig spiralformig rörelse. I detta arbete har han också föregripit en mängd anatomiska, fysiologiska och psykologiska teorier, som först en långt senare forskning kunnat bekräfta. Det är dock hos honom, såsom redan är framhållet; mera fråga om snillrika hugskott och hypoteser än empiriskt bevisade teorier. Men många av dem visa en genial skarpblick: så t. ex. lokaliserar han för första gången den sensoriska och motoriska själsverksamheten till det cerebrosпинаla nervsystemet och hjärnbarken.

Drivfjädern i hela hans vetenskapliga arbete var en brinnande åstundan¹⁸⁾ att komma bakom tillvarons yttre förlåt¹⁹⁾ och skåda dess innersta mysterier, framförallt själen och dess väsen. Ty kroppen är för honom endast omhöljet av anden, och det är denna han vill komma åt. I företalet till *Regnum animale* skriver han: „Jag har beslutat att ej tillåta mig någon rast eller ro förrän jag genomgått hela det animala riket ända in till själen. Genom att oupphörligt rikta min gång inåt, skall jag öppna alla dörrar, som föra till själen, och med Guds hjälp slutligen få skåda henne själv.“

Det finnes strängt taget icke — som framförallt Martin Lamm påvisat i sitt mycket betydelsefulla arbete om Swedenborg — något större språng i hans utveckling före och efter hans stora religiösa kris, såsom man tidigare ofta velat hävda. Även under hans naturvetenskapliga period var hans innersta mål att nå fram

till kunskap om det övernaturliga, vilket mål han sökte nå genom att tränga igenom naturens rike till dess inre andliga sida. Man kan redan nu spåra hos honom samma filosofiska idéer, som han sedan klart utformade i sina teosofiska verk. Under slutet av sin naturvetenskapliga period fylles han dock av tvivel att på den naturvetenskapliga vägen nå fram till målet att få verklig kunskap om den översinnliga världen. „Naturvetenskapsmannen hos honom kämpar,“ skriver Lamm, „en kamp på liv och död med den religiöse mystikern. Han är fylld av forskareiver och vetenskaplig ärelystnad. Det är för att slutgiltigt lösa själslivets problem, som han lämnat sitt ämbete och dragit ut på resor. Men å andra sidan viskar i hans inre en röst, att hela denna ävlan²⁰⁾ är fruktlös, att det, som för oss vore av verkligt värde att få veta, ej kan nås på den empiriska forskningens väg, att det uppenbarar sig blott för den, som motståndslöst öppnar sitt inre för det gudomliga ljuset, och att det därför likaväl, ja, lättare nås av den fromme drömmaren. Förgäves söker han etablera en sorts samverkan mellan vetenskap och kvietistisk kontemplation. Det blir alltmera klart för honom, att detta är en chimär.“

Den religiösa kris, som åstadkom den yttre omvälvningen i hans liv, förbereddes genom en rad drömmar och visioner, mest i vaket tillstånd, som han hade i synnerhet under åren 1736—37. Han börjar nu även syssla närmare med teologiska spörsmål, varvid han utvecklar ett särskilt lärosystem, som röjer²¹⁾ stark påverkan av äldre mystiker och den medeltida kabbalan. Han saknar dock ännu den inre vissheten, att hans verk är inspirerat av Gud, och ångesten häröver såväl som kampen gentemot en förment författarfåfänga, som fyller honom med en, såsom han tror, syndig stolthet över hans vetenskapliga verk, kastar honom in i en svår kris, över vilken han för en noggrann²²⁾ dagbok genom att uppteckna de drömmar, som han under denna tid har.

Vändpunkten i sin kris upplevde Swedenborg åren 1744—45, då han hade några visioner, som för honom fick den största betydelse. Den första hade han påsken 1744 i Amsterdam: en natt, då han som vanligt kämpar med sina tvivel, kastas han framstupa²³⁾ ner på sitt ansikte; när han därpå ivrigt beder, känner han en hand slutas om sina sammanknäppta händer, och efter en

stund ser han Kristus ansikte mot ansikte. Den andra visionen hade han i London i april följande år. Han sitter i ett värdshus och äter sin middag, då det plötsligt mörknar för hans ögon och han ser golvet övertäckt med en mängd vederstyggliga, krälände²⁴) djur. I andra hörnet av rummet upptäcker han en gammal man, som säger till honom: „Ät icke så mycket!“ På natten återkommer synen och han ser åter mannen, men nu klädd i ljus och purpur. Denne säger sig vara Herren Gud, skaparen och återlösaren²⁵), som utsett Swedenborg att förklara Skriftens andliga innehåll för människorna. Denna natt, berättar Swedenborg, öppnades hans inre ögon, så att han skådade in i *Mundus Spiritium, infernum et coelum*, (Andarnas värld, avgrunden och himmelen).

Det är denna vision, som får avgörande betydelse för Swedenborgs kommande liv. Han har nu fått den inre vissheten, som han längtat efter, att det är Gud själv som givit honom hans lära och åskådning. Han slungar nu hela sitt vetenskapliga arbete och ägnar sig uteslutande åt religiösa meditationer, som för honom mestadels antaga formen av visioner, i vilka han skådar in i den andra världen och talar med dess invånare, visioner, vilka han beskriver och kommenterar i väldiga volymer.

I yttre avseende företer hans liv hädanefter inga märkligheter. Han lever ett enstöringsliv²⁶), utan egentlig umgänge med andra, uteslutande ägnande sig åt att nedskriva sina syner. För dem som träffa honom verkar han såsom en förtjusande²⁷) gammal man, älskvärd och förfädd, som gärna talar om vad som ligger honom om hjärtat, men eljest icke på något sätt vill väcka uppmärksamhet. „Jag har,“ skriver efter hans död en av hans närmaste vänner, ministern greve von Höpken, „känt honom i 42 år och även under långa tider dagligen umgåtts med honom, men jag erinrar mig icke att ha lärt känna någon man med ett jämnare lynne och ett ädlare sinnelag.“ Han vistades²⁸) huvudsakligen i sin bostad vid Hornsgatan i Stockholm men tillbragte även en stor del av sin tid på resor i utlandet för att där trycka sina digra arbeten. Med den stränga kyrkliga ortodoxi, som vid denna tid härskade i Sverige, var det nämligen omöjligt att få detta gjort här, då man betraktade honom såsom en villolärare. Några av hans anhängare, ett par kända lektorer i Göteborg, invecklades i en långvarig reli-

gionsprocess på grund av att de voro anhängare av Swedenborgs läror. I samband därmed utfärdades ett förbud mot spridningen av Swedenborgs skrifter i Sverige, och det var även tal om att genom rättegång få honom förklarad sinnesrubbad²⁹), vilket dock icke lyckades. Ehuru processen och förföljelserna mot hans anhängare utan tvivel smärtade honom mycket, kunde han dock i lugn och ro fortsätta sin skriftställarverksamhet. Vid 82 års ålder begav han sig på nytt till London, där han bodde hos sin gamle vän perukmakaren Shearsmith, som efter hans död förklarade att „hans närvaro var en välsignelse för vårt hus“. Julafton 1771 fick Swedenborg en hjärnblödning, som förlamade hans vänstra sida, ehuru han efter en tid dock åter kunde lämna sängen; fram på våren blev han åter sämre och avled den 29 mars 1772, 84 år gammal.

Att här gå in på någon närmare redogörelse för Swedenborgs teosofiska system medger icke utrymmet, och en sådan torde också i stort sett sakna intresse för nutida läsare. Vi skola bara i korthet beröra hans skildringar av den hinsidiga världen, då dessa, såsom redan är framhållet, ligga till grund för så gott som alla spiritistiska läroframställningar i nyare tid. I sitt berömda arbete *De caelo et eius mirabilibus et de inferno* („Om himmelen och dess underverk samt om avgrunden“) skildrar han den hinsidiga världen sålunda (§ 582 ff):

„I andevärlden, d. v. s. den värld, där andarna och änglarna bo, ser det likadant ut som i den naturliga världen, där människorna finnas; det är så lika att det ingen skillnad är vad det yttre beträffar. Där ser man slätter, där ser man berg, kullar³⁰), klippor och mellan dem dalar, där finnas ock vattendrag och annat mera, som finns på jorden. Dock är allt detta av andeursprung³¹), och därför framträder det endast inför andars och änglars ögon men icke inför människors, eftersom människorna höra till den naturliga världen, och andliga väsen se det som är av andligt ursprung, men naturliga väsen det som är av naturligt ursprung. Människan kan därför omöjligen se det som är i andevärlden, om hon ej har den gåvan att vara i anden, eller också efter döden, då hon bliver ande. Å andra sidan kunna ej heller änglar eller andar se det allra minsta i den naturliga världen, om de ej äro hos en

människa som fått gåvan att tala med dem, ty människans ögon äro avpassade för mottagande av den naturliga världens ljus och änglarnas och andarnas för mottagande av den andliga världens ljus; och dock ha bådadera ögon som till utseendet äro alldeles lika. Den naturliga människan kan icke fatta, att andevärlden är så beskaffad som den är, allra minst den sinnliga³²⁾ människan, d. v. s. den som icke tror på något annat än det hon ser med sina kroppsliga ögon och berör med sina kroppsliga händer och alltså förnummit genom syn- och känselsinnet, samt rättar sitt tänkande därefter, så att hon följaktligen tänker materiellt men ej andligen. Emedan det är en sådan likhet mellan andevärlden och naturens värld, så vet människan strax efter döden knappast annat än att hon alltjämt är kvar i den värld, där hon blivit född och vilken hon lämnat; därför säger man ock, att döden blott är en flyttning från en värld till en annan likadan.“

„På höjderna i den andra världen ligga himlarna, i låglandet är andevärlden, under dem båda äro avgrunderna. Himlarna äro ej synliga för dem som äro i andevärlden, om deras inre blick icke öppnas; dock kunna de synas någon gång liksom dimmor³³⁾ eller vita moln³⁴⁾... Avgrunderna kunna ej ses, emedan de äro tillslutna; endast ingångarna eller de så kallade portarna kan man se, när de öppnas för att insläppa nykomlingar. Alla portar till avgrunderna öppnas från andevärlden, inga från himmelen.“

„Människans första tillstånd efter döden liknar hennes jordeliv, emedan hon fortfarande är i sitt utvärtes tillstånd: hon har också samma ansikte, samma tal och samma sinne som förr, alltså även samma sedliga och rättsliga föreställningar. En följd härav är, att den döde icke vet annat än att han ännu är på jorden, såframt han icke lägger märke till det som omger honom och tänker på vad änglarna sagt honom, när han väcktes, nämligen att han nu är en ande. Så griper det ena livet in i det andra, och döden är blott en övergång“ (§ 493).

„Emedan människans ande omedelbart efter hennes jordeliv är så beskaffad, så igenkännes den döde av sina vänner och av dem som han känt på jorden, ty då andarna nalkas, märka de vem han är icke blott av hans ansikte och tal utan även av den livsfär som omger honom. Då någon i det andra livet tänker på en

annan, så ställer han också i tanken framför sig hans bild och därjämte annat som hör till hans liv, och när han gör så, kommer den andre tillstådes som om han vore eftersänd och kallad. Denna egendomlighet i andevärlden kommer sig därav att tankarna därstädes äro i gemenskap³⁵⁾ med varandra och att där icke finnas samma slags rymder³⁶⁾ som i naturens värld. Därav kommer det sig, att alla, så fort de komma i det andra livet, igenkännas av sina vänner, anförvanter³⁷⁾ och samtliga som de något äro bekanta med, och dessa tala med dem och sluta sig till dem allt eftersom deras vänskapsförhållande varit på jorden. Jag har många gånger hört, hur de som kommit från jorden fröjdat sig över att få återse sina vänner samt hur dessa å sin sida glatt sig åt deras ankomst. Det är vanligt, att tvenne makar träffas och ömsesidigt prisa sig lyckliga; de stanna också hos varandra, en längre eller kortare tid, alltefter den glädje de haft av sin jordiska sammanlevnad. Dock skiljas de efter en tids samliv, om de ej varit förenade av äkta kärlek, vilken är en andlig förening genom den himmelska kärleken“ (§ 494).

„Jag har även fått tillfälle att skåda ner i avgrunderna och se hurudana de äro invändigt, ty när det så behagar Herren, kan en ande eller ängel ovanifrån tränga ned i djupet med sin blick och iakttaga, hurudant det där är, utan hinder av det betäckande höljet, och så har även jag fått kasta en blick ditin. Somliga avgrunder sågo ut som klyftor och klippgrottor, riktade mot bergets inre och sedan vidare mot djupet, sluttande³⁸⁾ eller lodrätt. Somliga liknade hålkor och kulor för skogens djur, andra utsprängda kammare eller gångar i ett bergverk, med grottor nedåt. De flesta avgrunderna ha tre våningar: de övre äro invändigt i mörker, emedan man där är i onskans villfarelse, de undre tyckas vara i brand, emedan man är i själva onskans rike: mörkret motsvarar nämligen onskans villfarelser och elden onskan själv, ty i de djupare avgrunderna äro de som handlat av inre ondska på ett mindre djup än de som ha felat av yttre orsak. I några avgrunder ser man liksom förbrända ruiner av hus och städer, i vilka avgrundsandar bo och dölja sig. I de lindrigare³⁹⁾ avgrunderna finnas liksom enkla kojor⁴⁰⁾, understundom byggda tillsammans, så att de bilda en stad med gator och torg: inne i husen äro avgrunds-

andar, som leva i ständigt gräl⁴¹), fiendskap, slagsmål och klösningar⁴²), på torg och gator övas överfall och rån. I några avgrunder finnas idel bordeller, vidriga⁴³) att skåda och fulla av all slags smuts och orenlighet. Det finnes även mörka skogar, där avgrundsandar ströva omkring likt vilda djur; även där äro grottor under marken, dit de fly, när de förföljas. Också ödemarker finnas, idel ofruktbara sandhav, här och där med skrovliga⁴⁴) klippor och grottor, även med en och annan koja: i dessa ödemarker utdrivas från de andra avgrunderna de som drabbats⁴⁵) av det värsta, framförallt de som på jorden varit slugare⁴⁶) än andra i lömska och bedrägliga knep; livet här är deras slutliga lott“ (§ 586).

Lika åskådligt målar Swedenborg himlarna med deras liv. Det mest typiska för Swedenborgs skildring härav är det, att livet i himmelen inte består av någon dådlös ro och vila utan i intensivt arbete, omväxlande med subtila, andliga förströelser, som gör livet till en salighet. Han berättar, hur varje morgon gatorna där genljuda av den ljuvligaste⁴⁷) sång av jungfrur, men hur de sedan ligga öde och tomma, därför att alla äro inomhus, ivrigt sysselsatta med sitt arbete. Först efter arbetets slut myllra åter gatorna av alla dem som skynda till teatrar, idrottsövningar och andra förströelser.

* * *

Omdömena om Swedenborg och hans verk ha varit och äro fortfarande synnerligen skiftande. Av sina anhängare har han betraktats såsom han själv ville, nämligen såsom den andre Messias, som har kommit med den slutgiltiga uppenbarelsen om tillvarons innersta mening och om andevärldens verkliga gestaltning; av de flesta andra har han betraktats såsom en visserligen begåvad men dock utpräglad sinnessjuk människa, vars digra böcker om andevärldens hemligheter egentligen bara ha ett visst kuriositetsintresse. Att Swedenborgs sjäsliv i vissa avseenden avvikit från det vi kalla det normala, så att han lidit av allehanda hallucinationer och pseudohallucinationer är uppenbart, men här som så ofta annars är det svårt att draga gränsen emellan en viss abnormitet och verklig sinnessjukdom. Lika säkert är, att han i många avseenden varit ett verkligt geni, en väldig andens storman. Det

vilar något av gammalnordisk vikingaande över honom, som driver honom ut på väldiga upptäcktsfärder inom vetenskapens och andens omätliga vidder. Hans själ brann av en lidelsefull sanningslängtan, som kom honom att offra och försaka allt för att nå fram till hemligheten i tillvarons mysterium. Han tillhörde de få människor som ha förmågan att sälja allt för att kunna köpa sanningens kostbara pärla, även om den sanning som de tro sig ha funnit icke är sådan att den kan accepteras av alla människor.

Efraim Briem.

1) berømte — 2) Bedrift — 3) naturlig — 4) fortrylledes — 5) Indfald — 6) Straffsteder — 7) lige — 8) uhyggelige — 9) modbydelige — 10) Skæbne — 11) ubestikkelig — 12) ophørende — 13) overtroiske — 14) Lidenskab — 15) Formaal — 16) Forundring — 17) Blærer — 18) Længsel — 19) Forhæng — 20) Stræben — 21) røber — 22) nøjagtig — 23) næsegrus — 24) kravlende — 25) Genløseren — 26) Eneboerliv — 27) henrivende — 28) opholdt sig — 29) sindsforvirret — 30) Høje — 31) Aande-oprindelse — 32) sanselige — 33) Taager — 34) Skyer — 35) Fællesskab — 36) Regioner — 37) Slægtninge — 38) skraanende — 39) mildere — 40) Hytter — 41) Skænderi — 42) kløsa = at kradse med Neglene — 43) modbydelige — 44) ujævne — 45) er blevet ramt — 46) mere snu — 47) yndigste.

CARL VON LINNÉ

Den vildvuxna lövskog som en gång täckte stora delar av den europeiska kontinenten, har i Sverige ännu dröjt kvar vid stränderna av sjön Möckeln i södra Småland, icke många mil från den skånska gränsen. Kringgårdad av den från norr påträngande barrskogen¹⁾ står ekskogen i denna trakt²⁾ — församligen³⁾ hör till Stenbrohults kyrka — som en relik från en tid, då nordisk livs-åskådning byggdes upp i harmoni med de stora lövträdens knoppning, lövsprickning, blomning och vissnande. Det är ett rikt landskap med väldiga ekar, avenbokar, lönnar, askar, tät undervegetation och ängar brokiga av vildblommor. Nedanför Stenbrohults kyrka klucka vågorna i viken, där alarnas grenar hägna näckrosorna i dybemängd⁴⁾ frid, och ute på sjön glimma de lövklädda holmarna som gröna fregatter.

I denna benådade nejd⁵⁾ uppväxte Sveriges störste naturvetenskapsman och naturskildrare Carl Linnaeus, sedermera von Linné. Han föddes, som han själv skrivit, just i den vackraste våren, då göken utropar sommaren i månaden maj 1707. Kärleken till naturen och särskilt blommorna fick han i arv från fadern, vilken som kyrkoherde i Stenbrohult förvandlade prästgårdsträdgården till en efter tidens och traktens förhållande sällsynt rik och märklig botanisk anläggning. Den unge gossen fattade, för att använda hans egna ord, så stort nöje till blomstren, att det sedermera av ingen nöd kunde utplånas⁶⁾. Sällan har ett genis väg varit tydligare ödesbestämd⁷⁾, mer självklart utstakad.

Man vet också numera att redan gymnasisten Linnaeus, när han gick i skolan i Växjö, stiftade bekantskap med de botaniska teorier, som han snart skulle närmare utforma och som lågo till grund för vad som sedan kallats sexualsystemet. När vi nu själva som barn i läroböckerna stifta bekantskap med detta, gör det på oss ett torrt intryck och vi ha svårt att förstå, vilken friskhet och lockelse det

en gång ägde för dess unge upptäckare. Men om man läser Linnaei egna ord kan man ännu fatta, varför han tyckte att han hade ett stort och ljuvligt⁸⁾ budskap att frambära. Han var bara en fattig ung student i Uppsala, när han framlade den väsentligaste av sina botaniska upptäckter i en avhandling om blomstrens biläger⁹⁾. På sådant språk har varken före eller efter Linnaeus en akademisk avhandling författats i Sverige.

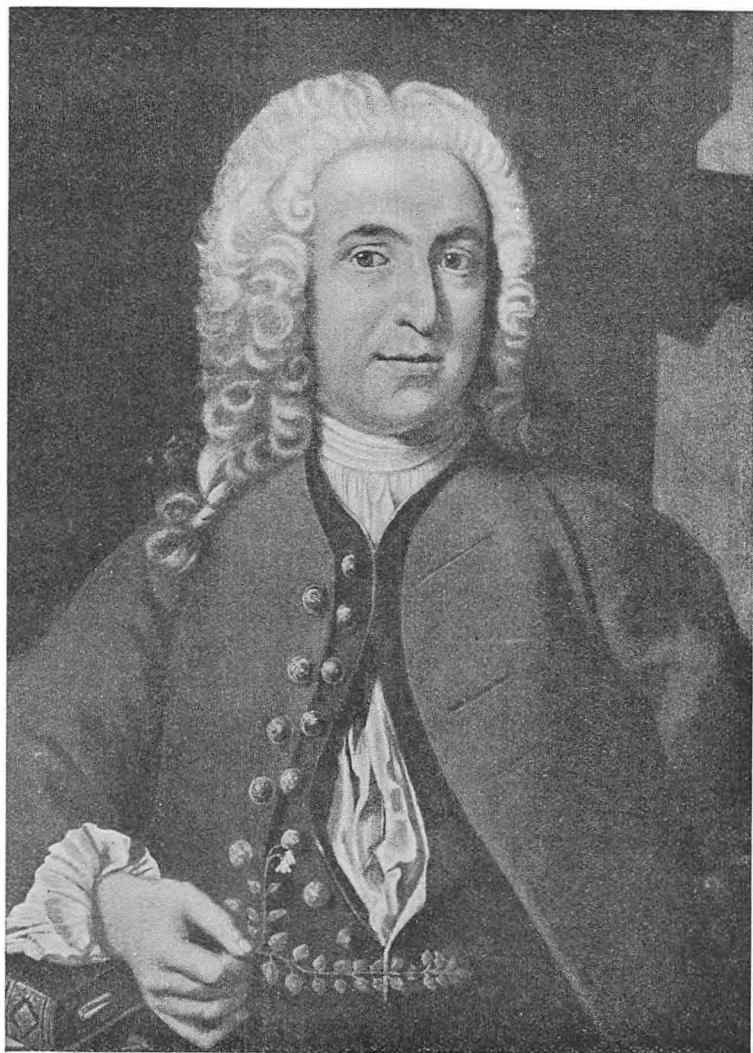
Så tänkte, kände, talade och skrev studenten Linnaeus av Smålands nation:

„Om våren då den ljusa solen kommer till vår zenit, uppväcker hon det liv uti alla knoppar, som om den kalla vintern legat kvävt. Och då bliva alla kreatur friskare och kraftigare, som om vintern gått tunga och kulna¹⁰⁾; si då begynna alla fåglar att sjunga och kvittra, som om vintern varit tysta; si då komma alla insekter fram utur sina gömslor, uti vilka de om vintern legat halvdöda; si då spritta alla örter upp och alla träd grönska, som om vintern voro förvissnade, ja själva människan får då liksom nytt liv. Ty sade Plinius ej ovisligt: Sole nihil utilius.

Denna solen gör en sådan fröjd uti allas liv, att det är osägeligt; då syns hur orren och tjädern spela, ja alla djur gå i brunst. Ja, kärleken angriper själva örterna, då ibland dem både mares och feminae, ja själva hermafroditerna hålla sina nuptias, vilket är det jag nu satt mig före att omtala, och visa av själva örternas genitalia, vilka äro mares, vilka feminae och vilka hermafroditer. Själva bladen uti blomman bidra till generationen ingenting, utan allenast göra tjänst av brudesängar, som den store Skaparen så härliga inrättat och med så många ljuva dofter parfymerat, på det att brudgummen med sin brud där må fira sina nuptias med så mycken större solennitet.“

Man kan icke lyssna till denna stämna utan att känna sig övertygad om, att den som så talar måste ha ägt stor mänsklig charm. Var den unge Linnaeus kom fick han gynnare¹¹⁾ och vänner, i Lund och Uppsala, på resor i Sverige och utomlands. Han måste ha varit vad man kallar en oemotståndlig människa. De lärda och de rika funno nöje i att protegera honom.

Man skaffade honom bland annat medel till en upptäcktsresa i Lappland, som då ännu var en till större delen utforskad pro-

Carl von Linné.

Maleri af J. H. Scheffel 1739 (Linnés Hammarby).

vins. Han kom tillbaka från expeditionen med många viktiga naturvetenskapliga fynd och resultat, men också med en dagbok som först befordrades till trycket många år sedan han var död. Men man kan säga, att han med detta skrivsätt införde en alldeles ny stil i svensk litteratur. Ur första dagens flyktigt nedkastade reseanteckningar må ett stycke citeras:

„Med detta reste jag från Uppsala den 12 maj 1732, som var en fredag, klockan 11 förmiddagen, då jag var tjugofem år gammal på ett halvt dygn när. Nu begynte hela marken att fägna¹²⁾ sig och le, nu kommer sköna Flora och sover hos Febus. Nu stod vinterrågen ett kvarter hög och kornet hade nyligen utvist ett blad. Björken begynte nu spricka ut och alla lövträd visa sina löv, förutom alm och aspen. — — Lärkan sjöng hele vägen för oss, darrande i luften:

Ecce suum tirile, tirile suum tirile tractat.

Himlen var klar och varm, västanvädret svalkade med en behaglig pust och en dunkel färg begynte från väster betäcka himlen. Nu begynte skogen allt mer och mer tillta; den ljuva lärkan som tillförne uppehållit våra öron, övergav oss; men åter en annan emottager oss i skogen med lika stor komplimang, nämligen kleran¹³⁾, *Turdus minor*, vilken då hon på högsta grantoppen spelar för sin käresta, även låter oss fägna oss därav, ja hon stämmer även så högt in med sina diverse toner, att hon ofta mästrar näktergalen, sångarnas mästare.“

Man kan nog säga, att sinnets vår och naturens vår, den bleka majdagern¹⁴⁾ över Upplands gården¹⁵⁾ aldrig återgivits mer rent, mer omedelbart.

Våren 1735 reste Linnaeus till Holland för att promoveras till medicine doktor. Han medförde i bagaget manuskripten till en rad epokgörande naturvetenskapliga avhandlingar. Men de voro icke endast genialiska; de voro också revolutionära, och det är ganska märkligt, att Europas mest berömda botanister så snabbt¹⁶⁾ kapitulerade för den unge svensken. Men hans tillgångar bestodo icke bara i hans forskningsresultat, hans skarpsinniga analyser, hans banbrytande tankar; han hade uppenbarligen också hjälp av sin älskvardhet.

I Holland fick Linnaeus befordrade till trycket en följd av skrifter, i vilka han utvecklade och tillämpade sitt sexualsystem. När Linnaeus förde arter samman till släkten, släkten samman till klasser, menade både han själv och hans samtid, att han kommit Guds egen skapelseplan på spåren. Naturen har av Naturens Herre fått driften att ordna sig själv i vissa former. Arterna äro för Linnaeus idéer, som existerade i Guds medvetande innan skapelsen fanns. Naturens system var Guds eviga rådsslag.

Solen strålade över det unga svenska geniets väg. Hemkommen från Holland, praktiserade han som läkare i Stockholm, med snabbt vunna och lysande framgångar. Han gifte sig; han blev professor, snart också kunglig arkiater¹⁷⁾. Så småningom tillkommo ordensstjärna och adligt namn.

Under sina professorsår föreläste han omväxlande i medicinska discipliner, omfattande bland annat vad man på modernt språk skulle kalla sociologi, i botanik, zoologi och geologi. Han skapade dessutom så att säga med vänster hand svensk geografisk och etnografisk forskning genom sina klassiska resebeskrivningar från Öland och Gotland, från Västergötland och Skåne.

Under mer än ett decennium skrev han varje år latinska verk, som på skilda områden förblivit grundläggande; dissertationer flöto från hans penna som ledarartiklar från en dagsjournalist, men de flesta av dem voro sådana, att en nutida doktorand skulle ha behövt använda många år på deras författande. På vilostunder förvandlade han det styva svenska tungomålet till ett mjukt¹⁸⁾ instrument för uttryckande av subtila estetiska stämningar. En andlig låga har aldrig i Sveriges land flammat så högt och klart.

Men den brände och förtärde. Vid 40-årsåldern var Linnaeus trött, icke helt utsliten, men icke heller helt frisk. Mörka stämningar och dystra tankar anmälde sig allt oftare. Icke sällan möter man i hans brev uttryck som dessa; när han skrev följande rader var han dock icke mer än 50 år gammal: „Jag hinner¹⁹⁾ ej skriva mer i dag; den trötta handen faller. Jag är olyckans barn; hade jag haft rep och engelsk courage, hade jag länge sedan hängt mig. Jag fruktar min hustru är åter havande²⁰⁾; jag är gammal, grå, utmärglad och förut stugan full med barn; vem skall föda dem?“

Det var ett labilt temperament, snart till glädje och sorg.

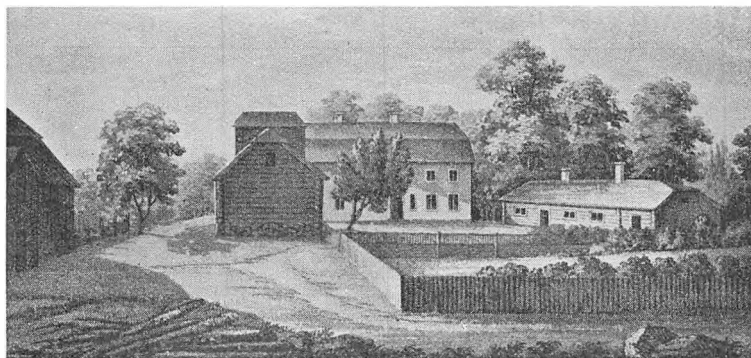
Den världsberömda Linné hade en mörk syn på människans åldringsprocess. Han jämförde en gång årets lopp med människolivets och karakteriserade så dess mognad och avslutning: Frukttiden, fullmognadsåren, smutsgrått, sår sig. Lövfällningen, gubbåren, grått, vissnar. Slakttiden, skröplighetsåren, brunt, vissnar. Så avslutas året med ismånaden: Liket, svart, förstöres²¹).

Enligt Linné började också gubbåren i livet tidigt nog: redan i 40-årsåldern. När han själv passerat denna gräns blev hans sinne ojämnare än förr. Hänförelsen, lyriken, den betagna undran, som kännetecknade hans ungdomsverk, få icke längre så ofta uttryck i hans skrifter. Linné var, i likhet med andra mycket stora genier, en problematisk natur. Väl var han en gudarnas gunstling och ett lyckans söndagsbarn i den meningen, att han tidigt gjorde vetenskapliga upptäckter och tidigt också fick se dem erkända, men knappast i någon annan.

Hans världsåskådning var icke heller idyllisk. Den ljusa blick med vilken han betraktade blommorna, mörknade när den riktades mot människorna. Han var av naturen from; hans religiositet var djup och äkta, men mer präglad av Gamla Testamentets lagförkunnelse än av Nya Testamentets evangelium. När man läser de linneanska lovsångerna till den i naturen uppenbarade Guden, som så sinnrikt väcker och stryper²²) liv, så likgiltig för lidande, när man läser Linnés storartat enkla, lika gripande som sakliga skildringar av människans förvissningsprocess, så plågsam för den det gäller, så nödvändig för det hela, då tycker en modern människa, att denna hårda naturnödvändighet snarare borde framkalla förfäran än andakt.

Linné var också väl medveten om, att det moraliska sinnet icke kunde tillfredsställas av det rena naturiakttagandet. Under senare delen av sitt liv samlade han idogt²³) exempel på den hämnande²⁴) gudomliga rättvisans eller Nemesis Divinas makt. Men det var lättare för honom att visa hur straff följer på brott än hur det oförskyllda lidandet kan försonas.

Rymden²⁵) mörknade kring det stora svenska snillet²⁶). Linné var när han hunnit över de 60 i grund utsliten. Nästan alla organ krånglade²⁷) och hela kroppen värkte. Han fick allt svårare för att skriva, tappade minnet, talade och tänkte oredigt²⁸). Men ett stod

Hammarby, Linné's Sommerbolig uden for Uppsala, hvor han anlagde en botanisk Have med sjældne Planter, og hvor han forelæste for sine talrige Elever.
(Kobberstik af Grafström).

honom åter. Han kände icke längre sina kära växters namn, men han kunde glädja sig över dem. Han blev barn på nytt, men icke vilket barn som helst — han blev än en gång den gosse som undrande lekte bland blommorna i trädgården i Stenbrohult.

Han avled i januari 1778.

Knut Hagberg.

¹⁾ Naaleskoven — ²⁾ Egn — ³⁾ Menigheden — ⁴⁾ dy = Dynd — ⁵⁾ Egn — ⁶⁾ udslettes — ⁷⁾ skæbnebestemt — ⁸⁾ dejligt — ⁹⁾ Bryllup — ¹⁰⁾ triste — ¹¹⁾ Velyndere — ¹²⁾ glæde — ¹³⁾ Drossel — ¹⁴⁾ Majlys — ¹⁵⁾ Marker — ¹⁶⁾ hurtigt — ¹⁷⁾ Livlæge — ¹⁸⁾ blødt — ¹⁹⁾ naar — ²⁰⁾ frugtsommelig — ²¹⁾ ødelægges — ²²⁾ kvæler — ²³⁾ flittigt — ²⁴⁾ hævnende — ²⁵⁾ „Tilværelsen“ — ²⁶⁾ Geniet — ²⁷⁾ var Uorden — ²⁸⁾ forvirret.

BELLMAN

Släkten Bellman var tysk, skaldens farfar, född i Stockholm, hade blivit en ansedd professor i Uppsala. På kvinnosidan äro alla led helt svenska. Om fadern, ämbetsman i blygsam ställning, har Carl Michael intet att förtälja. Modern var, skriver han, „vacker som en dag, charmant i sin klädsel, vänlig mot alla människor, delikat i umgänge, hade en förträfflig röst“. Den senare delen av karakteristiken träffar ord för ord in på sonen. I sin värdiga och varma gravskrift över henne tillfogar han: „En munter själ i bräcklig hydda, hon utav mästarns stränga hand båd tog och kysste sina band.“

Hemmet var gott och välbärgat då Carl Michael, den älste i en stor barnaskara, föddes d. 4. februari 1740. Undervisning fick han av informatorer och blev hemmastadd i språken och diktingen, lärde känna både Horatius och Boileau. Tidigt röjde han lust att rimma och sattes, då föräldrarna hade förbindelser med pietistiska kretsar, att översätta andliga sånger från tyskan. Andan i hemmet var dock ej trång, och snart begynte han skriva egna dikter över världsliga motiv, även satiriska. Han läste Holberg med förtjusning men hans förebild blev Olof Dalin, då stormästaren i svensk vitterhet¹⁾, skaparen av vår nyare prosa, älskad av samtiden såsom vissångare.

Carl Michael skulle bli ämbetsman liksom fadern, han blev anställd i riksbanken, fick kamrater och kom med i det glada Stockholmslivet. Från denna tid få vi en glimt av honom genom en ung greve Bonde, i vars förnäma hem utanför Stockholm han var gäst. Denne skriver (maj 1763): „Bellman underhöll mig hela dagen med sina sånger och tokerier²⁾. På återvägen till staden togo vi en båt för att fara till Stora Parken. Vi gjorde Bellman till styrman, på det han skulle komma i gräl³⁾ med roddarna, vilket också lyckades. Han fyllde nämligen så illa sitt uppdrag, att roddarna

Bellman læser.
Dobbelttegning af Sergel.

överösta honom med ovet, men han försvarade sig tappert et il leur donna même le pion“. Han var deras överman i munvighet och glåpord⁴).

1760-talet, då Bellman mognade till man, var en ytterst upprörd tid i svensk historia. De två politiska partierna, hattar och mössor, kämpade om makten med stigande våldsamt. Ömsevis segrande skötte de finanserna efter motsatta principer och bragte så penningeväsendet i förvirring. Vad myntet skulle gälla i morgon visste man inte, och så tog man ut dess värde i dag. Icke minst de unga sekreterarna gåvo sig hän åt ett ohäjdad⁵) nöjesliv, med därav följande ekonomisk svindel. Så kom en krasch. Bellman blev inblandad i denna och måste för att undgå bysättning⁶) för en tid fly till Norge; det var en vanlig metod. Att han sedan haft besvär av detta äventyr förmärkes emellertid inte. Faderns affärer hade också kommit på obestånd; då han dog december 1765 blev det urarvakonkurs⁷). Modern hade gått bort redan förut. Den unge Bellman blev dock inte helt hemlös; hos ett par svågrar var han alltid välkommen.

Från denna tid stammar en grupp dikter, som äro ganska enastående hos Bellman, moraliska och religiösa, utslag av ett djupt inre uppror. Krisen gick över, men den vittnar om att skalden redan som ung bar på denna känsla av död och förgängelse, som ligger under hans glada visor och när som helst kan bryta fram. Hemmets anda hade i skaldens mottagliga väsen funnit jordmån, och han har även vid äldre år skrivit kristliga dikter. Bellman är, säger Levertin, hela livet barnet som syndar på nåden, med en naiv och rörande tillförsikt att man ej skall räkna så noga med en så from och hjärtegod slarver⁸) som han.

Sällskapsvisan hade i Sverige blivit hemmastadd under karolinska tiden. Efter Dalin skrevos emellertid inga nya av de goda poeterna; den räknades ej längre som litterär. Men visor måste man ha att sjunga till skålar vid högtidsdagar och i vänners lag; dryckesseden har hos oss hållit sig längre till den ålderdomliga ritualen än i andra länder. Bellmans visor röja redan tidigt hans utomordentliga handlag med den poetiska formen, den präglas av det otvungna behag som är rokokons. Och de blevo snabbt omtyckta. En svensk må vara poetisk analfabet, han känner nog

ändå „Gubben Noak var en hedersman. När han gick ur arken, plantera han på marken mycket vin, ja detta gjorde han“. Den har blivit en nationalsång.

Att bland bibelns patriarker, så välbekanta för alla människor på den tiden, hämta fram Noak och göra honom s. a. s. till dryckesvisans skyddshelgon var ju ett fynd. På det hållet fanns där åtskilliga tacksamma motiv. Gubben Noak är rimligtvis den tidigaste, i alla fall den oskyldigaste av en hel grupp visor, där Bellman gör narr av en del från gamla testamentet bekanta personer. De flesta äro frivola, somliga grova. Man har jämfört dem med de gamla dalmålningarna över samma ämnen, men de äro inte som dessa helt naiva, de ha nog fått en tillsats av fransk frivolitet. Någon avsikt att häda⁹⁾ de bibliska berättelserna, de kristliga föreställningarna, hade Bellman säkert icke.

Litterärt betecknar dessa travestier en epok, ett avgörande steg framåt. Till den enkla, enbart „lyriska“ dryckesvisan fogas nu en ny genre, som har sina motiv med figurer och situationer i skildringar och berättelser, i dramatiska uppträden. Och därmed har Bellman funnit en metod att ge uttryck åt den tvesyn, den ironi som är väsentlig för hans åskådning: parodien. Snart tillämpas denna på ett annat område.

Ordensväsendet har gamla anor, både det officiella och det vittra. På 1700-talet uppväxte en ny art som blev organ för tidens strömningar, upplysningen och mystiken. Frimurareorden, ännu blomstrande, blev föredömet för en mängd andra, somliga ytterst allvarliga, andra mest anlagda på att bli en ny form av sällskaplighet. Denna sista art var som skapad för svensken, gärna något bortkommen i umgänge, tacksam att få ett yttre stöd. Ordnar av detta slag växte upp på alla håll i Sverige; i Stockholm skall kring år 1800 funnits flera dussin, alla med ett stort och mer eller mindre grant ceremonieell och med en mängd officianter. Bellman var medlem av några, men han lär inte ha besökt dem ofta. Han ville ha frihet för sin fantasi att spela med iscensättningen —. Så instiftade han sin egen orden för Bacchus' dyrkan. Det var en magnifik form för gammal svensk dryckesritual.

Han hade först funnit på orådet¹⁰⁾ att travestera Pauli brev uti epistlar, som av Bacchus' apostel Fredman riktas till församlingar

som The gallimather på hinsidan den konungsliga Djurgården. Det var både anstötligt och otacksamt; detta manér kändes mycket snart som en boja och övergavs. Men med iver byggde han upp sin orden.

Till officianter och medlemmar utnämnde Bellman borgare i Stockholm, ökända¹¹⁾ fyllbultar, förfallna krogkunder. Dem låter han i högtidliga kapitel företaga riddareslag, hålla parentationer o. s. v. enligt ritualer som nära följa de kungliga svenska ordnarnas, allt i visor på kända melodier. Dråplig¹²⁾ är effekten t. ex. av parentationen över bränvinsbrännaren Lundholm (Fr. Sg. 6), där dennes fylleristfysionomi målas till tonerna av en medeltida hymn: „Hör klockorna med ängsligt dån...“. Flitiga forskare ha i offentliga handlingar spårat upp namnen på riddarna, men om skalden verkligen lånat något drag är det alldeles likgiltigt. Hans fantasi har skapat hela härligheten. Men den breda publiken är ju tacksam att få reda på de „verkliga“ personerna.

Denna humoristiska skapelse var något nytt och originellt. I konstnärskretsar har där nog ställts till parodiska uppträden men de ha varit blott tillfälliga, hos oss ha de, främst bland studenter, blivit bestående institutioner.

För Bellman hade det teatraliska sin starka lockelse. Han tyckte om att till vänners-högtidsdagar anordna „divertissementi“ med uppträden och sång, han har flera gånger hos vänner och på hovet stått på scenen som skådespelare. Genom sitt minspel gjorde han figurerna levande, och virtuos som han var i behandlingen av rösten härmade¹³⁾ han alla instrument eller skapade lyrisk stämning.

Om alla som hörde Bellman, då han vid privata „soaréer“ föredrog sina visor och kapitel, blevo förtjusta, så voro de ytterst få som fattade eller anade att dessa rymde lyrik av högsta rang. En av dem, den unge skalden Oxenstierna, har lyckligtvis kastat ned sitt intryck. Då han en afton (d. 4 december 1769) fått vara med om Bellmans „upptåg“ skriver han i sin dagbok: „Jag har ännu i all min livstid ej skrattat så mycket som i kväll... Hans gester, hans röst, hans spelning äro oförlikneliga, föröka ännu mer det nöjet man har av själva versen, som är alltid vacker, och som innehåller tankar, ömsom löjliga, ömsom sublimes, men alltid nya, alltid starka, alltid oväntade.“ Oxenstierna hör honom ännu

en gång och betygar att „han är ett verkligt snille¹⁴⁾ i poesi som äger sitt värde olikt alla andras“.

Skaldens skapande fantasi krävde än större frihet. Den fasta ordensritualen sköts undan för den fria associationen på krogen, men den apostel som stått såsom författare till de tidigaste visorna av detta slag, fick fortfarande göra tjänst; så blev titeln *Fredmans Epistlar*. Personerna äro som förut borgare i Stockholm men enklare, mest hantverkare, gärna sådana som traktera ett eller flera instrument.

Jean Fredman hette en urmakare i Stockholm, en skicklig¹⁵⁾ och ansedd, men beskedlig och svag man, som tidigt förföll och dog i elände december 1767. Bellman skrev en visa om hans begravning — sådana offentliga skådespel tyckte han om —, men därav framgår inte att han känt eller ens sett honom. Namnet har han tagit upp antagligen på grund av dess frändskap till hans eget. (Bellum latin krig).

Epistlarnas Fredman är en person av helt andra mått än salig urmakaren; vital och bjudande allt intill slutet, skapad av lidelser¹⁶⁾ och stämningar som sjödo i djupet av Bellmans väsen, men som fått gestalt endast i denna fiktionskaraktär, skaldens andra jag. Fredman är „rusets Dionysiske filosof“, som själv slav av sitt begär, blir livsglädjens apostel, som vill göra varje dag till en fest; „Vin och flickor och Fredmans stråka¹⁷⁾ natten ljuvlig gör“. Han är, kan man säga, den ende moraliske personen här, den ende som inser vart hans lära leder. „Full och våt står jag i Karons båt“ heter det redan i Ep. 3. Livsberusningen är ouplösligt sammenvuxen med förgängelsen, döden. Fredmans soliloquier och testamenten (främst Ep. 23, 27, 79) höra till den stora poesien. Gestalten har sådant djup att man vågar nämna honom i bredd med Shakespeares. Att Bellman, idyllens mästare, förmått skapa denna är ett under.

Vid Fredmans sida träder Ulla Winblad. Hon har haft en förebild i verkligheten, från vilken ögats eld och hårets mörka bucklor torde stamma. Hon är, säger Levertin, „föga individualiserad“, men blir just så „en oförgätlig personifikation av ungdoms yra¹⁸⁾ och ungdoms begär.“ Hon är „eldig, kvick och yster¹³⁾“ heter det, men hon röjer inte något hett temperament, alltid tjusande, all-

tid hyllad såsom skönhetens drottning i triumfer med överdådig iscensättning, blir hon dock ej övermodig, förhåver²⁰⁾ sig icke, utan förblir lika tillgänglig för alla. Men hon undgår ändå inte skaldens ironi, mitt under all festlig fröjd och prakt, kan Bellman icke underlåta att erinra: „Du Ulla Winblad kåt, gungar i roddarbåt, Du är vår Venus, mamseller, gesäller gör din ståt²¹⁾.“

Närmast huvudpersonerna står Movitz, säkerligen tecknad efter sin namne i verkligheten, därtill i sitt godmodiga och glada lynne frände till skalden, som på äldre dagar gärna kallade sig „gubben Movitz“, men likväl pådiktat honom allehanda äventyr, bland dem åtskilliga erotiska, som avlöpa illa. Så har vi korpral Mollberg som Bellman var mycket road av och som får agera beskäftig uti varjehanda uppgifter, en representant för den svenska festmarskalken. Riktigt grepp på de övriga får man inte.

Att Bellman icke anser nödigt begåva sina figurer med ansikten — Noak är ett undantag — är kuriöst, men inte enastående. Han menade att de kunde karakteriseras genom sina dräkter vilka han noga beskriver. Om de inte få utpräglad individualitet, har skalden sina metoder att göra dem åskådliga. Han förutsätter, att de redan äro bekanta, han tar dem genast helt förtroligt. Han lånar dem en åtbörd²²⁾, ställer dem i en situation. Han kan börja med ett tillrop och fortsätter med uppmuntran, tillmälen²³⁾, varningar²⁴⁾, glåpor. Det kan bli replikskiften, korta och snabba, som med ett par drag tecknar en scen.

Då menigheten²⁵⁾, stojande och stimmande, samlas på krogen, är det icke för att dricka, utan främst för att dansa. Det börjar med en „fördans“ eller en menuett, men „alla längta till polskan“, och då drives tempot upp till en yra som rycker alla med. Det blir tråtor, det blir slagsmål, men det blir blott några blodviten²⁶⁾, det stör inte fröjden.

En kritiker har fastslagit att temat i Epistlarna är „brunst och brännvin“. Därtill må svaras att här icke som i Ordenskapitlen fylleri och fyllerister skildras. Den förstnämnda rubriken kan icke jävas²⁷⁾. Fredman förklarar alltid att „vinet i mitt tycke mycke kärlek övergår“, men i hans menighet tyckas alla ha en motsatt mening. De ha inga moraliska begrepp, de ha som Fredman ferier från allt vad plikt heter, men ingen av dem vill den andra något

ont, de begå inga brott och tonen är trots de grova inslagen icke rå. Krogens nymfer ha, säger Levertin, „liksom Jeanna tappat sina rubiner, och de flesta icke i går, vilket icke hindrar dem att vara högst älskvärda och hyggliga flickor.“ Vilh. Andersen hävdar att den frivola eller grova avslutningen av flera epistlar icke är ämnad att vara en brytning i tonen, „det er en simpel Fortsættelse“. det är ren natur blott.

Rätt tidigt inställer sig en förskjutning i motiven, icke blott Fredman och Ulla, även Movitz och Mollberg ägnas en rad epistlar, som förtälja om deras enskilda öden²⁹). Och krogen blir ej längre lokalen, man gör utfärder, spelar kort, slår käglor, ger en konsert o. s. v. Det blir scener med en helt borgerlig trevnad²⁹). Mollberg bjuder till och med på bröllop och barnsöl.

Så komma intryck av naturen, först himlavalvet, atmosfären. Det kan bli en vignett som i Ep. 21: „Skyarna tjockna, stjärnorna slockna, stormarna tystna som örat uppfyllt...“ Bellman fångas av allt som blänker, verb som glimma, glittra återvända ständigt, det kan gälla tornet på en kyrka eller smycket på en dräkt. Stjärnorna hade sin särskilda makt över honom. Deras ljus var levande, han älskade alltid rörelsen, och skiftningar i luftrymden spela en stor roll i hans scenarier. En åskby³⁰) inlägger han gärna, visserligen snabbt övergående, ett slagregn avbryter kägelspelet (Ep. 55), och så får han med även rägnbågen.

Landskapsdikten var en för 1700-talet i viss mån ny genre, flitigt odlad³¹) med ett brett beskrivande manér, som för oss lätt blir pedantiskt. Bellmans metod var helt annan, modern, impressionistisk. Med några raska prägnanta drag ger han bilden dess konturer, dess ton. I början som sagt blott en vignett, kan det sedan bli en något mera utförlig målning såsom i Ep. 49 med det försilvrade månskenet, en i sin art utsökt bild.

Bellmans hembygd, Mälardalen, var den typ, som Creutz och Oxenstierna voro förtrogna med, det medelsvenska landskap, vilket med sina små mått, sin intimitet är som skapat för rokokons naturkänsla, för oss snarare park än skog. Med sin kärlek för staffage, för rörelse i allt, tar Bellman med djuren, d. v. s. husdjuren.

I fråga om årstiderna är Bellman exklusiv, sommaren är hans.

Vintern har han nämnt blott ett par gånger, Kortspelet (Ep. 42) avbrytes för en blick på det rörliga livet nere på isen. Vi få blott en glimt av landskapet: „Märk hur skogens toppar små luta sig helt silvergrå...“, — men ge akt på nyansen!

Våren bryr han sig ej om, den hade av gammalt varit poeter-
nas årstid, men Bellman förklarar: „Säll³²⁾ den som utan läng-
tans suck sin hela ro får säkert njuta.“ Romantisk i vanlig me-
ning var han icke, han försjuncker inte i drömmeri. Han är ögon-
blickets skald, den frodiga, blomstrande sommarens yppighet älskar han.

Bellmans målaröga har gjort en upptäckt som först sent blev allmän: staden som landskap. Gränderna³³⁾ i gamla Stockholm, alla de „helliga orterna“, krogarna, voro hans scen. Så Kolmätar-
gränden (Ep. 34), den berömda och beryktade, nu dömd att utplånas, där Movitz vid eldsvådan flyr med sin basfiol.

Kellgren säger, att vers och musik hos Bellman „sammansmält till en skönhet“. Det betyder icke att fullständig samstämmighet råder mellan ord och toner. Då vid balerna dansen går över till en yr polska, då kan musiken ej följa med, den måste fortsätta i samma takt, oftast menuettens. Där kan uppstå en brytning mellan ton och ord i det hela. Levertin finner „en underbar³⁴⁾ motsats mellan ord och melodi, ... något av den tjusande kontrasten mellan Rembrandts naturalistiska figurer och det ideala ljus, vari målaren insatt dem“. Tydligt är ju, att det är melodierna som avgöra att de stundom brutala scenerna till sist dock, som ovan antytts, knappast störa intrycket av idyll.

Mången gång kan kontrasten bero på den ironiska undermeningen, men ibland har man svårt att försona sig med valet av melodi, t. ex. när den livliga graciösa menuetten till Fiskarfånget får tjäna den bedrövliga Ep. 58: „Hjärtat mig klämmer,“ eller då den kraftiga marschen i „Så lunka³⁵⁾ vi så småningom“ användes till en hjärtlig lyckönskan till Bellmans svägerska.

Att Bellman lånat melodier det var för hans samtida en självklar sak, de kände igen dem från franska sångspel och chansoner, från danser, främst menuetter, och annan instrumental musik. Fackmännen ha ivrigt letat efter hans „källor“ och konstaterat lånen. Men de ha i en mängd fall också visat att han gjort än-

dringar, ibland obetydliga, ibland så ingripande, att de skapat något nytt. Bellman var begåvad med en utomordentlig musikalitet. Han nämner aldrig någon lärare, han ägde icke teoretisk bildning på detta område. Men han har dock genomfört ett konstnärligt arbete på melodierna, liksom på texten, vilken de skulle tjäna. Det har fordrat energi och uthållighet.

Man har beräknat — slutsatserna äro givetvis något osäkra — att till ungefär en fjärdedel av melodierna icke någon 'källa' kunnat påvisas. Både Bellman själv och Kellgren förklara att han „till en del“ komponerat musiken. Men vilka melodier detta gäller, därom kan mestadels blott förmodanden framkastas. De allra flesta äro ju utlänska, men de ha blivit inhemska, han har skänkt oss en oförliknelig skatt. Och med dem har han erövrat Danmark.

Bellman var nog medveten om, att hans visor i litterära kretsar icke skattades högt. Han skulle få skriftligt bevis därpå. Kellgren den yppersta lyrikern och den skarpaste kritikern av gustavianerna, drog i fält mot de dåliga rimmerier som ständigt välldes fram. I sin satir *Mina löjen*³⁹⁾, riktade han ett slag mot Bellman: „Anakreon! var är Ditt lov? En annan stulit har din lyra, (som kvick i fylleriets yra, förtjusa lärt Priapi hov“. Det föraktfulla tillmålet grep Bellman djupt. Småningom hämtade han sig och beslöt visa att han kunde skriva även dikter, som måste erkännas av den litterära kritiken. Han trodde sig kunna göra detta inom sitt eget område.

Det komiska eposet, som travesterar det stora heroiska, var en erkänd litterär genre som odlades ganska flitigt. Allt detta är sedan länge förvisat till skräpkammaren³⁷⁾, allt utom Peder Paars. Bellmans idé var således rimlig nog. Sina ordensparodier hade han utvidgat med långa kapitler på alexandriner, och nu beslöt han att bygga ut dessa till ett stort epos *Bacchi tempel*. Åratals möda lade han ned på detta arbete och lyckades till sist även få det tryckt i en praktfull upplaga 1783. Det recenserades med tillbörlig aktning, den litterära konventionens makt är stor. Men det hela var ett misstag. Bellman hade icke blick för de humoristiska motiv ruset kan ge — tänk på Holbergs Jeppe! — Han var icke psykolog.

Med sin skicklighet i det poetiska hantverket rörde sig Bellman obesvärat i olika genrer och olika stilarter, även de högtidliga. Lyriken var hans egen; där urskilja vi två arter. Den ena, den s. a. s.

litterära, var herdedikten, pastoralen, som med sina gamla traditioner följde ett idealiserande manér, vilket kunde bli skäligen³⁸⁾ konventionellt. I Sverige hade den i rokokons anda fått liv i Creutz' Atis och Camilla. Han blir den närmaste förebilden för Bellman, som med detta manér även fyllde Bacchi tempel. — Hans andra genre, den som vi finner vara uttryck för hans eget kynne, var visan, där hans realistiska impressionism fick fritt lopp.

Bellmans särmärke är att han icke håller de båda genererna åtskilda. I pastoralen sätter han in drag från verkligheten, i Epistlarna — flera av dem ha fått rubriken bacchanalisk pastoral — åter inslag från den förnäma stilen. I denna hade han för den teatraliska iscensättning, som han älskade, ända till övermått använt den antika mytologien, och vi ser ju hur i Fredmans värld inte bara Venus och Bacchus och Karon, utan Neptun och allehanda sefirer, kupidoner o. a. där äro hemmastadda. För en nykter reflexion kan en sådan hopsvetsning av olika element tyckas besynnerlig, men den hade förekommit redan hos barockens karolinska poeter, den gick lättare för rokokon, och den var för Bellman helt naturlig, liksom för sagoförtäljaren övergången till det övernaturliga.

Bellmans begåvning var mångsidig, med de konkreta drag hans öga fångade, gjorde han figurerna levande, medan hans fantasi lekte med rokokons ornamentala mytologi, och hans utomordentliga känslighet skiftade i ett ögonblick från brusande glädje till djup melankoli.

En analys av Bellmans stil kan här icke komma i fråga, men det bör betonas, att en var som vill ha utbyte och glädje av honom måste läsa hans mästerverk. Först då kan man göra sig till godo rikedomerna i hans genialiska behandling av språket. Det är vardags-talet, det tyckes oss helt modernt, men det är allt utom vardagligt, det har en konkretion, en mustighet³⁹⁾ som man sedan finner först hos Strindberg. Bellmans tillgångar äro outtömliga. I sina otaliga tillfällighetsdikter är han hänvisad till mest samma motiv, men han vet att ge dem ett så otvunget behag att de verka helt friska. Uttrycken kunna i visan vara vårdslösa⁴⁰⁾, ibland dunkla, kunna göra filologerna besvär, men det stör knappast det hela. Versen, i de seriösa dikterna taktfast, oklanderlig⁴¹⁾, kan i visorna också vara vårdslös, nödgas låna sin rytm från melodien, men

skalden briljerar även där, till exempel då han i de korta verserna med deras täta rim överraskar med sin fyndighet.

Av Bellmans snart sagt otaliga lyckönskningar, skålar o. d. ha säkert många skrivits vid tillfället. Den virtuosa tekniken och det lätta handlaget ha alltid stått till buds. Om de verkliga dikterna förtäljer en trovärdig tradition, att de uppstått under ensamma vandringar i Stockholms omgivningar. De ha givetvis icke varit färdiga genast. I flera fall har vi handskrifter som bevisa den omsorg han lagt ned på omarbetningar.

Bellman var varm och ivrig rojalist. Revolutionsdagen 1772 gästade han flottans officerare och skrev under väntan på konungens besök en visa: „Gustafs skål“, som blev den nationella kungssången, och en högtidlig hyllning. I vad mån han då blev uppmärksammas är ovisst. Sedan hände det ofta att han kallades upp på slottet eller ut till Haga för att sjunga, och Gustaf III var förvisso mannen att uppskatta Bellmans talang och personliga charme. Han skänkte poeten titeln hovsekreterare och en liten pension och skaffade honom anställning (1776) i lotteridirektionen, där han tidvis förde protokoll. Bellman åter kunde på sitt sätt tjäna monarken; han var med om att till minne av revolutionen stifta Augustiorden, där han som taleman i högstämda verser glorifierade sin beskyddares regering.

Om skaldens enskilda liv äro vi föga underrättade. Om sin barndom har han berättat, men sedan har vi endast några brev, mestadels blotta skämt. De samtida ha inte aktat nödigt att närmare upplysa eftervärlden om hans öden. Så har det gått Bellman som sagans hjältar: gängse anekdoter ha tillämpats på honom och gett upphov åt traditioner som ha ringa eller ingen grund. Vi blir sålunda för vederhäftiga uppgifter om hans personliga förhållanden hänvisade till de slutsatser vi kan draga av hans dikter.

Bellman inleder sin lilla självbiografi med en bedyring, att han „vill ingen varelse i naturen ondt, älskar oändligen en ädel man och med oupphörlig låga⁴²⁾ fruntimmer samt små beskedliga barn.“ Och han slutar med en bekännelse i drastiska ordalag: „Guds hämd vare över mig, om jag icke blir förtjust av en gammal utsliten stubb⁴³⁾...“ Med denna erotik stämmer att vi aldrig hör någon antydning om en stor passion. Åtskilliga förälskelser kan vi däremot

finna bevittnade i dikterna. Den allvarligaste gällde en ung flicka Velhelmina Norman, till vilken flera sådana äro riktade, och som antages ha varit den Amaryllis, om vilken det förtjusande Fiska-fänget (Fr. Sg. 31) hanlar. Det förtäljes, att skalden friat til henne men blivit avvisad mycket snävt⁴⁴).

Ett par år därefter förlovade Bellman sig med Lovisa Grönlund av god borgerlig familj, och bröllopet stod d. 19 dec. 1777. Efter hand ha flera dikter till henne kommit i dagen, helt vardagliga till motiven, någon gång med ett näpet⁴⁵) rokokogalanteri, alla burna av äkta, varm känsla. Att Bellman var djupt fästad vid sin familj är ovedersägligt, och äktenskapet blev så lyckligt det kunde bli med en så poetisk gemål.

Sedan ser vi huru Bellman i de familjer där han blev en förtrogen vän, flitigt uppvaktar fruarna och omhuldad⁴⁶) av dem. Stundom kan där i dikter till dem spåras en förälskelsens ton.

En bouppteckning 1788 visar, att hemmet då varit solitt utrustat med flera vackra möbler o. a., och hans lön och pension, bortåt 500 rdr, hade varit tillräckliga för en blygsam existens. Men skalden hade icke hand med pengar och hade fordringar på livet. Författarearvoden⁴⁷) uppbar han inte, och om han såsom andra virtuoser velat ge soaréer på riddarhussalen med sina visor, hade han blivit utskrattad. Bellman ådrog sig skulder. En forskare uppvisade (1892) att han åren 1783—94 blivit lagsökt 24 gånger; därmed tycktes hans ekonomiska misär vara uppenbar, och Bellman har av Levertin och andra identifierats med Fredman i hans djupaste elände och förfall. Men hade forskningen trängt längre, skulle det befunnits att av de 24 lagsökningarna blott en enda lett till någon åtgärd. Förklaringen är att Bellmans vänner trätt emellan. Så kunde han ta det hela med ro och i bästa humör i visor om Bacchi konkurs parodiera de juridiska formaliteterna vid en dylik. (Fr. Sg. 47-54 från 1784).

Huru Bellman tedde sig i den krets, som är bevittnad av hans dikter, därom får vi en skyymt genom den utmärkte franskfödde balettmästaren Antoine Bournonville, som var anställd i Stockholm 1782—95. Han har för sin son ofta talat om sin personliga bekantskap med Bellman och betecknat honom som „en fin belevnen Mand, der uaget han var en søgt og velkommen Gjæst ved alle

glade Lag, aldrig drak mere, end at han ved Maaltidets Slutning var i Stand til at improvisere de yndigste Smaadigte."

Bland vännerna finner vi inte hans kolleger författarna, de ha nog antingen varit för förnäma eller bohemiener, krogkunder som Lidner. Närmast honom stodo konstnärerna som Sergel och Elias Martin; denne kanske den mest förtrogne, och musikerna såsom den unge genialiske Kraus. Därtill de glada sällshapsbröderna, måhända icke så mycket medlemmarna av ordnarna, som i de mera enskilda kretsarna, där det gick friare till.

Till sist kom den dag då Epistlarna kunde utgivas. Stockholm fick ett ordentligt nottryckeri, ägt av en musiker Åhlström, som själv var lycklig kompositör just när det gällde visor. Han ville ha texten och hänvisades till Epistlarna. Bellman hade, misströstande om att få ut dem, icke bevarat någon fullständig samling, utan handskrifter måste hopbringas från olika håll och redaktionsarbetet gick något hastigt.

Gemensamma vänner hade åvägabragt en försoning med Kellgren, och denne skrev nu ett företal till utgåvan, däri han på det noblaste sätt vederlade sin egen tidigare kritik och slog fast, att Bellman stod i rang bredvid de allra största lyrikerna, han var den svenske Pindaros.

Skaldens fröjd åt denna upprättelse och åt utgåvan skänkte åter liv åt de gamla gestalterna och inspirerade några nya Epistlar, där hans poetiska kraft trädde fram i all sin styrka. Där är Fredmans sista bekännelse i en obeslöjad realistisk skildring av hans förtvivlan, men på samma gång med en blick uppåt som är ny: „Stjärnklara firmamente, mig nu övervälv!“ Där är den djupt vemodiga betraktelsen på kyrkogården: „Ock längtansvärda och bortskymda skjul under de susande grenar..." Och där är två Epistlar där Ulla „liksom en herdinna högtidsklädd“ ter sig i förfinad gestalt. Samtidigt uppstod den vackra pastorala målningen: „Fjäriln^{4b}) vingad syns på Haga..." Medan landskapet i de samtidiga Epistlarna är mera stilla, mera helt i sin stämning än förut, är där i Hagadikten åter ett rörligare sceneri.

Mästerverkens tid var förbi, men Bellman var alltjämt verksam som författare i flere genrer, även i dikter som icke blott vittna om bibehållan formell skicklighet, utan även om känslans värme.

Så drabbades Bellman av ett ytterst hårt slag; han blev våren 1794 för en rätt obetydlig skuld insatt i bysättningshäktet. Oförklarligt är att hans förmögna vänner denna gång inte genast grepo in. Först efter ett par månader löstes han ut. För hans materiella välbefinnande sörjdes det nog, och lynnet kunde någon gång flamma upp. Det är nu han skriver sin älskvärda självbiografi. Men för hans hälsa — han var angripen av lungtuberkulos — blev bysättningen nedbrytande. Vid årsskiftet blev han sängliggande, och natten till d. 11 febr. avsomnade han stilla.

Enligt⁴⁹⁾ denna boks syfte⁵⁰⁾ har här betonats de egenskaper hos Bellman, som vi anse som särskilt svenska. Men gång på gång har samstämmigheten med tidsströmningen, rokokon, trätt fram. Varje betydande författare är, mer eller mindre, fulländare och banbrytare. Bellman har på sitt sätt brutit väg för lyriken, för den subjektiva djupa känslan i svensk diktning.

Den ett decennium yngre Kellgren, själv i sitt sista skede⁵¹⁾ en lyrisk banbrytare med annat program, slog fast att Bellman hörde till de snillen, som „äre att anse som oändliga storheter“. Tegnér nämnde honom „den störste sångaren som Norden har“, och nu nämnes han „världslitteraturens mest lysande representant för rokokolynnet“.

Otto Sylwan.

1) Skönlitteratur — 2) Narrestreger — 3) Skänderi — 4) Skældsord — 5) uhemmet — 6) Gældsængsel — 7) Arvefallit — 8) Sjuskehoved — 9) spotte — 10) den daarlige Idé — 11) berygtede — 12) Storslaaet — 13) efterlignede — 14) Geni — 15) dygtig — 16) Lidenskaber — 17) Violinbue — 18) Overstadighed — 19) vilter — 20) hovmode — 21) Pomp — 22) Gestus — 23) Beskyldninger — 24) Advarsler — 25) Forsamlingen — 26) lettere Saar — 27) bestrides — 28) private Skæbner — 29) Hygge — 30) Tordenbyge — 31) dyrket — 32) Lykkelig — 33) Stræderne — 34) vidunderlig — 35) lunte — 36) Smil — 37) Pulterkammeret — 38) temmelig — 39) Kraft — 40) skodesløse — 41) uaddeelig — 42) Flamme — 43) Underkjole — 44) kort — 45) nydeligt — 46) forkæles — 47) Forfatterhonorarer — 48) Sommerfuglen — 49) Ifølge — 50) Hensigt — 51) Stadium.

SERGEL

Ur Olympens små alcover
Sälla¹⁾ andar skynden er
Till den gröna länstol ner,
Der vår glade Sergel sover,
Och om Psyche drömmer än.
I som ömt han gått tillhanda,
Kom och återför hans anda
Till Olympen upp igen!

Sångaren har tystnat, ur den gröna länstolen reser sig, nyväckt ur sin slummer, tung och med någon möda, hyllningens föremål²⁾, professoren och kungl. bildhuggaren *Johan Tobias Sergel* för att omfamna sin vän poeten Bellmann.

Det lilla impromptut med titeln „Sergels dröm“ är daterat den 29. april 1789. Vi veta intet om de närmare omständigheterna vid dess tillkomst, men vi få väl tänka oss att Sergel tagit sig en blund mitt under ett samkväm i sitt hem, statybildhuggarebostället vid Beridarebangatan i Stockholm, och att Bellmann på vännernas uppmaning³⁾ väckt honom med sin gratiösa lilla sång. Hur som helst för den oss med ett in i medelpunkten av gustavianskt sällskapsliv och gustaviansk kultur, en värld där det tyckes naturligt att amorinerna ur Olympens alkover fladdra kring i salongerna, där högsta konst och tvånglös gamman förmälas till en oupplöslig enhet.

Sergel stod som den centrala gestalten i denna tillvaro, beundrad som landets främste konstnär, ärad och älskad som människa och vän. Han befann sig vid denna tidpunkt på sitt livs middagshöjd, fyrtionio år gammal, och i besittning av sin fulla skaparkraft. Men det hade redan gått elva år sedan han på kungens kallelse nödgades

Johan Tobias Sergel.
Marmorbuste af Sergel.

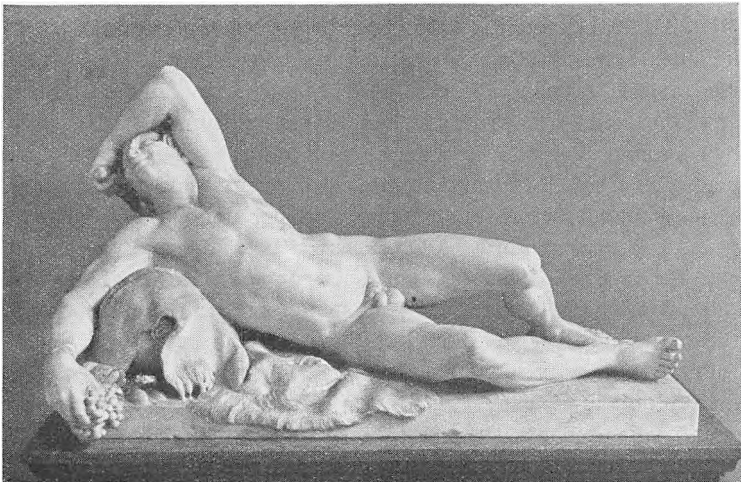
vända hem från Italien, som enligt vad han på sina gamla dagar bekände var „konsternas rätta himmelsstreck där en konstnär borde födas, leva och dö“.

Det var under åren i Rom 1767-1778 han, under intrycken av antiken och värmd av söderns sol, skapade de verk som framför andra givit honom berömmelse: „Faunen“, „Diomedes“, „Venus som stiger ur badet“, „Mars och Venus“, „Amor och Psyche“.

Den sistnämnda gruppen, vackert huggen i marmor, hade in-

köpts av Gustaf III och blev i särskild grad föremål för de samtida landsmännens beundran. För den svenska publiken var Sergel först och sist „Psyches“ mästare. Detta är icke att undra över. Denna intagande grupp, med den kelna unga skönheten i en ställning som givit möjlighet för sensuellt behagfulla kurvor och med en Amor, vilken i nyklassisk ädelhet kommer Antoniustypen nära, tjusade⁴⁾ tidens smak för det läckra och lät kännarna hysa⁵⁾ tillfredsställelsen att de följde med i den nya rörelsen för antikens ädla enfald och stilla storhet.

„Diomedes“, som redan under Sergels Romtid blivit såld till England, var ur räkningen. När den helt nyss hemfördes till Sverige och Nationalmuseum i Stockholm utlöste den knappast den entusiasm man kunde ha tänkt. Den lider av nyklassisk frostighet, då återigen „Faunen“, modellerad år 1770, sjuder av frodig livsvärme. Ingen har vackrare och mera beundrande analyserat den än Julius Lange i sin fina och generösa avhandling om Sergel och Thorvaldsen. „Faunen“ har väl hämtat ingivelse från antiken men bär i varje enskildhet⁶⁾ prägeln av omedelbart upplevd natur. Och det är på-

Faunen.

Marmorskulptur af Sergel (Nationalmuseum, Stockholm).

fallande att figuren, från vissa håll sedd, röjer en nära släktskap med barockens konst.

Ett barockt formmotiv har utan tvivel varit utgångspunkten för det verk som vi måhända böra betrakta som Sergels rikaste och mest originella, gruppen „Mars och Venus“, modellerad i Rom men huggen i marmor först längre fram, på konstnärens äldre dagar. Konstverket, utfört i den halva naturliga storlek som var omhuldad⁷⁾ av tidsskedet⁸⁾, framställer en episod ur Iliaden, då strids-guden på slagfältet tar upp i sina armar och ger skydd åt kärleks-gudinnan som oförsiktigt vågat sig in i stridsvimlet. Sammanställningen av en man i högsta spänning och en maktlös skönhet kan föres tillbaka till senrenässansens och barockens många kvinnorovs-scener i skulpturen. Men scenen är här berövad sin brutalitet, den manliga parten är icke våldsman men beskyddare, åtrån är väl icke borta men den är förädlad till ömhet. Mars är praktfull — se hur konturen i hans sida buktande trotsig stiger från fot till skuldra, hur det hjälmkrönta huvudet lyfter sig spanande⁹⁾ och utmanande¹⁰⁾. Venus äger i sin vanmakt en lockande ljuvlighet¹¹⁾: „avgrund hon dör, himmel hon andas“ vill man inför henne citera en rad¹²⁾ ur Bellmans „Fredmans epistlar“.

Utan all fråga var det en olycka för Sergel som konstnär att han kallades hem till Sverige. Det är visserligen ej gott att veta om icke nyklassicismen, när den på 1700-talet satte in med hela sin stränghet, skulle ha frostbitit hans konst även under Italiens vänliga himmel. Vad som är säkert är att de villkor under vilka han nödgades arbeta i Stockholm icke voro gynnsamma för hans fortsatta skapande såsom bildhuggare. Ett monument i bly över Cartesius i den nyuppförda Adolf Fredriks kyrka, en altarpriodnad i gips för samma helgedom, frontespisgruppen av Axel Oxenstierna och historien för Gustaf II Adolfstoden i Stockholm, det var de monumentala uppgifter för vilka han togs i anspråk.

En marmorstaty, en enda, beställde Gustaf III av sin berömda hovskulptör. Det var kopian efter Venus Kallipygos, den läckra och frivola hellenistiska statyn med „den vackra baksidan“. Det vittnar knappast om en allvarig och värdig inställning till konsten och dess uppgift att konungen anmodade Sergel att ge denna Venus

Mars og Venus.

Gipsarbejde af Sergel (Nationalmuseum, Stockholm).

anletsdragen av en bland det gustavianska hovets galanta skönheter, grevinnan *Ulla Höpken*, född *von Fersen*. Sergel lär ha gjort invändningar, men tillfället att få hugga en vacker gudinna i marmor var alltför lockande att förspillas.

Eljest var det för Sergel att modellera byster och porträttmedaljonger i en lång rad, kungligheter, aristokrater, rika herrar och damer ur „Skeppsbroadeln“, beställningsarbeten insprängda med vänporträtt av genier, skalder och konstnärer.

Några av de Sergelska porträtten i skulptur äro dyrbara dokument som bevarat och tolkat de framställdas väsen med snillrik¹³⁾ uttrycksfullhet. Vi kunna tänka på Gustaf III-bysten från år 1784 i vilken oliksidigheten i konungens ansikte på ett märkvärdigt sätt ger oss förnimmelsen av dubbelheten i hans väsen. Vi minnas också med beundran de eldfulla dragen i Kjellgrensmedaljongen, den dionysiska inspirationen i reliefporträttet av Bellman. Sitt sista storverk inom den konstart som var hans livsuppgift skapade Sergel i Gustaf III-stoden på Skeppbron, denna „levande gustaviad i brons“ som Tegnér kallat den, en Apollo di Belvedere i svenska dräkten, teatralisk men lysande och högstämd som tjusarkonungen själv i de stora ögonblicken.

Vid sidan av sin skulptur idkar¹⁴⁾ Sergel med verklig lidelse¹⁵⁾ teckningens konst alltifrån sina unga dagar och till dess ålderdomens vanmakt får hans hand att släppa pennan. Hans tecknade verk, till större delen samlat i Nationalmuseum, väger på sitt sätt lika tungt som hans modellerade och mejslade. Inom skulpturen är Sergel bunden av varjehanda hämningar, av brist på uppdrag och på eggande tävlan¹⁶⁾, också av krämpor¹⁷⁾, värst av dessa en svårartad gikt som plågade honom alltifrån ungdomen och vållade perioder av melankoli. Vid teckningsbordet kunde han ge ingivelsen fria tyglar, följa ögonblickets impulser, leka i självsvåldigt överdåd¹⁸⁾, flamma upp i stolt patos, karakterisera med pregnans och skärpa. I dessa hundraden och åter hundraden av blad möta vi hela hans väsen, alla hans gåvor, ett register av otrolig rikedom. Plastikern avslöjar sig som en målårbegåvning av stora mått. Inför en del tidiga mytologiska kompositioner kan man få Fragonard i tankarna, i ljusdunkelscener med figurer samlade kring ett spelbord kan Sergel påminna om Rembrandt, i bladet med generalami-

Amor og Psyche.

Marmorskulptur af Sergel (Nationalmuseum, Stockholm)

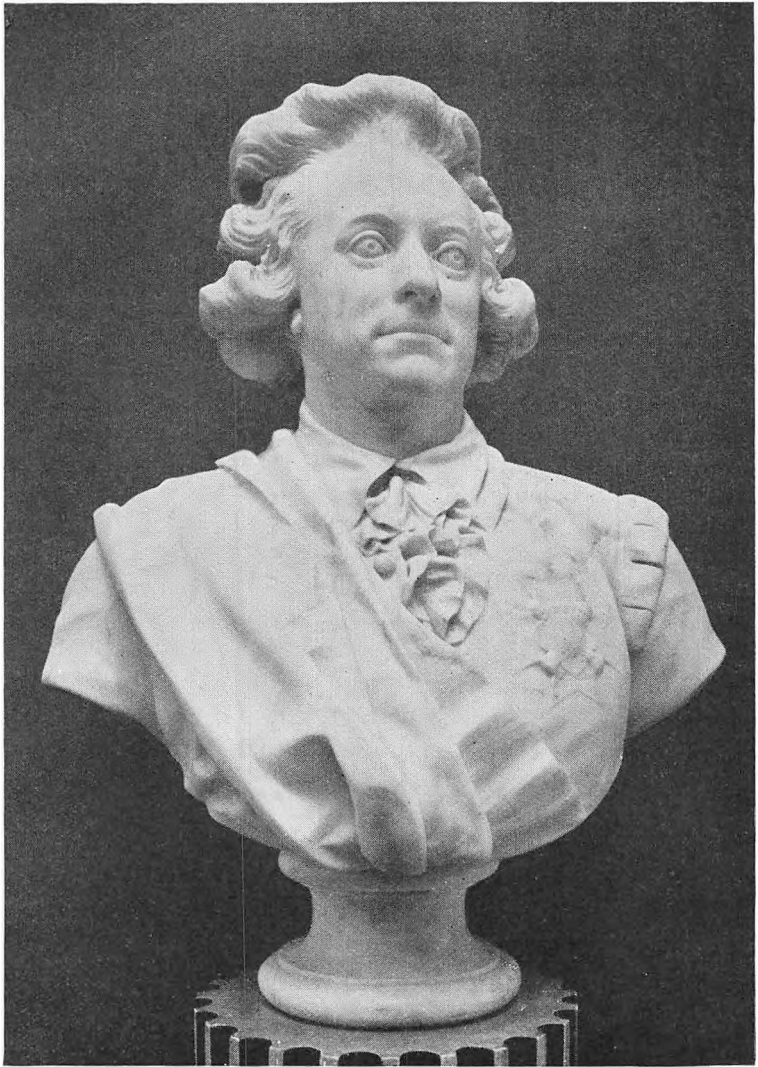
ralen Ehrensvärd vid ritbordet om Daumier, i karrikatyrerna om de spetsigaste och mest spirituella tecknare inom facket. Sergel är som tecknare full av överraskningar, outtömlig, alltid ny och ändock sig lik. I teckningarna kan man följa hans liv och leverne både i 1770-talets Rom och i 1780- och 90-talets Stockholm.

Hans temperamentsfulla sällskapsglada väsen gjorde honom till medelpunkten i de kretsar där man njöt livet och sökte nöjet. Umgängeslivet har helt visst inkräktat¹⁹⁾ på hans konst. Men den tid han ägnade det var icke förespild. Vi ha av hans hand fått en mängd snabbt²⁰⁾ och dristigt nedkastade bilder, där det gustavianska nuet blivit för alltid fångat, där dess gestalter framträda med otrolig uttrycksfullhet. Konstnärer, skådespelare, höga dignitärer, främmande diplomater, sköna och galanta damer spela kort, glamma och skämta kring rykande blålar²¹⁾, Bellman sjunger vid ett flämtande²²⁾ ljus och sitter ruggig²³⁾ vid morgonsupen²⁴⁾. Bland Sergels intimaste vänner voro den snillrike generalamiralen Karl August Ehrensvärd, konstälskare, konstfilosof och originell författare och den danske målaren Abildgaard med vilken han under ungdomsåren i Rom knutit band av förtrolighet som blott döden kunde upplösa.

Många anekdoter ha bevarats om Sergels varma mänsklighet, hans geni i vänskap, hans förakt för kryperi och dumhet. I hans väsen samlas som i en brännpunkt det bästa i hans tidevarv, visserligen — det må gärna sägas — förmålt med några av dess mest sympatiska svagheter. Med rätta kunde han säga om sig själv då han för sin sons skull mottog adelskapet, med vilket vid denna tid, 1808, ännu följde några reella förmåner, att han för egen del icke behövde det: „jag har alltid ägt en ädlings sinnelag.“

* * *

Johan Tobias Sergel var född i Stockholm år 1740. Föräldrarna, en hovbrodör²⁵⁾ och hans maka, voro inflyttade från Tyskland. Han dog år 1814 och ligger begravnen på Adolf Fredriks kyrkogård i Stockholm. Nationalmuseum äger numera praktiskt taget hela hans verk, skulpturer och teckningar med undantag av en del marmor-

Gustaf III.

Marmorbuste af Sergel (Kungl. Operan, Stockholm).

byster i offentlig och enskild ägo och de monumentala arbetena. I Göteborgs Konstmuseum kan en besökande genom en rik samling av originalgipser och moderna avgjutningar (jämte ett par terracottagrupper och en porträttmask i torkad lera) vinna en god översikt av Sergels skulptur.

Axel L. Romdahl.

1) Salige — 2) Genstand — 3) Opfordring — 4) henrykte — 5) nære — 6) Enkelthed — 7) yndet — 8) Tidsperioden — 9) spejdende — 10) udfordrende — 11) Dejlighed — 12) Linje — 13) genial — 14) dyrker — 15) Lidenskab — 16) Konkurrence — 17) mindre Sygdomme — 18) hæmningsløs Overdaadighed — 19) forgrebet sig paa — 20) hurtigt — 21) Punchedoller — 22) blafrende — 23) forkommen — 24) Morgensnapsen — 25) Hofpossementmager

JOHAN OLOF WALLIN

Varje julmorgon brusar genom varje svensk kyrka en psalm, så strofiskt skön och så innehållsligt mättad, att den för oss alla blivit oupplösligt förbunden med julbudskapet:

„Var hälsad, sköna morgonstund,
som av profeters helga mun
är oss bebådad vorden!
Du stora dag, du sälla dag,
på vilken himlens välbehag
ännu besöker jorden!
Unga
sjunga
med de gamla,
sig församla
jordens böner
kring den störste av .dess söner.“

Vi kan inte tänka bort denna psalm, som i sina fyra strofer sammanfattat hela Kristi gärning, ur vår hymnskatt. Vi kan knappast föreställa oss en julotta¹⁾ före dess tillkomst, fastän den icke är äldre än från 1819 och fastän menigheten intill dess brukade sjunga Ambrosius' julhymn från 300-talet. Lika litet kan vi tänka bort de psalmer av samme diktare, som följer oss genom hela kyrkoåret, från Adventssöndagen till Domssöndagen, och som lyfter oss i jubel eller för oss ner i skakande allvar. De har ingått i den kristna församlingens blodomlopp. Människoåldrar dör bort, tyckena²⁾ förändras, litterära skolor kommer och går och själva psalmboken görs om, men denne skald förblir centralgestalten i vår märkligaste lyriska antologi.

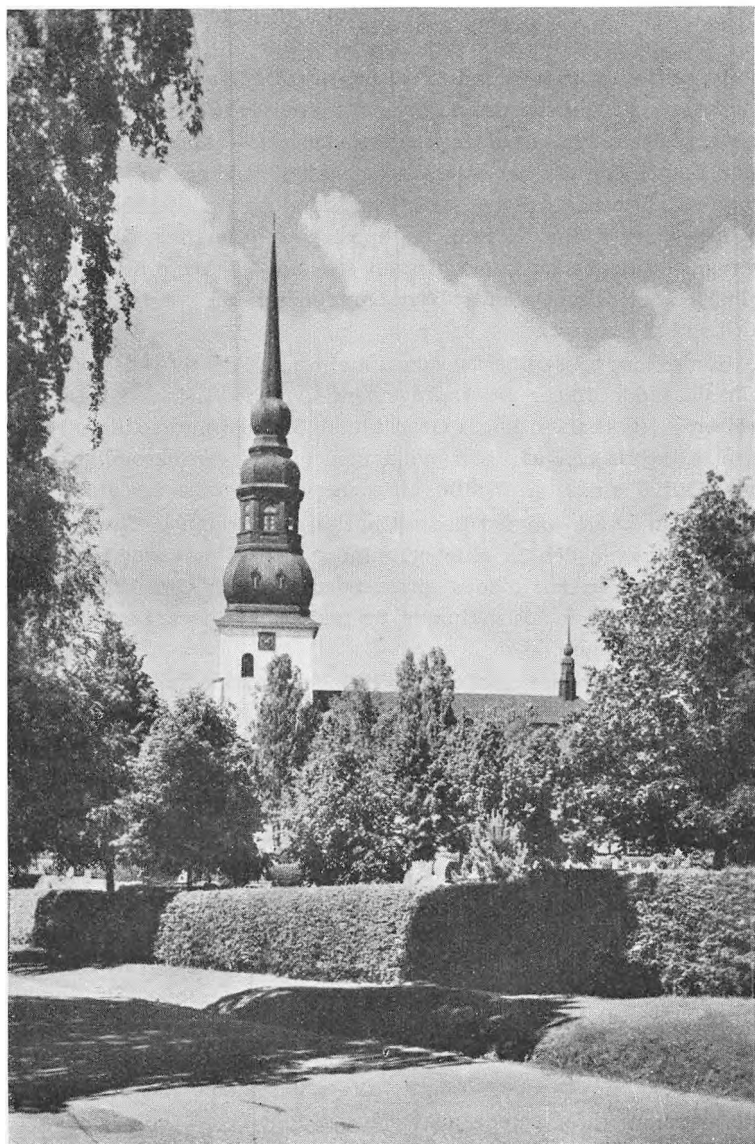
Vem var han?

Slår man upp namnregistret i psalmboken från 1937 kan man läsa följande korta notis:

„Wallin, Johan Olof (1779—1839), född i Stora Tuna i Dalarna, kyrkoherde i Solna och Adolf Fredriks församling i Stockholm, domprost i Västerås och pastor primarius³⁾ i Stockholm, 1837 utnämnd till ärkebiskop, ryktbar såsom predikant, vältalare och skald och framför allt såsom psalmdiktare och skapare av 1819 års psalmbok. Medlem av Svenska akademien. I ämnesvalets omfattning och tonens högtidliga lyftning står han oöverträffad.“

Därefter följer numren på de psalmer som bär hans namn. Räkningar man den väldiga raden kommer man upp till siffran 222. Detta betyder, att Wallin ensam svarar för en tredjedel av innehållet i Sveriges nuvarande psalmbok, antingen som författare till originalpsalmer eller som översättare och bearbetare. Men om denna hans kvantitativa dominans är märklig nog, ja helt utan motstycke i något annat land, är — som notisen antyder — bredden i hans sångliga register kanske ännu märkligare. Och denna bredd blir ännu mer påtaglig, om man går till hans profana diktning. Det är visserligen sant att denna nästan helt sjunkit i glömska, om man inte dit räknar hans majestätiska svanesång „Dödens Ängel“. Men uppsöker man den, visar det sig snart att prelaten under sin kappa gömde en lyriker som svingade mellan drastisk humor, vekt svärmeri, vrede, äckel och nattsvart förtvivlan. Han har givit uttryck åt alla mänskliga erfarenheter och sinnestämningar, ofta i klassisk form. Läger man till hans oerhörda lyriska produktion även hans övriga författarskap, hans predikningar och andliga tal, som på sin tid överglänste alla andras, och tänker man på den hektiskt energiska insats han gjorde som medborgare och präst, så tycks bilden vara alldeles klar: Wallin måste vara en av de mest levande gestalterna från vår litterära guldålder, hans person måste fortfarande stå i hög relief i det svenska folkmedvetandet.

Men motsatsen är fallet. Det är ett paradoxalt faktum att han vid sidan av exempelvis sina samtida Tegnér och Geijer ter sig som en skugga. Han är den store anonyme i vår dikt — han som med sin dikt kommit det svenska folket närmare inpå livet än någon någonsin varit. Hur skall denna gåta kunna förklaras?

Stora Tuna Kirke i Dalarne.

Psalmbokens lakoniska notis ger oss den stereotypa bilden av en klerikal karriär från kyrkoherdebostället till ärkebiskopshuset i Uppsala. Den är fullständigt odramatisk. Den är omöjlig som filmunderlag, och om en dramaturg ville envisas med⁴⁾ att skriva ett skådespel om Wallin, bleve han tvungen att — alldeles som ifråga om Tegnér och Geijer — helt arbeta efter den inre linjen. Ty den i yttre avseende mest dramatiska händelsen i Wallins liv har Kierkegaardsk ton: det är en uppslagen förlovning. Följer man emellertid denna hastigt och brant stigande karriär, blir man både fångslad och förbryllad⁵⁾, även om den smakar herdegossen som fick halva kungariket.

Han föddes alltså i bergsbrukets malmtunga del av Dalarna. Hans far var underofficer vid Dalregementet, född i Leksand men med rötterna i grannlandskapet Gestrikland. Modern hörde till en högre samhällsklass och var befreundad med en hel rad berömliga släkter. Fältväbeln J. A. Wallin gifte sig vid tjugutre års ålder med den ett år yngre jungfru Beata Charlotta Harkman i slutet av maj 1779 och redan den 15 oktober, mindre än sex månader efter vigseln i Stora kyrka, föddes första barnet, Johan Olof. Stugan vid Dalälven, där händelsen timade, är fortfarande bevarad i socknens hembygdsmuseum.

Hemmet var ganska fattigt och fadern tycks ha hört till den sangviniska slarvertypen⁶⁾. Modern, som efterhand fick nio barn, bidrog till familjens uppehälle såsom barnmorska. Johan Olof var liten och klen, men långtifrån någon stuggris. Han upplevde den yttre världen med glupsk iver. Och han hade också råkat bli född mitt i en kärnbygd, där Gustaf III:s lysande och oroliga tid åstadkom häftiga kastvindar.

Stora Tuna var nämligen alltifrån Engelbrekts, Sturarnas och Gustaf Wasas tid Dalarnas politiska centrum. Här hade dalkarlarna av ålder samlats både till befrielsekrig och uppror. Ännu så sent som 1743 hade hela dalallmogen varit i våldsam jäsning under den såkallade Stora Daldansen och Johan Olofs mors morfar, som var officer, hade då tvingats att följa med upprorshären mot Stockholm. Året runt färdades folk av alla stånd genom socknen. Malmkörare, kolkörare, gruvdrängar och löst folk tog vägen till koppargruvan vid Falun. På bestämda tider kom väldiga kolonner av

„arbetsdalkarlar“ tågande på väg till huvudstaden, där de sökte arbete. Kring dessa marscherande hopar av murare, snickare, ved-sågare, dikesgravare, trädgårds- och roddarkullor⁷⁾ stod en slags glädjeskräck. Där de tog nattkvarter efter dagsmarschen blev det strax ett dansgille. Och när flockarna sent på hösten återvände söderifrån till sina hembyar, förde de alltid med sig färska nyheter.

En bättre utsiktspunkt kunde en livlig och vetgirig pojke inte ha. Allt timade utanför stugans fönster. Och mycket timade just i denna tid. Särskilt två händelser måste ha bränt sig in i hans minne och påverkat honom starkt.

Nio år gammal upplevde han kriget med Ryssland. Hans far drog ut i fält till Finland. På hösten samma år — 1788 — hade Danmark förklarat Sverige krig och Gustaf III reste upp til Dalarna för att elda dalkarlarna enligt klassiskt kungamönster. Johan Olof hade då satts i Falu trivialskola, men var sannolikt hemma i Stora Tuna, då kungen talade från dess kyrkvall. Ett par år senare — när franska revolutionen flammade som häftigast — kom fadern hem från kriget och belönades med tapperhetsmedalj. Men strax efteråt inträffade det mest otroliga av allt: konungen blev mördad. Detta kungamord måste ha skakat hela den rojalistiska provinsen in i märgen.

I skolan blev Johan Olof snart primus. När han emellertid var mogen för gymnasiet (i Västerås) visade det sig att han icke ägde medel till studierna. Under ett helt år måste han stanna hemma och försörja sig som informator. Och när han sedan kunde resa till Västerås och därifrån fortsätta studierna i Uppsala, var han tvungen att hårt arbeta som sådan för att dra sig fram.

Fjorton år gammal hade han debuterat i en provinstidning och i gymnasiet utmärkte han sig ganska snart som latinsk vältalare och lyckad tillfällighetspoet. Som student var han ett par år huslärare hos en bruksdisponent Hedblad och höll ännu ej tjuvårig sin första predikan.

Hade han alltså bestämt sig för att bli präst? Några direkta vittnesbörd därom tycks inte föreligga. Längre fram i livet kunde han betona, att den saken varit honom klar redan från barndomen. Men under studenttiden siktade han dock efter en docentur i este-

tik och visade en viss tveksamhet⁸⁾ att ikläda sig vad han kallade „den svarta munkkåpan“. Någon kris letar man förgäves efter. Han hade på ett självfallet sätt växt in i en fromhetsvärld, där allmogetro av kärv⁹⁾ karolinsk art förmälde sig med de bildade klassernas känslofulla försynstro och humanism. Lyhörd för tidens stämningar, känslig som en barometer för atmosfären, nödsakad att ta seden dit han kom, lärde han sig tidigt att gå den gyllne medelvägen.

Men någon medelmätta var han sannerligen inte. Från gymnasiet hade han gått ut med de grannaste betyg som någonsin utfärdats av det berömda Rudbeckianska lärdomsverket. I Uppsala sprängläste han mellan informatorssysslorna och blev filosofie kandidat i mars 1803. Och nu hade den litterära äregirigheten slagit klorna i honom på allvar. Han översatte en rad oden av Horatius, sände in dem till Svenska akademien och erhöll ett pris — Geijer erövrade samtidigt ett annat. Två år senare fick han akademiens stora pris för sin lärodikt „Uppfostraren“ samt två mindre för översättningar. Efter ytterligare två år hemförde han på nytt ett pris.

Och nu hade han också bestämt sig för prästens kall. Han vigdes 1806 och blev samma år adjunkt vid Karlbergs krigsakademi utanför Stockholm. Hans „lyckliga“ år hade börjat. Han var akademiens gullgosse, den gustavianska smakens kelgris, salongernas beundrade och kringfjäsa¹⁰⁾ unge skald, som damerna betraktade med osäker nyfikenhet. Ty den kortväxte prästen med det bleka ansiktet och den mörka blicken stod trots all framgång i en „brun skugga“, hemlighetsfull mitt i all skenbar¹¹⁾ älskvärdhet och tjänstvillighet. Med hopbiten energi hade han slagit sig fram till en tätplats i den vittra falangen¹²⁾, men han var märkt av mödan och mörkret. Även sjukdom hade märkt honom liksom en olycklig kärlek till en flicka i hemtrakten med det romantiska namnet Eva Dufva. Hans livs stora kris kom samtidigt med hans livs första stora framgång, och denna kris utvecklade sig sällsamt nog parallellt med hela den svenska nationens, d. v. s. vid tiden för finska kriget 1808—09.

Besviken i sin kärlek till Eva Dufva fäste han sig vid en mam-sell Sophie Runnewall, en ung dam av mycket hysteriskt temperament. Själv var han häftig och misstänksam. Det kom till ett våldsamt uppträde mellan dem, förhållandet bröts, och fast Wallin

genast ångrade sin häftighet, kunde det inte botas. I ett slags raseri tycks han då ha beslutat sig för att äkta en kyrksam och ärbär borgarflicka Anne Marie Dimander, dotter till en avliden rik tobaksfabrikör. Det ligger ett slags vild ironi i att Wallin begav sig på giljarfärd¹³⁾ till kvarteret Stuten vid Regeringsgatan i Stockholm, fick hennes ja och hemförde henne till Solna, där han blivit utnämnd till kyrkoherde.

Redan 1807 hade han utgivit två samlingar „Omarbetade Kyrkosalmer“ och ungefär samtidigt även ett par dikthäften. År 1808 vann han med en „Sång över Gustaf III“ åter ett pris av akademien, det största som någonsin utdelats, och två år senare var han, ännu ej trettioett år gammal, mogen för inval i den vittra areopagen. Litterärt kunde han nu i yttre avseende icke komma längre. Den fattige fältväbelsonen från Stora Tuna hade sannerligen gjort en häpnadsväckande karriär som skald.

Den korta tiden i Solna prästgård hade utan tvivel stor betydelse för Wallin och därmed för hela den svenska psalmdiktningen. Här upplevde han för första gången kyrkan inifrån. Han hade att leda en menighet, döpa barn, konfirmera, viga och begrava; han gjorde erfarenheter av församlingsliv, församlingsproblem, församlingsång. Så länge han stått utanför allt detta, hade det varit lätt att betona enbart estetiska värden av tidsmässigt snitt och att vilja modernisera exempelvis församlingssången. När han emellertid nu på allvar började taga upp psalmdiktningen, var han visserligen till en början ganska bunden av gängse åskådningar, men han lärde snart om. Själva den lilla mörka medeltidskyrkans gråstensmurar talade om förbindelsen med det framfarna: han upplevde kyrkohistorien under dess valv — och psalmernas åldriga ordalag framträdde i nytt ljus. Dessutom låg dessa gammaldags ordvändningar väl till för honom: han fick en smak av Dalarna i munnen, när han tog dem på tungan. Och då tanken på att skapa en ny psalmskatt tagit fast form inom honom, måste han också ha känt samhörighet med den dalkarl, som skapade 1695 års psalmbok, Jesper Swedberg, och eggats av tanken att en dalkarl även nu borde förnya den svenska församlingssången. Ty Wallins självkänsla hade en av sina huvudrötter i medvetandet om att vara dalkarl.

Här är icke platsen att utförligare redogöra för arbetet på 1819

års psalmbok. Wallin tog emellertid mycket snart ledningen i den tillsatta kommittén och utvecklade en otrolig ihärdighet. Under tiden förflyttades han till Adolf Fredriks församling inne i själva Stockholm och hann att bli utnämnd domprost i Västerås, innan han lade fram det slutgiltiga psalmboksförslaget. Ingen var mera kritisk mot hans psalmförslag än han själv. Gång på gång omarbetade han dem. Då man bläddrar igenom 1819 års psalmbok och betänker, att Wallin skrev dessa hundra och åter hundra psalmer under loppet av ett tiotal år, häpnar man över ingivelsens och arbetskraftens jättemått. Och dock är det ännu märkligare, att den man, som här steg upp till de mest svindlande höjder av lovprisning, som nedsteg i nödens, tvivlens, sorgens underjord, som gav ljud åt stilla andakt, dödslängtan och alla andra mänskliga känslor — att den mannen var blott mellan trettio och fyrtio år gammal!

Psalmdiktningen var ju bara en liten del av hans stigande arbetsmassa. Han sattes in i riksdagen, i utskott¹⁴), kommittéer och direktioner. Han ägnade mycken tid åt enskild själavård¹⁵) och han blev huvudstadens mest hörda predikant. Folkskarorna tätnade under hans predikstol och hänfördes av hans mörka, dånande vältalighet. Hans rykte som talare trängde till en början ut till bredare folklager än hans skaldskap och gjorde honom legendarisk i flera generationer. När man nu läser hans predikningar, har man svårt att förstå samtidens hänförelse, om man inte räknar med den fascination som måste ha utmärkt den mörka lille mannen med de brinnande ögonen och den mästerligt behandlade stämman.

En av nycklarna till hans fantastiska arbetstakt måste nog sökas i det olyckliga äktenskapet. Det förblev barnlöst, och hustrun var under långa tider närmast sinnessjuk — man skulle här kunna göra en jämförelse med John Wesley, som ju också var en arbetsfantast. Det finns ingenting av Grundtvigs ljus över Wallins tro; den kännetecknades mest av soldatlik pliktuppfyllelse i en alltmer plågsam värld. Under tiden i Västerås skrev han till en god vän: „Min hustru är lika sjuk och orolig både natt och dag. Jag behöver samla all min sinnesstyrka för att ej svikta, ty jag har ej ett ögonblicks ro.“ Ur denna upprivna sinnesstämning föddes säkerligen en av hans skönaste dikter, som betecknande nog heter „Hemsjukan“:

„Vart stiger din suck, o mitt klappande bröst?
Var höres, o bedjande hjärta, din röst?
En främling jag står på den ödsliga strand
och känner en längtan,
en traktan, en trängtan —
jag vill över havet till okända land!“

Man tycker sig se honom, där han såsom pastor primarius i Stockholm jagar fram genom gränderna¹⁶⁾ i Gamla Stan med sin slängiga¹⁷⁾ gång, „som saknade all värdighet“. De bruna ögonen har sjunkit allt djupare in i sina mörka ringar. Utan en sekunds vila arbetar hans tankar och hans vilja. När han kommer hem från en middag hos deras majestäter, från Svenska akademien eller Sundhetskommittén, där han också satt ordförande, smiter han in i sin studerkammare och fortsätter med sin olyckliga kärleks sisyfosarbete: den aldrig fullbordade översättningen av Bibeln. När allt gatularm dött bort, brinner hans lampa. Han skriver predikningar, tal, begravningsvers, bröllopskväden; han skriver brev; han gör upp planer. Sent på natten smyger han sig in i sängkammaren, där hans stackars sjuka hustru ligger plågad av sömnlösheten. Han slumrar till några timmar, men tidigt i ottan är han åter på benen för att besöka sjuka, ge nattvarden åt döende, följa en mördare till avrättsplatsen och omedelbart efter halshuggningen störta till ett sammanträde igen. Hela tiden — och det är kanske det märkvärdigaste — ringer vers i hans öron, vers som han aldrig hinner eller vill skriva ner. Ty allt rimmar inte med hans ämbetes värdighet, annat är det klokast att svälja ner. Det stiger inom honom som en mörk flodvåg av ångest: har han kastat bort sitt liv på oväsentligheter? Har han förrått sin egentligaste kallelse? Borde han inte bryta sig loss ur dessa tiotusen fina spindeltrådars sega nät, söka sig till ett lantligt pastorat i hemstiftet och helt ägna sig åt bibelarbetet? Och djupt inom honom lever också vissheten om att sjukdomen arbetar tyst och ihärdigt i hans kropp. Gammal kommer han inte att bli. Han känner Guds piska vina över sin rygg. Stundtals blir piskrappen så smärtsamma, att han tror att han inte skall orka längre. En obeskrivlig melankoli får makt över honom, en gränslös längtan bort besätter honom.

Denna vantrivsel i livet har tolkats olika, ofta som otillfredsställd ärelystnad och mindervärdeskänsla. „Kraft och oro“ är de epiteter som man gärna tillgripit inför hans egendomliga personlighet. Redan samtidigt fann hans tal om längtan till den pastorala idyllen smått komiskt och hycklande. Ty han tycktes vara „en vän av inflytande“ och aldrig kunna säga nej till ett uppdrag. Uppdragen och hedersbevisningarna vräktes¹⁸⁾ också över honom som ur ett paternosterverk. Vid en hovfest fick han en spirituell reprimand av Karl XIV Johan, som nådigst efterhörde pastor primarius' hälsotillstånd. Wallin svarade omisstänksamt, att han var trött och längtade till vila. Kungen nickade förstående och instämde. Men sedan sade han:

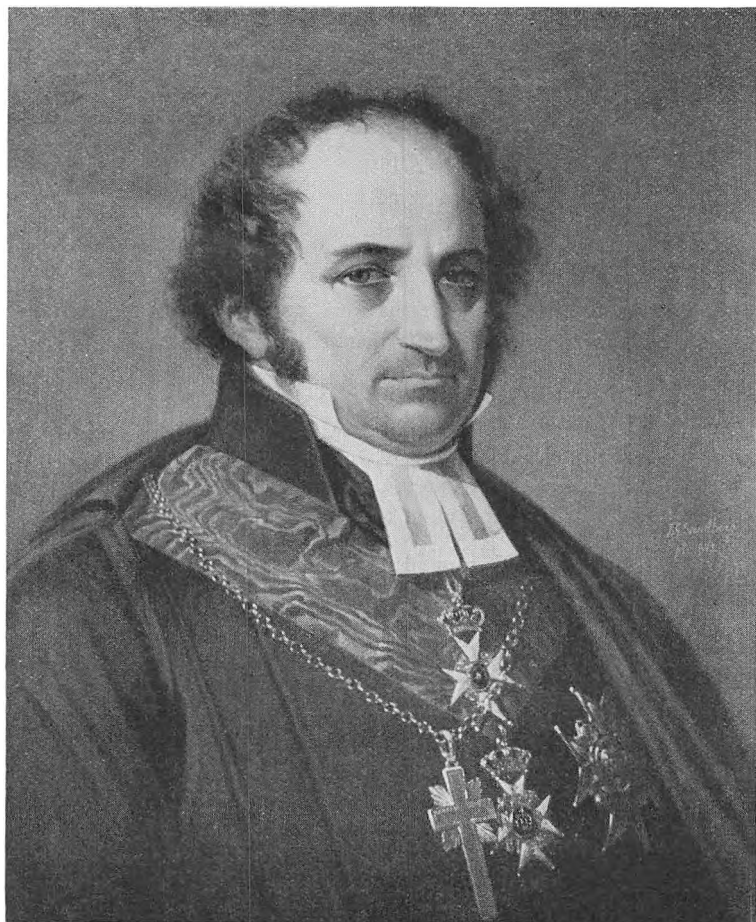
— Vet du, Wallin, vad jag själv ämnar göra? Jo, jag ämnar söka Leksands pastorat.

De kringstående började le, och Wallin själv måste dra på munnen, fast han kände pilen träffa. Ty just detta pastorat hade han ofta talat om att söka. Så tillade Karl Johan:

— Nej, min käre Wallin, vi båda ska troget och tåligt stanna kvar på den plats, dit en högre makt satt oss!

Det är också en märklig omständighet, att hans arbetslust alltid ökade med de ökade uppdragen. Geijer hade onekligen alldeles rätt, då han yttrade, att Wallin var en man som behövde „nödandet av yttre impulser“ och icke kunde eller borde spara sig för ett literrätt liv. Tegnér kunde om sig själv skriva, att „egentligt levde jag blott då jag kvad“. Wallin återigen kunde ha gjort Bjørnsons ord till sina: „Jeg levet mere end jeg sang!“ Men det var och förblev ett ytterligt disharmoniskt liv. Då han dog, ännu ej sextio år fyllda, var han utsliten till kropp och själ, och en minnestecknare, Bernhard von Beskow, sammanfattade den döde ärkebiskopens levnad i de välfunna orden: „Han njöt icke livet, han bar det.“

Hans sista år hade gått i ett ursinnigt¹⁹⁾ crescendo av arbete samtidigt med att olika sjukdomar grasserade i hans vanskötta kropp. Även sedan han utnämnts till ärkebiskop kvarstod han som pastor primarius i Stockholm. Han gjorde två långa visitationsresor genom ärkestiftet och tog båda gångerna vägen genom sin hemprovins Dalarna. Mitt i detta febrila arbete blommade hans profana dikt-

Johan Olof Wallin.

Maleri af J. G. Sandberg (Uppsala Domkapitel).

ning upp i en ny vår. En av dessa dikter heter „Dalkarlsskålen“ och återspeglar gott den sinnesstämning som han ådagalade i ett samtidigt brev, vari han talar om förföljelser och menar att sådant „av den råa dalkarlen gottgöres med stryk å öppen gata“:

„Drickom²⁰ den handfaste
dalkarlens skål!
Prövar du armen
är den av stål.
Den ej vill rätt
sköter han lätt,
den ej vill gå
ärliga vägar
kramar han blå.“

Än vidare föddes under dessa allra sista år den lilla dikt, där han fångat mycket just av Dalarnas säregna stämning:

„Gröna och stilla dalar!
Blå och skyhöga berg!
Aldrig går ur mitt sinne
edert vänliga minne,
eder livliga färg.

Kyrkor, som liljor vita,
kronan lyfta mot skyn;
gårdar, som smultron²¹) röda,
titta ur åkrars gröda,
blänka från skogars bryn.

Dalaälvar och ängar
skimra i söndagsprakt;
Siljans blänkande spegel
krusa vindar i segel,
klappa åror i takt.“

— — —
Han dog den 30 juni 1839 på tillfälligt besök i Uppsala. Det var en söndag och han utandades sin sista suck just då klockorna ringde i domkyrkan under högmässan.

Bland hans efterlämnade papper fann man den stora dikten „Dödens Ängel“. Den lästes upp vid Svenska akademiens högtids-sammankomst den 20 december samma år. Om det hade förunnats Wallin själv att framsäga den, skulle envar omedelbart ha förstått, att här hade en av den svenska lyrikens eviga skapelser brett ut sina

väldiga, mörka vingar. Ty mycket sällan, kanske aldrig, har en svensk skald sjungit en sådan svanesång.

Gräset växer snabbt på skaldernas gravar. När Geijer, som hade stått vid Wallins dödsbädd, i april 1840 höll ett minnestal över honom i Svenska Sjömannasällskapet i Stockholm, kunde han säga: „Berömmet har tystnat — fort nog för den, som ej ihågkommer, huru likgiltigt sorlet²²⁾ över graven är för slumraren därnere.“

Delvis var detta sant. Wallin delade i viss mån skådespelarnas öden: då de ej längre rör sig på tiljan och uppträder i sina glansroller, blir de snabbt förgättna. Wallins glansroll hade varit talarens och, om man så vill, skådespelarens, ty varje stor talare måste också vara en stor skådespelare. Det var vidare sant såtillvida som att de kämpande, trätande, intrigerande klickar, som hätskt och avundsjukt bevakat Wallin, nu kunde dra andan av lättnad och tuga ner honom. Den besvärlige mannen var gudskelov död och ur vägen. Men delvis hade Geijer orätt i sitt påstående att berömmet tystnat. Utanför de små klickarna levde det svenska folket, och i dess hjärta ekade Wallins psalmer och predikningar. För dess ögon stod han länge i övernaturlig storlek som den väldige väktaren på Zions murar. Hans psalmer ljöd under kyrkvalven, hans predikningar lästes vid husandakterna, och Dödens Ängel blev ofta den enda dikt som brändes fast i minnet. Legender spanns kring hans namn. Man vallfärdade under flera årtionden så flitigt till hans barndoms by, att bönderna där ivrigt undanbad sig äran att få en minnessten upprest på platsen.

Själv hade väl Wallin i yngre dagar delat de flesta skalders ärelystnad att bli „odödlig“. Som gammal visste han för mycket om lyckans krusprång och om kristet förhållningssätt för att vilja ävlas²³⁾ om slikt kattguld²⁴⁾. Och han behövde det ej heller. Skall det talas om ärelystnad, måste den upphöjas i en högre dignitet²⁵⁾: viljan att göra sitt yttersta och yppersta. I en diger anteckningsbok, som han förde med sig genom fyrtio års tid, skrev han en gång ner några rader, som uttrycker något djupt väsentligt för hans väsen:

„Fatta kraftfullt uti den veka, förslöade tid, i vilken mänsklig-heten slumrar, höj dig själv från sorglöshetens och vällustens bädd, men icke nog därmed: vandra fram, skrid mot det högre målet och drag din tid med dig!“

Här finns intet av resignation, intet av passivt åskådande. Här talar en ledarnatur och stridsman. Endast delvis kunde han dra sin tid med sig. Före sin prästvigning hade han talat om „järnoket“. När han gått in under oket, hade han också gått in i den tröskvandring som hör till den kyrkliga institutionens väsen. Hans envisa dalkarlsnacke böjdes ibland under oket, men löftet skulle hållas. Och han höll det.

Hur vår egen tid och framtiden än må bedöma honom, vilka nycklar man än må begagna för att komma åt hans problematiska personlighet — vi kommer inte undan honom. Han står för alltid som en av våra stora skaldar.

Harry Blomberg.

¹⁾ Julemorgens Gudstjeneste — ²⁾ Smagen — ³⁾ Sognepræst ved Storkyrkan — ⁴⁾ absolut vilde — ⁵⁾ desorienteret — ⁶⁾ slarver: en uordentlig, letsindig Person — ⁷⁾ Kvinder fra Dalarna, som roede de stockholmske Færgebaade — ⁸⁾ Tøven — ⁹⁾ barsk — ¹⁰⁾ feterede — ¹¹⁾ tilsyneladende — ¹²⁾ Førerplads blandt de litterære Kærnetropper — ¹³⁾ Bejlerfærd — ¹⁴⁾ Udvalg — ¹⁵⁾ privat Sjælesorg — ¹⁶⁾ Gyderne — ¹⁷⁾ ledeløse — ¹⁸⁾ østes — ¹⁹⁾ vanvittigt — ²⁰⁾ Lad os drikke — ²¹⁾ Skovjordbær — ²²⁾ her: Talerne — ²³⁾ stræbe efter — ²⁴⁾ Glimmer — ²⁵⁾ Potens.

ESAIAS TEGNÉR

Tre svenska landskap tävla¹⁾ om att få räkna Esaias Tegnér som sin — Småland, Värmland och Skåne. Från Småland kom hans fader, prästmannen Esaias Tegnér, som tagit sig namnet efter Tegnaby, beläget icke långt från Växjö. Där tillbragte han också själv de tjugo sista åren av sitt liv, såsom biskop i Växjö stift. Hans födelseort låg emellertid i Värmland, där fadern fått en kyrklig befattning och gift sig med prästdottern Sara Maria Seidelius. Genom henne blev Esaias Tegnér delaktig av ett värmländskt arv, vars betydelse visserligen är oberäknelig. I det rikt förgrenade stamträd, som genom modern blev hans, möter man namnen Erik Gustaf Geijer, Gustaf Fröding och Selma Lagerlöf. Värmland står som den svenska diktens klassiska landskap; liksom Tegnér och Geijer voro huvudgestalterna i den romantiska epoken under 1800-talets början, så stå Fröding och Selma Lagerlöf bland de främsta bärarna av det svenska nittioalet. Man vill gärna spåra något värmländskt i Tegnérs poetiska temperament, i hans sinne för det festliga och storartade — något av det som Selma Lagerlöf gett uttryck åt i Gösta Berlings saga. Dock får man komma i håg att denna värmländska roman och dess hjälte tagit gestalt under de starka intrycken från Tegnér och hans stora hjältedikt Fri-thiofs saga.

Tegnérs namn är slutligen fast förbundet med Skåne och Lund. Dit kom han som 17-årig student 1799. Den dag då han inskrevs vid universitetet, den 4 oktober, hålles numera hälsningsgillet för årets nyinskrivna studenter.

Med största flit ägnade sig Tegnér åt sina studier, och han gjorde en snabb akademisk karriär. Knappt 24 år gammal gifte han sig med Anna Myhrman, från Rämens bruk i Värmland. Två år senare blev han tillförordnad professor i estetik, och efter ytter-

ligare fyra år fick han en ordinarie professur i grekiska. Han hade då också gjort sig ett namn som skald.

Det poetiska författarskap som Tegnér övade vid sidan av studierna bestod till en början mest av tillfällighetsdikter och filosofiska lärodikter i det slutande 1700-talets stil. Så småningom lyckas det honom, under inflytande framför allt från Schiller och Herder, att frigöra sig från det gängse manéret. I *Det eviga*, som skrevs tidigast 1806 och senast 1808, har han nått ett fritt och moget²⁾ konstnärskap. Dikten tillkom under intrycket av den Napoleonska härmaktens häftiga utveckling i Europa, och ville visa hän på de eviga idéer, som leva oberoende av alla våldsamma nyordningar och som överleva dessa. Den har ägt och äger alltjämt ett budskap även till vår tid. Den 9 april 1940 lästes *Det eviga* som dagens dikt i svensk radio, och det stärkte sinnet att då höra de kraftigt och klart formade stroferna om våldets vanmakt och rättsidéens inneboende segerkraft. Dikten må här anföras i sin helhet:

Väl formar den starke med svärdet sin värld,
väl flyga som örnar hans rykten;
men någon gång brytes det vandrande svärd
och örnarna fällas i flykten.
Vad våldet må skapa är vanskligt³⁾ och kort,
det dör som en stormvind i öknen bort.

Men sanningen lever. Bland bilor⁴⁾ och svärd
lugn står hon med strålande pannan.
Hon leder igenom den nattliga värld,
och pekar alltjämt till en annan.
Det sanna är evigt: kring himmel och jord
genljuda från släkte till släkte dess ord.

Det rätta är evigt: ej rotas där ut
från jorden dess trampade lilja.
Erövrar det onda all världen till slut
så kan du det rätta dock vilja.
Förföljs det utom dig med list och våld
sin fristad det har i ditt bröst fördold.

Esaias Tegnér.
Tegning af Maria Röhl 1829.

Och viljan som stängdes i lågande⁵⁾ bröst
 tar mandom lik Gud, och blir handling.
 Det rätta får armar, det sanna får röst,
 och folken stå upp till förvandling.
 De offer du bragte, de faror du lopp,
 de stiga som stjärnor ur Lethe⁶⁾ opp.

Och dikten är icke som blommornas doft,
 som färgade bågen i skyar.
 Det sköna du bildar⁷⁾ är mera än stoft
 och åldren dess anlet förnyar.
 Det sköna är evigt: med fiken⁸⁾ håg
 vi fiska dess gullsand ur tidens våg.

Så fatta all sanning, så våga all rätt,
 och bilda det sköna med glädje.
 De tre dö ej ut bland mänskors ätt,
 och till dem från tiden vi vädje⁹⁾.
 Vad tiden dig gav må du ge igen,
 blott det eviga bor i ditt hjärta än.

Det är tre namn som bilda den konstellation under vilken Det eviga kommit till: Napoleon, Schiller och Kant. I en version av dikten nämnes också Napoleon såsom den starke världsbehärska-
 ren, våldets representant. Från Kant och Schiller stammar den
 idealistiska filosofi som inspirerat dikten, och hos den sistnämnde
 har Tegnér skolat den poetiska formen. Men Det eviga bär all-
 igenom den Tegnérskas signaturen, och i svenskt medvetande har
 det ideella tretalet: det sanna, det goda och det sköna Tegnérskas
 prägel.

De politiska händelserna, både de som rörde världen i stort och
 de som särskilt berörde det egna landet, gåvo under en följd av
 år de kraftigaste impulserna åt Tegnérskas diktning. Längre var han
 en human filosof, som hyllade de eviga rättsidéerna. Därför sjöng
 han år 1806 i dikten *Nelson och Pitt* ut sin tillfredsställelse över
 att dessa två olycksbådande kometer på det europeiska firmamen-
 tet gått ner, och att molnen¹⁰⁾ som skymde „fridens morgon-

stjärna“ började glesna¹¹⁾). Samtidigt som han fällde den poetiska domen över dessa stora fridsstörare skrev han i dialogform en dikt om de stridande stormakterna *England och Frankrike*, som är ett verkligt kraftprov av den 24-årige poeten. De två länderna framstå som rovdjur, vilka under en paus i kampen väsa ut sin ilska¹²⁾ mot varandra. Det hätska replikskiftet börjar sålunda:

England.

Ligg, du fördärvliga, där och frät¹³⁾ omkring dig som kräftan,
sluka nationerna opp, sluka och hungra ännu.
Filfras¹⁴⁾, hota¹⁵⁾ mig ej, ty mig uppäter du icke,
störta vad troner du kan, Albions låter du stå.

Frankrike.

Strandar ej folkens rätt, den heliga, runt på din kritkust?
Hela din stat är han ej en dykerikommission?
Jorden stack du i brand för att strafflöst plundra i vådan¹⁶⁾,
lik den förhungerade haj stryker kring havet din köl.

Då Sverige rycktes in i krigets virvel och dess gamla gränser hotades, först söderifrån av Napoleon och sedan österifrån av den ryske tsar Alexander, trädde Tegnér som diktare i aktiv tjänst. Han skrev en *Krigssång för lantvärnet*, som numera ter sig något överdrivet retorisk, men som år 1808, då den skrevs, bar vittne om en poetisk frigörelse inte bara hos skalden själv utan även hos den svenska dikten över huvud. Det kan erinras om att Georg Brandes i sin lilla fina, snart sjuttio år gamla bok om Tegnér anmälde sin beundran för den metriska kompositionen och för kraften i skaldens målning av den stora världsvalplats, varöver Napoleons valkyrior flögo:

De sekelsgamla,
de lagbesvurna
världsformer ramla;
det strömmar en flod
av offerblod
kring världens urna.

Tegnér's första stora slag som diktare blev emellertid *Svea*, som tillkom 1811, sedan Sverige upplevt först den nödvändiga men föga ärorika marsrevolutionen 1809, då Gustaf IV Adolf avsattes, och sedan freden med Ryssland, vilken medförde Finlands förlust. Det bittra nederlaget och fruktan för en oviss framtid bilda bakgrunden för det patriotiska patos som uppbär *Svea* och ger dikten dess mäktiga verkan.

De politiska händelserna fortforo att sätta Tegnér's fantasi i rörelse. Då Napoleon våren 1812 samlade sina trupper för marschen mot Ryssland, skrev Tegnér sin *Majsång* (Se, över dal och klyfta — den unga majsol ler), som hör till hans mest sjungna dikter. Året därpå, när det efter nederlaget i Ryssland stod klart att Napoleons stjärna höll på att sjunka, skrev Tegnér den berömda dikten *Hjälten*. Hans Napoleonbeundran, som var av gammalt datum, men som undanträngts av en kritisk syn på fridsstöraren och tyrannen, flammade upp samtidigt som han tillägnade sig en romantisk filosofi, vilken genom Schelling och Hegel slog ut i blind, ödesdiger¹⁷⁾ hjältedyrkan. Tegnér formulerade den i orden:

Skalden, tänkaren och hjälten,
allt det härliga på jorden
verkar blint, som anden vill.

Sverige, som nu leddes av den nye kronprinsen Bernadotte, lika skicklig¹⁸⁾ politiker som fältherre, var med om att krossa¹⁹⁾ det Napoleonska väldet och erhöll genom freden i Kiel 1814 Norge i belöning. Tegnér skrev i anledning härav dikten *Nore*, i viss mån ett motstycke till *Svea*, också den innebärande en politisk appell. *Nore* bäres av tanken att de tre nordiska folken böra hålla samman och gemensamt möta farorna. Det är första gången som skandinavismens idé förkunnas med full klarhet och pregnans:

I Norden vara skall en kraft, en enig vilja;
vad Gud förenat må ej människor skilja.

Framgången med *Svea* medförde en frigörelse av de poetiska krafterna, och under de närmaste åren skapade Tegnér en rad lyriska mästerverk. Förutom de redan nämnda *Majsång* och *Hjäl-*

ten må framhållas *Flyttfåglarna*, *Skaldens morgonpsalm*, *Sång till solen*, *Prästvigningen* och *Jätten*. En kraftig impuls fick han genom Götiska förbundet och dess tidskrift *Iduna*, som började utkomma 1811, och vars första nummer innehöll en rad märkliga dikter i götisk anda av Geijer, bland dem *Vikingen* och *Odalbonden*. Bakom Geijers framträdande stod *Oehlenschläger*, som nu också kom att öva inflytande på Tegnér. Det götiska bildar alltifrån Svea ett kraftigt inslag i hans diktning, det ledde honom också i ämnesvalet för hans största diktskapelse, *Frithiofs saga*.

Vid trettio års ålder hade Tegnér redan lagt i dagen de egenskaper som gjorde honom till Sveriges störste skald: den suveräna formgivningen, det djärva bildspråket och den lysande kvickheten. I Lund var hans ställning befäst, och han användes gärna som akademiens språkrör vid högtidliga tillfällen. År 1817 fick han uppdraget att tala vid jubelfesten till minnet av Luthers framträdande som reformator, och han gav vid detta tillfälle en överlägsen teckning av tidsläget, med klar blick såväl för de politiska som de andliga företeelserna. Själv en man som tillägnat sig det bästa såväl av 1700-talets förståndskultur som av den romantisk-ideella bildningsentusiasmen framställde han sitt medlande kulturprogram under kritik mot överdrifterna på båda hållen. Politiskt hyllade han en liberalism, som han historiskt förde tillbaka till reformationen, och som i hans egen tid fått en eggande formulering i franska revolutionens paroll om frihet, jämlikhet och broderskap. Sin anslutning till revolutionsidéerna proklamerade Tegnér icke utan djärvhet, på samma gång som han, liksom han tio år tidigare gjort i *Det eviga*, fördömde Napoleon.

„Man gläder sig,“ yttrade han, „att revolutionen är slutad och den gamla ordningen äntligen återställd. Men man bedrar sig; ty revolutionen är ingalunda slutad. Endast hennes yrsel²⁰⁾ är slutad; hon har sovit ruset av sig, och med full sansning och lugna blickar går hon ännu fram genom historien. Det är ett fåfängt²¹⁾ försök att vilja tränga henne tillbaka, eller återföra det gamla systemet under sina förra lagliga former. Det gamla återkommer egentligen aldrig i historien, och allra minst det, varemot tidens ande så uppenbart förklarar sig. Vi hava ett stort, ett talande exempel för oss. Föll icke nyligen den väldige mannen, som ärvt

alla revolutionens krafter och lade dem till sin egen jättestyrka? Men varföre föll han? Ingalunda genom tillfälliga förseelser, ännu mindre genom sina motståndares överlägsenhet. Utan han föll, därför att han föraktade mänsklighetens strävande; han föll, emedan²²⁾ despotismen är alla dylika sjäalars uniform; han föll, emedan han brottades med tidens ande, som var starkare än han. Små sinnen smäda den väldige i hans fall; men vad han med sin jättekraft ej genomdrev, sannerligen, de andra genomdriva det mindre. Och genomdreves det också verkligen till en tid i vår världsdal: vore det sant, vad så mången påstår, att dagen grånar för det gamla Europa; långt i väster, bakom havet, där solen går ner för oss, där går hon upp för en lyckligare värld. Dit har Europa redan skickat många av sina bästa förhoppningar, dit skall mänskligheten rädda sina husgudar, likasom Aeneas räddade sina ur det fallande Ilium. Frihetens, även den borgerliga frihetens, sak är intet främmande ämne för dagens högtidlighet. Lagbunden frihet, under vad gestalt som helst, är vår trosförvant²³⁾. Den är en född lutheran, likasom vi.“

Året därpå firades 100-årsminnet av Karl XII:s död, och Tegnér skrev för detta tillfälle sin berömda dikt *Karl XII* (Kung Karl den unge hjälte), som i svenskt medvetande inpräglade bilden av den oförvägne²⁴⁾ och oförvitlige²⁵⁾ hjältekonungen:

Där slog så stort ett hjärta
 uti hans svenska barm,
 i glädje som i smärta,
 blott för det rätta varm.
 I med- och motgång lika,
 sin lyckas överman,
 han kunde icke vika,
 blott falla kunde han.

Höjdpunkten på Tegnér's akademiska bana i Lund blev en promotion som, i sedvanlig ordning, ägde rum i Lunds domkyrka år 1820. Tegnér fungerade som promotor, och efter att ha lagerkransat de nya magistrarna höll han ett versifierat tal, som trycktes under titeln *Epilog vid magisterpromotionen i Lund 1820*. I denna stora lärodikt sammanfattade Tegnér sin humana, estetiskt

präglade och genomlysta livsvisdom. Många ställen i dikten ha blivit bevingade ord. Några må här citeras:

Vad du ej klart kan säga, vet du ej;
med tanken ordet föds på mannens läppar:
det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta.

— — —

Härförarn ensam vinner icke slaget,
de djupa leder vinna det åt honom.

— — —

Allt snillrikt träffar som en blix^t²⁰): det är
ett ögonblickets barn, men ögonblicket
utav dess verkan går igenom sekler.

— — —

Envar kan icke bli en genius
på säkra vingar stigande mot ljuset;
men vem som vill, kan pröva, förrn han dömer,
kan fatta själv den sanning han besvärjer,
kan känna själv det sköna han beundrar.

En passus som ofta blivit anförd under de gångna åren av mörker och betryck är följande:

En stormig tid, en vild emottar eder,
en väldig valplats, lika vid med jorden.
Det murkna²⁷) gamla, det omogna nya
med blind förbittring kämpa nu om världen.
Vart striden lutar, det vet mänskan ej,
dess lotter vägas på de gömda vikter,
som hänga dallrande emellan stjärnor;
men ljusets vän vet lätt sin plats i striden.
Det sägs, att solen sänks, att dagen grånar:
välän, så kämpen under aftonrodnan;
dag är det nog ännu att vinna slaget.

Samma år som Tegnér sålunda framträdde som förkunnare av en klassisk-human livsåskådning, som en ljusets och klarhetens överstepräst, offentliggjorde han i tidskriften Iduna några sånger

som skulle ingå i den götisk-romantiska diktcykeln *Frithiofs saga*. De mottogos med förtjusning²⁸⁾, och Tegnér kände sig uppmuntrad att fortsätta. Det kom emellertid att dröja fem år innan diktverket låg färdigt. Tidigare hade Tegnér med två längre berättande dikter, *Nattvardsbarnen* och *Axel*, vunnit rätt stor popularitet, men nu erövrade han på allvar den breda publiken. Frithiofs saga lästes i alla folklager och av flera generationer. Den som här skriver har hört sin moder, född 1852, ur minnet citera stycken ur denna dikt; hon var en enkel bondkvinna, utan litterär beläsenhet, men Frithiofs saga hade hon i sin ungdom lärt sig utantill. Hennes fall var alls inte enastående. Även i Norge blev Frithiofs saga en folkdikt, där vann den ju också på grund av sitt gamla norsk-isländska sagomotiv en särskild genklang. I en festskrift till Björnstjerne Björnsons sjuttioårsdag uppger Ellen Key att denne var bokstavligen uppfödd vid Frithiofs saga: „Först var det Frithiofs saga, sjungen av hans mor, som kom gossens hjärta att vidgas av hänförelse över den framställningens prakt, den färgens glans, för vilka alla barn, framför allt diktarbarn äro känsliga²⁹⁾. Frithiofs saga blev det första intrycket av det dristiga som det drömstarka, det storslagna som det trotsiga i det svenska lynnet³⁰⁾.“ En svensk litteraturforskare, Sten Linder, har senare framhållit hur minnet av denna barndomslektyr medverkat vid konceptionen av Synnöve Solbakken. „Den till Norge lokaliserade saga, som Tegnér lånat till gjutform för den svenska romantikens berömdaste hjältedikt, har på visst sätt återbördats³¹⁾ till sitt hemland i den norska litteraturens berömdaste bondenovell.“

Frithiofs saga översattes till många språk och blev läst världen runt. Inget svenskt diktverk har nått så vida omkring, det enda som skulle kunna nämnas därjämte är Selma Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Till danska översattes Frithiofs saga första gången 1826, av I. P. Miller; nya översättningar utgavos 1838, av A. E. Boye, 1883, av Edv. Lembcke, och 1945, av C. E. Hamle.

Då Tegnér vid fyrtyotre års ålder fullbordade och utgav Frithiofs saga nådde hans levnads sol sin middagshöjd. Men moln hade sprungit upp, som hotade att förmörka den. Någon gång vid denna

tid skrev han den bittra dikten *Mjältsjukan*³²⁾, endast få år skild från Epilogen, men så olik den som natten är olik dagen. Det finns icke så mycket som en glimt kvar av den ljusa visdomen i promotionsdikten från 1820. En så bottenlös förtvivlan, biktad³³⁾ i konstnärligt behärskade, sköna strofer, finner man utom hos Tegnér endast hos en svensk diktare — Fröding.

Vad var det då som framkallade den livsleda som *Mjältsjukan* bär vittne om? Frågan är svår att besvara, trots att vi genom Tegnér's brev och genom upplysningar från olika håll tycka oss rätt väl kunna följa honom under dessa betydelsefulla, kritiska år. Han fick 1821 ett plötsligt, svårartat anfall av en sjukdom, som läkarna inte lyckades komma på det klara med. Sin hälsa synes han aldrig fullt ha återvunnit, hans sinne fördrades tidvis, och hans lynne irriterades lätt. Han åldrades också tidigt.

Tegnér var en god make och fader, därom har man flera vittnesbörd, främst i hans många bevarade brev till hustru och barn. Länge synes han också ha haft nog av sin talrika familj, av det muntra sällskapslivet i Lund, som han flitigt deltog i, och av debatterna och dryckeslagen i den vänskapskrets som kallades Härbärget. Men nu, i fyrtioårsåldern, blev hjärtat oroligt. Han greps, om man får tro honom själv, av kärlek till en ung fru, Euphrosyne Palm, som hörde till husets närmaste umgänge. Ett vittnesbörd därom har man i en liten dikt med titeln *Grannskapet* från 1820-talets mitt. Mera betydde bekantskapen med Martina von Schwerin, som inleddes år 1820. Hon var 31 år, intelligent och charmerande, van att umgås med vittra³⁴⁾ män. Hon förde sålunda regelbunden korrespondens med den tyskfödde diplomaten, diktaren och världsmannen C. G. von Brinkman samt med den gamle gustavianen Nils von Rosenstein. Mellan Tegnér och henne kom också snart en brevväxling i gång, och han, som för första gången sedan förlovningsåren fått en kvinnlig korrespondent, utvecklade nu en talang som galant brevskrivare. Friherrinnan von Schwerin var bosatt på Sireköpinge, några mil från Lund, och de råkades ibland, ehuru kommunikationerna inte voro så lätta då som nu. Tegnér blev förälskad i henne, men hon ville hålla förbindelsen kvar på det intellektuella och epistolära vänskaps-

planet. Så kom det 1824 till en brytning, som räckte ett år och som av allt att döma gick Tegnér mycket djupt till sinnes.

Tegnér tillägnade Martina von Schwerin ett exemplar av *Frithiofs saga* med en dikt, där han kallar henne „ädla Sångmö“. Hennes inflytande på hans diktning är icke påtagligt³⁵), men man tycker sig märka det såväl i *Frithiofs sagas* skildring av Frithiof och Ingeborg som i *Axel*, även den en dikt om heroism och kärlek. Märkligt nog är det först nu i fyrtioårsåldern som kärleken blir ett motiv för Tegnér's dikt. Sitt mest personliga och passionerade uttryck får hans känsla i *Fågelleken*, en dikt som han visade för Martina von Schwerin vid ett av sina sista besök på Sireköpinge 1826; hon prisade den och själv ansåg han den vara en av sina bästa kompositioner.

Vid tiden för Mjältsjukans tillkomst inträffade en ännu mera avgörande händelse i Tegnér's liv än bekantskapen med Martina von Schwerin. Han blev 1824 utnämnd till biskop i Växjö, tog avsked från sin professur och flyttade två år senare till den småländska stiftsstad. Hans liv kom nu att gestalta sig annorlunda än förut. Han fick som biskop ett stort stift att sköta, och han ägnade sig med kraft åt denna uppgift på samma gång som han orienterade sig i samtidens teologiska vetenskap. Nathan Söderblom har en gång yttrat att varhelst man i Växjöstiftet under denna tid finner något betydelsefullt uträttat, där spårar man Tegnér's initiativ. Han var särskilt intresserad av att höja skolundervisningen, och hans skoltal, som vittna härom, utgöra än i dag en för alla pedagoger stimulerande och lärorik läsning. Som medlem av prästeståndet deltog han i riksdagens arbete och måste under långa perioder vistas i Stockholm, där han aldrig trivdes. Någon politisk roll kom han icke att spela. För diktningen fick han som biskop mindre tid. Han hade under de sista åren i Lund börjat på en ny större berättande dikt, *Gerda*, men denna blev aldrig fullbordad. Enligt planen skulle den skildra den unge Axel Hvides (Absalons) möte med jättemön Gerda, hans beslut att för hennes omvändelse till kristendomen bli präst, hans studier i Paris under Abälard och slutligen hans utnämning till biskop i Lund, Gerdas omvändelse och grundandet av ett kloster på Helgonabacken i denna stad.

Ännu mer än förut blir det en tillfällighet — en fest, en minneshögtid eller en kyrkoinvigning — som väcker poeten hos honom. Tre år efter avflyttningen till Småland stod han åter som promotor i Lunds domkyrka. Bland de närvarande var Adam Oehlen-schläger, och med ett suveränt grepp inledde Tegnér akten med att lagerkransa denne. Han gjorde det med orden:

Skaldernas Adam är här, den Nordiska Sångarekungen,
Tronarvingen i Diktningens värld, ty tronen är Goethes.

— — —
Söndringens tid är förbi, (och hon borde ej funnits i Andans
fria, oändliga värld) och beslätade toner som klinga
Sundet utöver förtjusa oss nu, och synnerligt dina.
Därföre Svea dig bjuder en krans, jag förer dess talan:
tag den av broderlig hand och bär den till minne av dagen.

Dikten *Vid magisterpromotionen i Lund 1829* hör till de minnesvärda akterna i skandinavismens historia. Hundra år efter denna skaldekröning firades jubileet i Lund med en promotion, vid vilken Henrik Pontoppidan och Johannes V. Jensen blevo hedersdoktorer.

En av de mest betydande dikterna från Tegnér's senare år är *Sång den 5 april 1836*, som skrevs till Svenska Akademiens 50-årsjubileum. Han gav där en utomordentlig karakteristik av Gustaf III och hans tidevarv. Berömda äro de med finaste miniatyrkonst utförda porträtten av Bellman, Kellgren, Leopold och de andra gustavianerna. De pregnanta karakteristikerna ha blivit bevingade, såsom när Bellmans dikt karakteriseras med orden „sorg i rosenrött“ och det säges om Kellgrens snille³⁰) att det „slog de stora slagen, de blixtrande för sanning, rätt och vett“. Bevingad har hela den strof blivit, som ger den sammanfattande bilden av det gustavianska i lynne, bildning och dikt:

Där låg ett skimmer³⁷) över Gustafs dagar,
fantastiskt, utländskt, flärdfullt³⁸) om du vill,
men det var sol däri, och, hur du klagar,
var stodo vi om de ej varit till?

All bildning står på ofri grund till slutet,
 blott barbariet var en gång fosterländskt;
 men vett blev plantat, järnhårt språk blev brutet,
 och sången stämd och livet mänskligt njutet,
 och vad gustaviskt var blev därför även svenskt.

En av de märkligaste dikterna under denna period är *Den döde*, på en gång en kärleksdikt och ett självporträtt, börjande med orden: „Du älskade, när jag är död en gång.“ Dikten riktar sig till Emili Sellden, en ung läkarfru i Växjö, som omtalas i Tegnér's brev från denna tid, och som han skrev dikter till. Om karaktären av deras förbindelse eller av deras känslor för varandra vet man mycket litet. Vad som emellertid är tydligt är att denna kärlekshistoria, om man får lov att bruka ordet, bidrog till att försvåra den melankoli som Tegnér tidvis hemföll åt. Liksom han i *Mjältsjukan* talat om sitt förtärda, sitt förbrända hjärta — „en urna blott med livets aska i“ — så tecknade han sig i *Den döde* på detta sätt:

en rörlig själ, som gjorde själv sin plåga
 och slutligt nedbrann i sin egen låga.

Tegnér åldrades som förut sagt tidigt. År 1840, vid 57 års ålder, drabbades han av slaganfall med åtföljande sinnesförvirring. På hans författarskap hade sjukdomen en märklig inverkan. Befriad från sina ämbetsplikter ägnade han sig rastlöst åt litterärt arbete, tog upp och fortsatte gamla diktplaner, bland annat *Gerda*, översatte flera större verk, däribland Oehlenschlägers *Correggio*, och skrev en mängd smärre³⁹⁾ dikter. Ett urval av denna stora produktion trycktes i den upplaga av Tegnér's skrifter som utgavs 1918—25. Med sin ofta fragmentariska karaktär och sina formella brister bär denna diktning, trots allt, geniets stämpel.

Tegnér's sinnestillstånd förbättrades, men sin fulla själskraft återvann han aldrig. År 1841 gav han i en dikt detta porträtt av sig själv:

Står som en slocknad vulkan, det är grönt i alla dess klyftor,
 eld, inmurad däri, blommar i lågande prakt.

Man kan jämföra detta med den teckning som Fredrika Bremer gav i ett brev 1841, där hon liknade den 58-årige skalden vid ett tempel i vars förgård vilda stormar huserat.

Tegnér dog i Växjö den 2 november 1846. När detta skrives ha hundra år förflutit sedan hans död. Hans ställning som den jämte⁴⁰⁾ Runeberg störste diktaren på svenskt språk är nu obestridd. Det har icke alltid varit så. Efter en tid av övermäktigt inflytande på svensk dikt, visande sig hos en oändlig rad av epigoner, för-lorade hans poesi under 1880- och 1890-talen mycket av sin tjuskraft. Den tedde sig avlägsen⁴¹⁾, enbart klassisk, utan intresse för moderna människor. Detta har emellertid ändrat sig. Den upp-rörda krigs- och revolutionstid som såg Tegnér's dikter födas har ryckt oss närmare. Vi förstå nu dessa dikter bättre, den politiska rörelsen bakom dem, de inre ideella motiven, den strömmande bildrikedomen och de blixtrande infallen. De ha återvunnit sin fulla glans.

Algot Werin.

¹⁾ kappes — ²⁾ modent — ³⁾ ustadigt — ⁴⁾ Øxer — ⁵⁾ luende — ⁶⁾ Glemselsfloden — ⁷⁾ danner — ⁸⁾ ivrig — ⁹⁾ appellere — ¹⁰⁾ Skyerne — ¹¹⁾ „spredes“ — ¹²⁾ Ondskab — ¹³⁾ æd — ¹⁴⁾ Jærv — ¹⁵⁾ tru — ¹⁶⁾ Faren — ¹⁷⁾ skæbnesvanger — ¹⁸⁾ dygtig — ¹⁹⁾ knuse — ²⁰⁾ Raseri — ²¹⁾ forgæves — ²²⁾ efterksom — ²³⁾ Trosslægtning — ²⁴⁾ modige — ²⁵⁾ udaddelelige — ²⁶⁾ Lyn — ²⁷⁾ raadne — ²⁸⁾ Henrykkelse — ²⁹⁾ modtagelige — ³⁰⁾ Sind — ³¹⁾ blevet givet tilbage — ³²⁾ Melankolien — ³³⁾ skriftet — ³⁴⁾ litterære — ³⁵⁾ aabenbart — ³⁶⁾ Geni — ³⁷⁾ Glans — ³⁸⁾ forfængeligt — ³⁹⁾ mindre — ⁴⁰⁾ ved Siden af — ⁴¹⁾ fjern.

ERIK GUSTAF GEIJER

Den 22 februari 1802 skrev den 19-årige studenten av Värmlands nation i Uppsala Erik Gustaf Geijer ett brev till sin far, brukspatronen på Ransäter, i vilket han förklarar att han ej som familjen väntade sig ville bli magister vid nästa promotion 1803, utan att han önskade lägga sina studier annorlunda — han föreslår olika alternativ — med tanke på att bereda sig tillfälle till en lång utländsk resa. „Inbillningskraften är den härskande av mina förmögenheter, mitt hjärta är gott; men säkert svagt, jag är en dåre i många avseenden som söta Far bättre känner än jag, och som jag ej vill uppräknas; emedan man bör rätta sina fel innan man bekänner dem; allt detta är egenskaper, som till mitt fördärv skulle djupare rotas, om jag ej snart rycktes bort ur den lugna¹⁾, lyckliga, förtroliga krets, där man ger och tar emot överseende —.“ Han inser att han bereder sin familj en missräkning. Men „det måste en gång ske — jag älskar mer att man säger: *Han är* ej den jag höll honom för, än att man om några år med säkerhet skulle säga: *Han blir* aldrig den vi höllo honom för —“.

Orsaken till den unge mannens utlängtan var ej vantrevnad eller svåra förhållanden. Tvärtom, han känner sig behöva en hårdare skola, en mer kritisk omgivning, än en lycklig och uppskattande familjekrets. „Jag tackar Gud för de bästa föräldrar,“ skrev Geijer 1834 i sina *Minnen*, ett av den svenska litteraturens klassiska verk. „Minnet av den lyckliga fläck²⁾, som deras hulda vård³⁾ helgade, ligger som ett solsken i mitt bröst. Det är den fristad i mitt innersta inre, där jag tycker ungdomskällan ännu sorla⁴⁾. Allt vad vårens grönska har saftigt, vad skogens skugga har svalkande, den friska böljan har vederkvickande — lukten av granris och blomster — lantluft, morgonluft — allt lever och är närvarande i detta minne; och stadsliv, kammarliv, böcker oänd-

Erik Gustaf Geijer.
Maleri af J. G. Sandberg.

ligt, hela dammet⁵⁾ på den lärda stråkvägen⁶⁾ har icke kunnat utplåna det.“

Geijer växte upp, som han själv säger, i „ett nytt land“, där „järnet brutit bygd“. Han var själv ättling av män, som fört odlingens⁷⁾ gräns framåt i vildmarken. Hans farfarsfar hade grundat de stora Uddeholmsverken, hans farfar Ransäter i Klarälvens

floddal fem mil norr om Karlstad. Strax bortom hans hem tog vägen slut och förlorade sig i skogsåsarnas stigar. Järnhanteringen var sedan gammalt landets främsta exportnäring, ledande på den europeiska marknaden, och den upplevde under Geijers barndom och första ungdom en glansperiod. Det levdes ett glatt liv på de värmländska bruksherrgårdarna, där alla kände varandra och där ungdomen om jularna for omkring i slädar och kolskrindor⁸⁾ mellan gårdarna och roade sig. „Jag är uppfödd vid dans och musik,“ säger Geijer. Han förde med sig hemifrån „en verklig musikalisk bildning⁹⁾“. Musiken blev hans glädje genom livet. I den framträder en sida av hans konstnärsskap. Han växte också upp med stor litteratur. I hans barndomshem lästes den svenska gustavianska litteraturen, den franska och den nyaste tyska. Hans studier gav honom en klassisk utbildning med latin och grekiska, studerade först i hemmet och sedan vid Karlstads gymnasium, där som vid de fria svenska gymnasierna i allmänhet ynglingar blandades från alla samhällsklasser. År 1799 kom han till Uppsala.

Den lugna och lyckliga miljö som Geijer växte upp i stod i en stark kontrast till oron ute i världen. Den franska revolutionen höll på att sätta världen i brand. I Geijers krets var man anhängare av dess ideer. Ehuru en mycket inflytelserik samhällsklass stod brukspatronerna utanför den gamla svenska ständsriksdagen, därför att de varken hörde till adel, präster, borgare eller bönder. Men mordet på Gustav III, ett klart tyrannmord, förorsakat av de inskränkningar kungen gjort i riksdagens makt, väckte sorg och förstämning. Den följande tiden under förmyndarregeringen och Gustav IV Adolf blev i inre politiskt avseende ovanligt död, med starkt inskränkt tryckfrihet och en riksdagslös period 1800—1809. Sverige var illa berett, när det 1805 slöt sig till den tredje koalitionen mot Napoleon. Kriget ledde till sist till Finlands förlust 1809 och Gustav IV Adolfs avsättning samma år.

Geijer växte upp under det dubbla intrycket av lugn avskildhet och jäsande¹⁰⁾ andlig och politisk oro. Han hade den romantiska ungdomsgenerationens starkt uppdrivna fantasiliv, men han var också fast rotad i en tradition av ansvarigt samhällsbyggande

arbete. Hans begåvning var konstnärlig och vetenskaplig, men han hörde hemma i en krets av praktiskt verksamma människor. Det blev ett hårt arbete för Geijer att få reda på sitt väsens trådar och finna sin väg. Det brev vi nyss citerat vittnar om en djup oro inför livet och samtidigt om ett allvar, som röjer hans styrka.

Geijer fick emellertid ej sin önskan uppfylld att få resa. Han å sin sida blev ur stånd att uppfylla familjens önskan att se honom som magister 1803, och så beslöts i familjerådet att han skulle söka plats någon tid som informator, medan han förberedde sig för nästa promotion 1806. Men Geijer fick ej den plats som det var frågan om hos riksrådet Ramel — en man som han genom en ödets¹¹⁾ nyck sedan kom att efterträda i Svenska akademien. Man hade hört sig för om honom och fått veta att han var „en yngling utan stadga¹²⁾“. I den riktningen hade Geijer själv karakteriserat sig, men när han nu mötte detta omdöme om sig, råkade hela hans väsen i uppror och han beslöt att förvärva en bättre namnkunnighet. Att vinna ett pris i Svenska akademien var det mesta en litterär ung man vid denna tid kunde göra för att dokumentera sig. I Minnen berättar han den roliga historien om hur han i ett gammalt nummer av Posttidningen lyckades få reda på prisämnet för året, *Äreminne över Riksföreståndaren Sten Sture d. ä.*, hur han på papper, som han olovligen tog ur faderns förråd, i hemlighet skrev sitt opus och gömde det ark efter ark i fodralet till en stor klocka, som alltjämt står kvar på Ransäter, och hur han till sist rodde över älven för att posta sitt manuskript på en annan plats, så att det skulle undgå familjens uppmärksamhet, när postväskan¹³⁾ på Ransäter gjordes i ordning. Han hade åstadkommit en betydande skrift som i mycket förebådar hans kommande verk och han fick också det stora priset. Hemligheten vart uppenbar, familjen var överlycklig och vänkretsen jublade.

Geijer hade nu papper på att han var en lovande ung man. Han fortsatte sina studier i Uppsala till magistergraden 1806 och där-efter. Filosofin var vid denna tid hans huvudstudium, som han fördjupade sig i av behov för att vinna klarhet över sitt liv. Kants, Fichtes och Schellings skrifter kom under åratals ej från hans bord. Men historien kom också att utöva en stark dragnings-

kraft på honom, allteftersom världshändelserna kom honom närmare. „Ett sådant krig ha ej många överlevat,“ skrev han den 19 november 1805 till sin vän och landsman Tegnér i Lund. „Det är en crisis för oss alla. Det 300 år gamla systemet tycks vilja falla.“ Då som under det sista kriget höll hela det statssystem som renässansen skapat på att kastas överända av en mans maktsträvan.

Men det dröjde länge innan Geijers snabba framgång följdes av någon ny. Han höll sig frivilligt i skymundan¹⁴). Ovisshetens tid var långt ifrån över för honom. På sin omgivning hemma i Värmland kunde han väl göra intryck av en självmedveten ung man som i diskussioner med de äldre yttrade nya ohörda åsikter på ett sätt som förskräckte hans yngre släkting och blivande fästmo, Anna Lisa Lilljebjörn. Men själv skriver han i sina Minnen att han föga har att säga om ungdomens lycka trots sina lyckliga yttre förhållanden. Han avundades dem, som av naturen tycktes utrustade med bestämda anlag, vilkas utveckling fortgick i jämn ordning, och för vilka varje dag hade „en liten summa till livets facit“. „Jag tyckte mig sakna allt sådant. Ingen har varit så utan självförtroende.“

Så småningom klarnade det över hans väg. På sommaren 1809 fick han till sist tillfälle till en lång resa, en resa till England, tillsammans med en ung man, som han var lärare för. På vägen till Göteborg genom Värmland förlovade han sig med Anna Lisa Lilljebjörn, trots sina ovissa framtidsutsikter, som gjorde hennes far, annars Geijers vän, mycket ohågad för partiet. Geijers fästmo var en ovanlig flicka, musikalisk, intelligent och vacker, med en hängivenhet, som aldrig sviktade, men också med en nervös känslighet¹⁵), som kom att vålla henne lidanden trots den rika lycka som deras förhållande till varandra kom att ge. Förlovningen gav Geijer ett nytt fäste för hans framtid, Englandsresan beredde honom den erfarenhet och verklighetskontakt han behövde för att mogna. Geijer kom till England med de vanliga kontinentala fördomarna mot landet, men han hade ögon att se med själv, och han ger utomordentliga karakteristiker av engelskt väsen och samhällsliv i breven hem. Han är förtjust¹⁶) i de frimodiga engel-

ska barnen, han tecknar gentlemannens oberoende, tolerans och förfining, han studerar engelskt samhällsliv med dess förening av frihet och laglydnad och dess ständiga växande, han känner äktheten, kraften, den fasta hållningen i engelskt liv, och han är betydande nog att ej förebrå¹⁷⁾ England att det ej är ett land för främlingen. I England kommer Geijer i centrum för världshändelserna, och historien får en ny innebörd¹⁸⁾ för honom. I brev till sina vänner kunde han med nyförvärvad klarsyn diskutera den svenska författningen, som riksdagen antagit 1809 efter Gustav IV Adolfs fördrivande, och som återupprättade den konstitutionella styrelsen på traditionens grund. I England kunde han också konstatera, att det svenska järnet förlorat sin ställning, sedan England lärt sig producera koksjärn, en händelse som för årtionden framåt bragte den svenska järnhanteringen i svårigheter och ödelade det välstånd som omgivit Geijers ungdomstid.

Geijer återkom till Sverige i augusti 1810, som han själv säger „nedstämd och missnöjd med sig själv“, men samtidigt med växande krafter. Återigen kom en prisuppgift i Svenska akademien till hans hjälp, denna gång över *Inbillningsgåvan* och dess betydelse för uppfostran. Han skrev sin avhandling på ett par veckor strax efter hemkomsten, som han säger i *Minnen*, under känslan av „en kraft, som begynner känna sig och därav har sin glädje“. Geijer hade i sin tidiga ungdom känt sig i fara genom sitt övermått av fantasi. Hans utveckling och hans studier har sedan fört till inre balans. Nu ger han *inbillningsgåvan* dess plats som den skapande förmågan hos människan och som förmedlaren mellan tanke och handling. Tillsammans med ett par andra avhandlingar från de följande åren uttrycker skriften om *inbillningsgåvan* den livssyn, som blir grundvalen för hela Geijers verk, en romantisk idealism förbunden med en stark känsla för erfarenhetens och det praktiska livets värde. Samvetet är för Geijer tillvarons grundfaktum. Samvetet förutsätter frihet, den egna friheten såväl som andras. „Friheten bildar sig blott vid frihet, som ljus blott tändes vid ljuset: och en människas hela levnad är ej annat än strävandet att i striden av viljor också bibehålla sin, att inskränka andras frihet för sin egen skull och sin egen för andras skull,

och att i detta slags kamp försvara sig mot otillbörliga inbrott, eller vad man kallar, upprätthålla sin karaktär." Det är intresset för friheten som skapar historien. Men i historien uppenbarar sig också en högre nödvändighet, som av frihetens insatser skapar ett sammanhang. Geijers livsåskådning bottnar i en religiös förtröstan. Hans ångest och hans tro får ett uttryck i en av hans mest kända dikter *Den lille kolargossen*, skriven i folkvisans stil 1814 vid en tid när Geijer också arbetade med en samling av de svenska folkvisorna. Gossen som bär mat till sin far vid milan grips av skräck inför skogens hemlighetsfulla makter, men når till sist fram till tryggheten hos fadern som förmanar honom: „Den rätt kan läsa sitt Fader vår, han rädes varken fan eller trolen“.

Strax efter genombrottet med skriften om inbillningsgåvan kom Geijer också att finna vägen till en samhällelig insats. Sveriges läge var alltjämt farligt och världskrisen olöst. Tillsammans med en rad jämnåriga unga män, de flesta värmlänningar, som han själv, bildade han i början av 1811 i Stockholm *Götiska förbundet*, ägnat åt „upplivandet av de Gamla Göters frihetsanda, mannamod och redliga sinne“. Den götiska rörelsen är påverkad av den tidigare nordiska renässansen i Danmark men mer samhälleligt betonad. I förbundets tidskrift *Iduna* skrev Geijer — som nu först framträdde som skald — ett par dikter med forntidsmotiv, *Vikingen* och *Odalbonden*¹⁹⁾, som på en gång tolkar förblivande drag i svenskt och nordiskt lynne och uppenbarar motsatta sidor av Geijers eget väsen. Vikingens element är det skiftande havet, inför vilket en man måste vara beredd till medgång som fall. Hans oroliga ungdomskrafter strävar bortom varje uppnått mål. Det rike han vunnit överger han för att söka en ny kamp.

Jag strödde mitt gull över städer och land
och slog min krona i kras²⁰⁾.

Och fattig som förr, med ett skepp och ett svärd,
emot okända mål drog i vikingafärd
uppå havet.

Det var denna anda, som besjälade Geijer, när han nu beslöt att ägna sitt liv åt vetenskapen, trots att den i ögonblicket ej erbjöd några framtidsutsikter för honom och hans fästmö. Odal-

bonden däremot misstror havet, han hör samman med jorden, hans insats är det tysta uppbyggande arbetet, han tillhör de människor som Geijer i sin ungdoms oro sett på med avund men som han nu får alltmer gemensamt²¹) med. Även odalbonden älskar friheten, men den lagbundna friheten som han uppehåller på tinget och kämpar för om den hotas²²). Vikingens liv är den ensamme hjältens, odalbonden är bäraren av en tradition, som levat genom hela vår historia.

Det var denna historia, som nu blev Geijers livsuppgift. Hans framtidsutsikter ljusnade slutligen när han våren 1815 blev förordnad att tillfälligt uppehålla professuren i historia i Uppsala. De föreläsningar han då började om den Skandinaviska halvöns historia väckte ett utomordentligt intresse och banade vägen för honom till professuren 1817. I förhoppning om denna gifte sig Geijer på sommaren 1815. Samma år hade han lärt känna den tyska författarinnan Amalia von Helvig, en representant för Goethetidens Weimar på besök i Sverige. Vänskapen med henne blev ett betydelsefullt inslag i Geijers liv, men vållade länge hans hustru en överdriven oro.

Samtidigt som Geijers liv finner sin bana, går världskrisen fram mot sin lösning genom Napoleons fall. Finland förblev under Ryssland, men Geijer hoppades att unionen med Norge skulle ge framtida trygghet. Man gick över i en efterkrigsperiod, som präglades av motsättningen mellan en nyfödd stark traditionalism och franska revolutionens tillfälligt undertryckta ideer. Geijer arbetar sig självständigt igenom hela tidens väldiga tankeinhåll. I skriften *Feodalism och republikanism* från 1818-1819 har han givit en djupgående historisk och politisk tolkning av tidens båda kämpande riktningar. Skriften bevarar alltjämt sin aktualitet. Ett ord som det följande, fällt med tanke på renässansens maktpolitik, har mycket att säga åt vår tid: „Det går aldrig länge. Det har blott under vissa mellantider i historien, likasom då mänsklighetens genius slumrat, gått att härska genom de små medlen (alla de stora är rättvisans); och denna politik är så mycket vanskligare, som den själv med all sin finhet ej ens är förmögen att ana sin egentliga fiende, och därför så snart denna rör sig, blott fäktar i luften. -- -- Systemet hänger tillhoppa så långt, som

dess förutsättning (egoismen) gäller, och faller över ända med denna, det vill säga faller, så snart det *högre gemensamma* i mänskligheten blir levande och eldar folket; — och man kan nästan vara säker, att ju mer den egoistiska politikens upplösningsprocess i samhället synes ha lyckats, ju närmare är utbrottet av den inre själarnas flamma, som plötsligt utplånande²³), försmältande, för-enande de enskilda intressena till ett högre gemensamt i lågorna till ny härlighet liksom omgjuter mänsklighetens bild.“

Geijers politiska åskådning utvecklade sig under 1820-talet till en konservatism, vars syfte²⁴) dock var att trygga friheten och utveckla den enskildes ansvar. Men Geijer fruktade med den erfarenhet, som revolutionen och Napoleon givit honom, att en direkt på den enskildes frihet uppbyggd statsmakt skulle berede vägen för en ny despotism. Han hävdar att staten bör inom sig utveckla mindre organiska enheter, familjeenheten, den kommunala enheten, den självstyrande korporationen, inom vilka den enskilde och det allmänna kan mötas. En samhällssyn som denna har inför våra dagars diktaturerfarenhet fått ny aktualitet, och finner en motsvarighet t. ex. i den amerikanske kulturfilosofen Lewis Mumfords åskådning. Geijer kom nu också att utifrån denna uppfattning värna om den svenska ståndsriksdagen som liberalismen angrep. Han var själv medlem av den 1828—1829 som representant för Uppsala universitet, som fått rätt att sända ombud till prästeståndet.

Under 1830-talet förändrades så småningom Geijers praktiskt politiska ståndpunkt. Han säger själv att en orsak till detta var hans historiska studier. Från början av 1820-talet arbetade Geijer med Sveriges historia. År 1825 utgav han *Svea rikets hävder*²⁵), en stort upplagd inledning till vår historia, omfattande en skildring av Sveriges natur, folklynne och sagoålder. Arbetet fullföljdes sedan i mindre omfattning med *Svenska folkets historia*, av vilken tre band utkom 1832—1836, behandlande tiden till mitten av 1600-talet. Geijer lämnar²⁶) den romantiska spekuleringen för en empirisk forskningsmetod, och arbetar sig allt djupare in i källmaterialet. „*Sammanhang!*“, skriver han i Minnen. „Vad är kosteligare, nödvändigare? Ja! men *sakernas eget*. En glimt av detta är lycksalighet — men endast belöningen för långvarig möda.

Den som närmar sig till tidens susande vävstol finner snart, att ej här allt går så trådrätt till efter vissa formler. Flit, försakelse, ödmjukhet, rent sinne äro för hävdeforskaren ej mindre nödvändiga än för naturforskaren, ja mer. Han kan lika litet skapa sitt föremål²⁷⁾. Han har att göra med ej mindre verkliga verkligheter. Men de äro av ett högre slag. Också vågar jag säga, att ingenting så övertygat²⁸⁾ mig om sakernas gudomliga kärna, som den riktning min vetgirighet alltmer tagit på den skarpaste verklighet, i all sin höghet, litenhet, ljuvhet²⁹⁾, bitterhet, med ett ord; i all sin *sanning*."

Geijer studerade under 1830-talet också ingående den samtida politiska utvecklingen, särskilt i England och Frankrike, där både den framåtgående liberalismen och den i sin första utveckling stadda kooperationen och socialismen starkt intresserade honom. Det blev alltmer klart för Geijer att de gamla „medelorganisationerna“, som de svenska riksdagsstånden och skråna, ej längre svarade mot tidens krav, och måste upplösas för att ersättas med en ny organisation.

De ekonomiska frihetskraven fick också stor betydelse för honom. Sverige hade vid denna tid en stark folkökning och under den gamla självägande bondeklassen hade det sedan slutet av 1700-talet vuxit fram ett landsbygdsproletariat som det syntes omöjligt att bereda utkomst med den bestående bundna ekonomiska ordningen. Geijers ungdomsvänner inom brukshanteringen önskade också ekonomisk frihet för att kunna omgestalta sin näring efter de krav som ställdes av den nya utländska konkurrensen.

Men det blev ingen lätt sak för Geijer att bryta med sin gamla ståndpunkt och gå över till liberalismen. Den krets av nära vänner han tillhörde i Uppsala var helt tillgiven den romantiska konservatismen, och såg med förakt på liberalismen, sådan den samtidigt talangfullt men ej alltid på det förnämligaste sätt framfördes i Stockholmspressen. Till denna Uppsalakrets, som utmärkt skildrats i Malla Silfverstolpes Memoarer hörde bl. a. Geijers ungdomsvän skalden Atterbom, och på ett visst avstånd den imponerande Hans Järta, den främste skaparen av 1809 års författning. Blott en religiös förtröstan kan göra möjligt för en människa att stöta ifrån sig det förflutnas stöd och sätta sin lit till

framtiden, har Geijer utvecklat i ett universitetsprogram från 1835. En sådan förtröstan talar också ur den dikt som Geijer skrev och tonsatte nyårsdagen 1838, då han var redo att offentliggöra sin övergång till liberalismen:

Ensam i bräcklig farkost³⁰) vågar
 seglaren sig på det vida hav,
 stjärnvalvet över honom lågar,
 nedanför brusar hemskt³¹) hans grav.
 Framåt! — så är hans ödes bud;
 och i djupet bor, som uti himlen, Gud.

Geijers „avfall“ väckte ett stort uppseende och förorsakade också de personliga brytningar han räknat med, även om brotten så småningom någorlunda läktes. I tidskriften *Litteraturbladet*, som Geijer under två år 1838—1839 ensam skrev och utgav behandlade han djupgående och personligt en rad av tidens problem, som uppfostringsfrågan, fattigvårdsfrågan, järnhanteringen, Sveriges utrikespolitik, och i ett särskilt bihang representationsfrågan, där han nu sluter sig till reformvännerna. Geijer kämpade också för sin ståndpunkt vid riksdagen 1841—1843, Karl Johans-tidens stormigaste.

Geijer fruktar ej längre den *individuella* frihetens framsteg. Tvärtom anser han nu att „genom det individuellas utbildning kommer det hela, det allmänna först riktigt fram“. Det „högre gemensamma“ har Geijer alltid sökt, men nu har det blivit klart för honom att det är genom en starkare utveckling av det individuella som detta skall nås. Geijers liberalism bygger på övertygelsen om människans oändliga värde som kristendomen först bragt till genombrott. „*Människan* är ett sent begrepp i historien,“ säger han i artikelserien i fattigvårdsfrågan. Det förefaller honom som en viktig uppgift att skriva de *fattigas historia*, och han har i de nämnda artiklarna gjort ett utkast därtill. Geijer ser också liberalismens risker, och han varnar för utvecklingen av en „borgerlig adel“ inriktad på materiella mål. Han betonar starkt samarbetets betydelse, och hoppas att på den individuella frihetens grund nya sociala enheter, ekonomiska och ideella sammanslutningar, skall bildas i stället för de gamla som sprängts. Vår tids

rika organisationsväsen har till en viss grad infriat hans förhoppning.

Under denna tid återvänder Geijer till filosofin och dikten. I en berömd föreläsningsserie i Uppsala 1841—1842 över *Människans historia* har Geijer utvecklat den personlighetsfilosofi som utgör det centrala i hans åskådning: „— *personlighet* är det första och ursprungliga; ett *jag* kan ingen sätta in i en människa“. Men personligheten kan ej tänkas utan ett förhållande till andra personligheter, den förutsätter *ömsesidighet*³²). Det onda är för Geijer „förnekelse av den ömsesidighet som är alla intelligensers livsluft; ty utan ett *du* kan ej heller ett *jag* existera“. Det sinnelag som talar ur Geijers åskådning får sitt högsta uttryck i hans diktning, som i *Natthimmelen*:

Ensam jag skrider fram på min bana.
Längre och längre sträcker sig vägen.
Ack, uti fjärran döljes mitt mål!
Dagen sig sänker, nattlig blir rymden³³).
Snart blott de eviga stjärnor jag ser.

Men jag ej klagar flyende dagen.
Ej mig förfärrar stundande natten.
Ty av den kärlek, som går genom världen,
föll ock en strimma in i min själ.

Även under dessa år av ensamt sökande var Geijer en lycklig man i sin familjekrets och bland sina vänner, till vilka nu hörde två av Sveriges främsta kvinnor, Fredrika Bremer och Jenny Lind. Geijersgården vid Carolinabacken i Uppsala var som barndomshemmet i Värmland ett hemvist för ungdomsglädje, musik och dans. Till de studenter som umgicks där hörde också Oscar I:s söner, som nu liksom förut deras far lyssnade till Geijers föreläsningar. Geijers dotter Agnes ger i ett brev till sin fästman Adolf Hamilton en levande bild av fadern från en av hans sista vårar i Uppsala: „Häromdagen voro vi en hel eftermiddag ute i skogen och kommo först hem i solnedgången — hörde göken och trasten³⁴) och plockade sippor³⁵). Pappa hade fäst en stor ruska nyutspruckna björklöv från Gottsundavägen i hatten och klätt

min hatt med vitsippor både utan och innan — tydligen till stort nöje för alla de många studenter vi mötte på hemvägen.“

Geijer hade från ungdomen varit van att vara „ogudaktigt frisk“, men han hade burit en oerhörd arbetsbörda, och symptom till ett hjärtlidande inställde sig 1845 och 1846. En resa till Tyskland och Belgien sommaren 1846 gav honom väl mycken glädje av konst och musik, men han fick ej hälsan åter. På hösten 1846 flyttade han som emeritus till Stockholm för att fullfölja arbetet med sin historia, men krafterna räckte ej till. Geijers livsverk blev som många stora svenskers ett fragment, men ändå kunde han nu se på sitt liv som ett avslutat helt. I ett brev till en ungdomsvän Betty Löwenhielm från hans sista födelsedag 12 januari 1847 skriver Geijer: „Det ligger en grundtanke i min hela levnad, som allt tydligare träder fram, och som ej är mitt verk; ty den har lett och fört mig allt intill denna dag. Skulle jag giva den ett namn, så är det ingen annan än den så mycket omtvistade *personlighetsprincipen*, vars profet jag nästan mot min vilja blivit. Jag menar därmed, att jag från mig avhållit och avskuddat³⁰) allt som kunnat hindra utvecklingen av mitt innersta väsende. Det har mest skett utan mitt eget medverkande. Men detta har nu kommit över mig, och det bliver klart att vad jag litterärt, politisk, och religiöst har fäktat för, egentligen är denna min innersta personlighet och dess rätt, i den bästa mening. Du vet att jag ofta sagt, det jag ännu ej känt slutet på mig. Jag tror mig nu ha hunnit³⁷) dit, och tänker på min bana som på en slutad mission, i vilken jag med förbundna ögon blivit ledd av en vänlig genius.“ Detta är åldringens svar efter ett livs strävan på ynglingens oroliga fråga om det skulle bli något av honom.

Geijer dog den 23 april 1847 och begrovs i Uppsala, följd till graven av studenterna med värmlänningarna i spetsen.

Greta Hedin.

¹) rolige — ²) Plet — ³) Omsorg — ⁴) risle — ⁵) Støvet — ⁶) Alfarvej — ⁷) Kulturens — ⁸) Kurvogne til Kul — ⁹) Dannelse — ¹⁰) gærende — ¹¹) Skæbnens — ¹²) Fasthed — ¹³) Posttasken — ¹⁴) Baggrunden — ¹⁵) Følsomhed — ¹⁶) henrykt — ¹⁷) bebrejde — ¹⁸) Betydning — ¹⁹) Selvejerbonden — ²⁰) i Stykker — ²¹) fælles — ²²) trues — ²³) udslettende — ²⁴) Hensigt — ²⁵) Historie — ²⁶) forlader — ²⁷) Genstand — ²⁸) overbevist — ²⁹) „Lykke“ — ³⁰) Fartøj — ³¹) uhyggeligt — ³²) Gensidighed — ³³) Verdensrummet — ³⁴) Droslen — ³⁵) Anemoner — ³⁶) afrystet — ³⁷) naaet.

FREDRIKA BREMER

Den svenska kvinnorörelsens primus motor är Fredrika Bremer. Att Sveriges kvinnor har den ställning i samhället som de nu har, det inflytande de besitter, har de främst henne att tacka för. Det var hon som genom sitt skriftställarskap och sitt liv skapade en ny syn på kvinnan och som visade väg till en innehållsrikare, lyckligare och nyttigare tillvaro både för de ogifta kvinnorna i vårt land och för de gifta.

Fredrika Bremer var född i Åbo 1801. Tre år senare flyttade fadern, brukspatron¹⁾ Carl Fredrik Bremer, över till moderlandet med hustru och fyra små barn. Den mycket välsituerade familjen slog sig ner i Stockholm, men bodde tidvis på Årsta, ett gammalt sextonhundredalsslott vid en Östersjövik, tre mil söder om huvudstaden.

Fredrika var en oberäknelig, övernervös, passionerad liten människovarelse, som inte saknade drag av ärftlig belastning. Fadern hade i sin ungdom haft en period av sinnessjukdom. Ett så egenartat barn hade behövt en öm och förstående behandling. Men en sådan kom henne ingalunda till del. Fadern var familjedespoten i sin prydno, vars kalla skugga förmörkade och kylde. Han kostade på barnen den bästa uppfostran, sådan han förstod den. Men personligen hade han ingenting att ge, och barnen var rädda för honom. För den vackra, men ytliga²⁾ modern hyste Fredrika en lidelsefull, ständigt obesvarad kärlek. Hon var lika litet förstående. Döttrarna skulle uppfostras till att göra sig i den fina världen, de skulle växa upp som drivhusblommor, utan aning om livets hårda och onda verkligheter, fullkomnas i allehanda talanger, språk, musik, dans och målning. Den ömhetstörstande lilla flickan fick aldrig vad hon innerst längtade efter. Också umgicks hon emellanåt, som så många olyckliga barn har gjort, med planer att väcka moderns deltagande genom en eller annan över-

väldigande handling: dränka sig, sticka ut ögonen. Men det blev aldrig annat än ansatser.

En annan, lika stark känsla³⁾ växte tidigt hos barnet: en obehaglig kärlek till fosterlandet och en brinnande lust att få tjäna det. Helt ojägisk var inte denna lust, den hängde ihop med hågen att vinna utmärkelse och ära. Men hon var född till flicka: för henne fanns inga möjligheter. Hennes trånga värld var omgiven av oöverstigliga murar.

Än svårare blir hela tillvaron, när barnskorna är uttrampade och de båda äldsta systrarna — Fredrika var den andra i ordningen av barnen — har att göra sin entré i Stockholms societet. En god portion fåfänga⁴⁾ hade genom den förvända uppfostran fått plats inom Fredrikas oroliga själ. Men hon gör en tämligen slät figur på baler och supéer, och allt starkare växer inom henne högre krav på vetande och frihet, på mening i tillvaron. „Blotta anblicken i en bok av sådana ord som sanning, frihet, ära, odödlighet väckte inom mig obeskrivliga känslor.“ Men ingen svarade på hennes varför, ingen hjälpte henne att ordna hennes inres kaos.

Småningom fick hon tillstånd att stanna hemma från balerna. Det var alltid en vinst, men det fanns intet av värde att sätta i stället. Hon var fri från, utan att ha något att vara fri till. Det bubblade och sjöd inom henne av harm mot förtrycket och överksamheten. Talanger hade hon och hennes systrar fått utbilda, men de hade inte fått någon fast grund av kunskap att bygga vidare på. Med sin „oändligt livliga och verksamma själ“ — orden är hennes egna — längtar hon att få arbeta för fosterland och mänsklighet. „Från det jag kände mitt hjärta, slog det av medborgerligt liv och av en stor kärlek, men hur tvingades det ej ner, vilka usla mål drevs det ej att klappa för.“

I Paris hade hon under en rätt misslyckad utrikesresa, som hela familjen företog, sett nunnor, som levde ett självförgäta liv i de lidandes tjänst. Hon umgicks med planer att skriftligt — muntligt vågade hon inte — be föräldrarna att få börja arbeta på Stockholms sjukhus. Men på den äldre systemens enträgna uppmaning⁵⁾ avstod hon, och det var visst också det klokaste hon kunde göra.

Familjedespotien blir allt tyngre. Kvällarna förnöts⁶⁾ under änd-

Fredrika Bremer.
Maleri af J. O. Södermark.

lösa schackpartier med fadern. Fredrika känner sig mögla⁷⁾ bort. Hennes existens, säger hon, liknar lavens på gråberget, „ett långsamt vegeterande liv, glanslöst och färglöst.“ — „Broderande på en evig grå halsremsa,“ känner hon hur hennes dagar förrinner

till ingen nytta, medan allt framtidshopp förintas. — „Hade då någon barmhärtig hand för mig utpekade vägen till ljus och framtida nyttighet, o, då hade ej så många år rullat förbi mig lika nollor, och jag hade bättre burit var dags bitterhet och plåga. Men ännu låg min själ liksom i linda⁸⁾. Fruntimmers lott i allmänhet och min i synnerhet syntes mig ryslig⁹⁾. Jag såg dristighet och mod i människans blickar, hörde dem giva känslor och tankar luft, och jag var dömd till tystnad, till intet liv. Jag kände att jag var född med starka vingar, men kände även att de voro stäckta och trodde att de skulle så förbli.“

Det svåra arv hon bar på gjorde sig under denna tid gällande starkare än någonsin. — „Underlig var hela min ungdom — jag hade en beständig känsla av att hastigt och i ett nu kunna bli tokig¹⁰⁾. Vilka rysliga avgrunder öppnade sig ej vid denna tid för min blick. Brott av alla slag, självmord, hur nära stodo de mig. Ty jag tvivlade och förtvivalde, jag hade förlorat min Gud.“

Samtidigt som hon så djupt förnam sitt eget lidande, fattade henne, som hon uttrycker det, „med en förskräcklig makt känslan av lidandet utbredd över hela jorden — — hela min styrka koncentrerades nu i lidande, i var mask¹¹⁾ som vred sig under myrorernas stygn, vred jag mig, jag gulnade med vart löv.“

„Mitt öga

såg lidandet, likt ett omätligt sår,
Guds hela sköna skapelse förtära.

Jag sökte dager, endast natt jag fann,
jag bar ej hopp, ej tro till bättre öden¹²⁾.
Och livet likt ett gravens irrbloss¹³⁾ brann
uti min själ — dess böner ropade döden.“

Ur detta ungdomsårens mörker förde Fredrika Bremer upp som en av sitt livs dyrbaraste klenoder den levande medkänslan för allt som lider, alla människor, alla djur, allt skapat som är märkt med lidandets insegel. Den förutan hade hon inte blivit den hon en gång blev.

Två år på landet — 1826—28 — blev hennes räddning. Den yngsta av systrarna, den söta och glada Agathe, behövde lantluft för sin hälsa. Fredrika och ännu en syster delade hennes

liv på Årsta. Själens hälsa var den gåva, som där låg och väntade på Fredrika Bremer. Hon hade ett gränslöst behov av ensamhet, och hon fick vara ensam så mycket hon ville. Hon hade frihet att läsa och att tänka. Hon fick i godsets fattiga stugor¹⁴⁾ av allt hjärta ägna¹⁵⁾ sig åt den efterlängttade sjukvården, och hon gör det med ett självutgivande utan gräns. Efter en djupgående religiös kris fann hon sig själv och sin Gud. Det är slut med „möglandet“ i både kroppsligt och andligt avseende. En ny vår, den egentligen första i hennes liv, blommar upp inom henne. Det olycksdigna¹⁶⁾ släktarvet, sinnessjukdomen, drar sig tillbaka och lämnar rum för genialiteten. — „Jag sög in den friska luften, jag levde i naturen och införlivade mig så småningom med dess liv — någonting likt fläkten¹⁷⁾ av en ängels vinge svepte ofta genom min själ — förtröstan och hopp smögo åter in i mitt hjärta, det bad, trodde och vilade.“

Kaos börjar att ordna sig och förvandlas till ett kosmos, en lagbunden värld.

Småningom blir hennes arbetsväg klar: hon börjar att skriva. Först av samma skäl som hon tidigare hade målat, för att skaffa pengar åt sina fattiga. Hon vinner framgång med sina *Teckningar ur Vardagslivet* — första häftet kom ut 1828 — och efter hand blir författarskapet till en stor och helig uppgift.

År 1830 lyftes barndoms- och ungdomslivets tunga skugga ur hennes väg genom faderns bortgång. „Det är tragiskt,“ säger hon, „att en människas död skall betyda lättnad för dem åt vilka han givit livet.“ Så tung hade skuggan varit, att den finns kvar ännu i romanen *Hertha*, mer än tjugofem år efter Carl Fredrik Bremers hädanfärd.

Två människor kom nu in i hennes liv som befriande och livsbefrämjande makter. Den ena var en ung engelska, Frances Lewin, sedermera von Koch, gift i Sverige. Genom henne lärde Fredrika Bremer känna den engelska tankeriktning utilitarismen, som bjöd människorna att sträva för den största möjliga lycka åt det största möjliga antal, och som anbefalldes varje personlighet att göra det mesta möjliga av sina gåvor. Bägge idéerna betydde ett ovärderligt tillskott av ljus och kraft.

Den andra livsbefrämjaren träffade hon, sedan hon givit ut

tredje delen av sina Teckningar och redan var en berömd och firad författarinna. Hon var nere i Kristianstad hos sin gifta syster och träffade där den man, som skulle komma att betyda mera för hennes utveckling än någon annan människa. Det var läroverksadjunkten Per Johan Böklin, fattig torparpojke¹⁸) från Nordskåne, som genom hårda år slitit sig fram till sin akademiska grad. Han var teolog och filosof, av djup begåvning och som människa sällsynt förnämlig. Böklin blev Fredrikas lärare. För första gången ser hon nu en möjlighet att få sin livslånga intellektuella hunger tillfredsställd, och hon kastar sig över vad han har att ge, så som en utsulten kastar sig över bröd. „Gud och hela världen“ var det ämne hon valt till studium. Under Böklins ledning klarnar och vidgas hennes inre. Han ger henne vetande, men också — vad hon aldrig förr ägt — möjlighet att på egen hand skaffa sig ökat vetande.

Böklin är ett av de nödvändiga elementen i Fredrika Bremers utvecklingshistoria och kan inte tänkas borta. Av läraren blev en vän för livet, „min stränga, men ändå så goda vän“. Han är mycket kritisk mot hennes författarskap, och hon är tacksam för kritiken. Något år efter deras bekantskap skriver hon:

„Hade du med hela den övertygande kraft, som så ofta ligger i dina ord, bevisat mig att allt vad jag skrev var fuskverk, att jag ingen verklig kallelse hade till författare, att jag borde uppge ett fruktlöst arbete — i sanning, så hade glädjen av att ha en sådan vän uppvägt, om än ej övervägt smärtan av felslagna förhoppningar. Och nu, då ditt tadel är snarare uppmuntrande, då det på mer än ett vis stärker min känsla av att jag kan förkovras¹⁹) och lyckas — då är det ej underligt att det befriat och upplyftat mig.“

Det var en tid fråga om att deras inbördes förhållande skulle bli mer än vänskap, men efter en lång och uppsplitande kamp för dem bägge kom det att stanna vid en vänskap, som varade livet ut. För Fredrikas gärning var det säkert det lyckligaste. „Jag kan räkna mig till de lyckligt omaka,“ skriver hon en gång till en av systrarna. Men till sin sista dag var hon fylld av tacksamhet för vad Böklin betytt för henne.

„Glömma dig,“ skriver hon en gång, tolv år efter deras första

sammanträffande. „Jag skulle då lika så gärna glömma vad som gör min levnads största glädje, dess frid, dess grund, dess mål, livet i mitt liv, jag skulle berövas dessa tankar som ordna för mig livet... dessa tankar som alltid liksom samla sig i din tanke, i den ordning, det ljus du givit.“

Böklin gifte sig och fick pastorat i Kristianstadtrakten. I hans hem stod ständigt ett rum färdigt för den i yttre mening avlägsna²⁰) vännen, Fredrikas kabinett, där ingen annan fick bo. Det dröjde många år, innan hon kom att sova under dess tak, men det stod där trofast redo.

* * *

Fredrika Bremer har älskat att se människans utveckling under bilden av en fjärils²¹) gång från larven genom puppan till den fullbildade, bevingade och lyckliga varelsen. Det är en symbol, som hon ständigt återkommer till. Hennes egen väg mot vingarna hade varit lång och tung. Men inte heller efter genombrottet fick hon vandra i idel ljus. Det gamla mörkret kom stundom tillbaka. „Skymningsfåglar med nattliga vingar“ flög åter in i hennes värld. Men mörkret är inte längre hopplöst: hon har funnit ett fäste, hon har kommit till sin rätt och förts in i den verksamhet som var hennes. Alltjämt har hon ett stort behov av ensamhet för att kunna leva och arbeta. Hemmet var numera lugnt²²) och gott, förhållandet till modern hade blivit vackert och harmoniskt. Detta återvänder hon ofta och tacksamt till i sina brev. Men från Stockholm och Årsta flyr hon för två perioder på ett par år vardera till en stor gård i södra Norge, där hennes svenskfödda vän, den friska, kraftfulla grevinnan Stina Sommerhielm, är härskarinna. „Bäst blommar min själ i ensamhet,“ och av ensamhet får hon på Tomb så mycket hon behagar. Hon vill „mogna, stadgas²³)“, utveckla sig“, och hon behöver ensligheten med böckerna, naturen och himmelen. „Människorna störa²⁴) mig, och därför undflyr jag människorna mer än jag skyr pesten.“

Hon menar vad hon säger, och ändå älskar hon människorna. Hennes högsta önskan är att kunna ge dem goda gåvor. Och hennes gåvor är böckerna, av vilka de båda bästa, *Grannarna* och *Hemmet*, kom till i ensamheten i Norge.

Fredrika Bremer är grundläggaren av den svenska familjeromanen, hon är den första realistiska prosaskildraren av vardagens liv på svenska. Hon får fram en frisk och säker bild av det enkla dagliga livet, företrädesvis livet i den högre borgarklassen, som hon tillhörde och i grund kände. Hennes gestalter är oftast humoristiskt sedda och levande återgivna. Men hon var inte för intet uppvuxen under romantikens i många fall verklighetsfrämmande tid. Hur ärligt hon än strävar att vara sann, kan hon i ingen av sina romaner hindra översvinneliga²⁵⁾ romantiska figurer, som ingen människa någonsin vare sig sett eller känt, att dyka upp mellan de riktiga och påtagliga. Ibland är de demoniska, ibland serafiska, omöjliga är de alltid. Men man har överseende med dem för de andras, de verkliga människornas skull. Fredrika Bremers bästa gestalt är generalskan Mansfeld, „ma chère mère“ i Grannarna. — „Minst sju fruar,“ säger författarinnan, „har för hennes skull måst släppa till sina egenheter.“ Hon är en av den svenska litteraturens yppersta kvinnogestalter, inte så litet besläktad med majorskan på Ekeby i Gösta Berlings saga. Det vimlar i de bremerska romanerna av originella typer, där finns gott om väl iakttagna, lätt komiska situationer. Fredrika Bremers styrka är trots allt just människoskildringen, hennes svaghet är kompositionen. Där sviker henne ofta förmågan.

Hon lyckades som romanskribent — och misslyckades. Hon blev känd, läst och avhållen inte bara i Sverige, inte ens bara i Europa, utan världen över. Men ibland kunde hon göra oförklarliga missgrepp. Ett sådant var den digra romanen *Nina*, den otympliga²⁶⁾, i det närmaste oläsbara fortsättningen av *Presidentens döttrar*. Kritiken var hård och berättigad. Men Fredrika Bremer kunde bära kritik, ur det negativa förmådde hon få fram ett positivt värde. Hon skriver till Böklin:

„Misslyckandet lade sig som en klippa över mig, men på aftonen denna dag ville jag bedja. Sedan jag blivit ensam, drog jag upp gardinen till fönstret i mitt rum, och därute var månsken, och jordens snöklädda gestalter och himlens stjärnor och skyar stodo lugna och förklarade. Då uppgick inom mig en stark känsla av livets rikedom, och jag knäböjde i glädje och tackade Gud att han var så stor, så rik, så mäktig, att människans fattigdom

och vanmakt betydde så litet, att han överskyldes det med sin härlighet, och att det ord som vanställdes²⁷⁾ på mina stammande läppar, hade och skulle finna tusende bättre tolkar. Jag kan inte säga allt vad jag kände och tänkte, men stunden var skön och min plåga var borta.“

Fredrika Bremer hade redan tidigt velat något mer med sina böcker än att ge förströelse. Redan i början av sin bana skriver hon: „En författarinna ville jag bli till vilkens skrifter var och en sorgbunden, modfälld och bekymrad, särdeles var och en lidande av mitt eget kön, skulle kunna gå, viss om att i dem finna ett ord till upprättelse, till tröst och muntran.“ Och femton år senare säger hon att det inte finns någon gömma av sitt liv, som hon inte vill blotta, även sig själv till skada och skam, och lägga det i tryckpressen, om hon därigenom kunde låta något ljus, någon glädje, någon djup sanning utgå i världen.

Denna önskan att lyfta och befria blir för varje år allt starkare, och allt klarare ser hon det mål mot vilket hon syftar²⁸⁾. Målet är det som hon uttrycker i de ord hon gjort till sitt valspråk:

„Rättvisa och heder åt människovärdet hos kvinnan.“

Intill hennes tid hade de svenska hemmen, som på landet helt och hållet, i staden till stor del, levde i självhushåll, haft användning för så gott som alla arbetsvilliga kvinnohänder. Då nästan allt vad familjen tarvade måste framställas för hand, behövde inte arbete tryta²⁹⁾. Med den begynnande industrialismen gjordes allt flere händer lediga. I synnerhet i städerna och inom borgarklassen kom det småningom att finnas ett överskott av ogifta kvinnor utan arbetsuppgift. Att bli gift, att få sitt eget var målet för alla flickors strävan, det första och enda. Värst av allt var att bli den olycka som kallades en gammal mamsell. Arbete utom hemmen fanns för dessa flickor endast i två former, guvernantens och husmamsellens. Men det var ett fåtal som så kunde bli försörjda. Därtill kom kvinnans omyndighet: hon gick genom livet som ett barn, som det utifrån skulle bestämmas över. Hade hon förmögenhet, fick hon inte disponera över den, ville hon gifta sig, var det förmyndaren som hade sista ordet.

Ofrja, utan framtidsmöjligheter, utan bildnings- och utbildnings-

möjligheter levde kvinnorna, av vilka många — givetvis — var rikt utrustade av naturen. Därtill var de flesta i hög grad fyllda av vad vi kallar mindervärdeskänslor. Bara flickor, bara fruntimmer, en lägre sort, ett sämre³⁰⁾ människoslag.

Dock hade redan mot slutet av 1700-talet i Sverige höjts en manlig röst för att proklamera kvinnans människovärde. Det var filosofen och diktaren Thomas Thorilds. I hans lilla ofullbordade skrift *Om kvinnokönets naturliga höghet* heter det att kvinnan först och främst måste betraktas „som människa med all en människas värdighet och höghet“ och sedan som kvinna, det vill säga som en av sitt kön bestämd varelse. Men den allmänna opinionen hade han inte förmått rubba³¹⁾. Dess fasta borg — så fast därför att så många kvinnor gick in på att tillhöra en mindervärdig sort — var det Fredrika Bremer förbehållet att storma. Hon hade djupt upplevat vad det vill säga att flaxa med stäckta vingar, overksam, okunnig, utan „frihet och framtid, det bröd och vin som ger lust att leva.“ Hon hade en gränslös kärlek till sina bundna systrar, hon hade ordet till vapen, hon hade det mod och den offervilja som fordras för att kunna trotsa fördomar och egoistiska hänsyn.

Den ansats till arbete för kvinnans frigörelse som redan tidigt finns i hennes författarskap blir med åren till patos. Hennes böcker är inte bara en angenäm³²⁾ och underhållande läsning, de är i allt högre grad bärare av idéer.

I hennes kamp finns ingenting av fiendskap mot dem som måste ge med sig för att kvinnorna skulle få rätt och plats. Fredrika Bremer stod i personligt vänskapsförhållande till många av sin tids bästa män: hon såg det goda som fanns å ömse³³⁾ håll. Det fanns harm inom henne mot missförhållanden, men inte mot enskilda människor. „Jag har lärt att älska det rent manliga och vet ingenting bättre än det rent kvinnliga. O att man och kvinna rätt visste att värdera var sin krets och var den andras.“

Om och om igen vänder hon sig mot den gamla ensidiga uppfattningen av kvinnans bestämmelse:

„När jag hör kvinnans enda mål i livet sättas i att bli maka och mor, när jag hör att hela hennes bildning skall avpassas, så att hon kan passa för sin man, och hela hennes väsen, hennes anlag, hennes talanger skruvas efter denna enda norm, då såras min

känsla och mitt sunda förnuft.“ — — „Borde inte var kvinna så bildas, om möjligt, att hon kunde självständigt bestå och verka utan avseende på äktenskapet? Hur mycket friare och ädlare skulle icke äktenskapet då bliva, där det slöts utan allt tvång, och hur mycket lyckligare skulle icke kvinnan då stå i samhället³⁴).“

Än kraftigare spänner hon sin båge, när hon skriver, liksom det föregående i brev till Böklin:

„Det är bristen av stora och värdiga ändamål³⁵), som håller nere hela kvinnans moraliska liv. Hon måste fatta sig djupare, på en gång högre och ödmjukare. Först då skall hon än en gång bli gudaföderska på jorden eller frambära ur sitt sköte en förädlad mänsklighet.“

Det är för dessa idéer Fredrika Bremer arbetar i sina böcker, starkast och mest målmedvetet i *Hertha*. Men innan hon skrev den, hade hon dragit ut i världen för att vinna nya erfarenheter. Efter en lång vistelse i Danmark, där hon träffat och umgåtts med den danska kulturens spetsar — H. C. Andersens vän var hon redan tidigare — ämnar hon styra kosan först till England och så vidare ut till Förenta Staterna. Där var livet friskare och rörligare än i det gamla Europa, där levde kvinnorna ett friare liv.

„Eja, vore jag där,“ skriver hon, „och så på det stora havet och så i den nya världen. Min själ längtar att kämpa med stora ting och tankar. De blott frälsa från de små. Och jag hatar de små. Nu vill jag fara för att se människan i den Nya världen, men jag far inte blott för att se henne, utan även på det den nya människan i mig, i tankar, i vilja må friare utveckla sina vingar, komma till ett medvetande som den ej kan vinna under gamla förhållanden hemma.“

Hon var fyrtioåttå år gammal, då hon började sin ensamma tvåårsfärd i Amerika. Den blev till ett triumftåg: hon var redan känd och älskad vart hon kom. Hemmen öppnades för henne, och man tävlade³⁶) att visa henne allt vad det unga Amerika hade av nytt och värdefullt. Vida omkring färdas hon, hon träffar svenska nybyggare, negrer och indianer, hon får ett starkt intryck av slaveriets förbannelse, den fulaste fläcken³⁷) på den vackra bilden. Inför allt som möter henne står hon öppen, griper med aldrig svikande intresse om det som kan berika, utan att därför godtaga

allt. Intrycken från resan skrev hon ner i långa brev till sin syster Agathe. De kom senare ut i bokform under namnet *Hemmen i den Nya världen*.

Då resenären kom tillbaka hem, möttes hon av budskapet om den älskade systemens död. Hon känner sig mycket ensam — „mitt lilla sällskap, min sol och mitt samtal är borta.“ Tungt och efterblivet förefaller henne hemlandet efter allt vad hon upplevat där ute. Men hon hörde inte till dem som efter en sorg sätter sig med händerna i kors. Hon vill arbeta, mer än hon någonsin gjort det, för kvinnans frigörelse — för hennes egen och hela samhällets skull.

Så börjar hon sina praktiska strävanden för att väcka kvinnorna till samhällsmoderlighet. Med exempel från Amerika bildar hon bland annat sammanslutningar för barnavård och för hjälparbete bland fångar. Företagen väckte kraftigt ogillande³⁸⁾ från manligt håll. Kvinnan skall stanna i hemmet, där är hennes plats, hon har inte ute i samhället att göra. Ännu mer motstånd mötte hon, då hon mitt under Krimkriget i den engelska Times lät offentliggöra ett upprop till hela världens kvinnor om bildande av ett internationellt fredsförbund. Kall likgiltighet eller hån och speglosor blev allmänhetens svar. — Vår tid har förverkligat idén i Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet.

Men hon förlorar inte sin tappra framåtanda. Hon är inte rädd. „Lätt som en fjäder i Guds godhets vinge“ hade hon en gång sagt att hon kände sig — vad har hon då att vara rädd för!

I starkt medvetande om den frigjorda och fullmyndiga kvinnans betydelse för hela mänsklighetens liv, vill hon i en ny roman ge uttryck åt sitt livs samlade erfarenhet.

„Upplyft kvinnan, och hon skall upplyfta mänskligheten.“ — „Den nya kvinnan fostrar den nye mannen, och släktets upphöjelse förutsätter hennes.“

Det är dessa tankar som ligger till grund för romanen *Hertha*. „Den är långt ifrån hennes bästa roman“, har det blivit sagt, „men den är hennes största bragd³⁹⁾.“ Aldrig har hon så starkt, så målmedvetet och varmt som där gått till storms mot fördomar och slöhet, aldrig så levande gjort sig till talesman för sina mångtusen stumma och bundna systrar eller så levande uttalat deras läng-

tan. I Hertha begär hon människorätt för kvinnorna, rätt att leva som fullmyndiga individer, rätt till kunskap och rätt till självständigt arbete. Men hon gör det så starkt, att det konstnärliga i boken blir lidande av tendensen. Hertha, hennes språkrör, är av den djupt humoristiska Fredrika Bremer sedd fullkomligt utan humor, uteslutande patetisk — och blir tråkig⁴⁰). Hon offrade sitt författaranseende, inte bara i Sverige, utan över hela världen, för att få fram sina idéer, men hon gjorde det av fri offervilja.

„Att jag visste vad jag gjorde, men ändå gjorde det, har glatt mig och skall glädja mig i min dödsstund.“

Då Hertha kom ut, 1856, befann sig Fredrika Bremer i Schweiz. Hon hade börjat sin sista långa resa, med samma vikingalynne som alltid, till Södern och till Orienten. Den kom att sträcka sig över fem år. Hemifrån nådde henne ett eko av den storm av hån och ovilja, som hennes djärvhet hade släppt lös. Men smådeord och smutskastning berörde henne inte. „Kanske,“ har det sagts, „har ingen trampat föregångerskans törnestig med så lätta steg som hon.“

„Jag lever och jag lärer mycket,“ skriver hon från Florens, „tackar Gud alla dagar för livet och hälsan och ber honom att få använda dem till hans tjänst.“ Hennes ögon ser på allt som möter dem med samma friska syn som förr. Då hon i Pisa ser tornet, som vi vant oss att kalla det lutande, utbrister hon: „Det reser sig.“ Hon är härligt positiv. Inga strapatser förskräcker henne. „Med dumdristighet och gudsfuktan slår man sig igenom alla hinder.“

Då hon återvände hem, var hon en gammal kvinna. Men hon är lika vaken och levande som någonsin. Det har också hänt ting i hennes anda: idéerna är på marsch.

Sina sista månader tillbringade hon på det älskade gamla Årsta under arbete på en ny bok och lycklig över det stilla, samlade liv hon får föra i „frid och frihet“. Hon åldras inte så som många gör det, självupptaget, med blicken riktad bakåt. Även om hon är nöjd att få sitta vid elden och spinna, även om minnena från hennes rika liv ofta besöker henne, har hon alltjämt blicken riktad framåt, mot det som skall komma. Bland det sista som berättas om henne, är hur hon på julaftonen — det var år 1865 —

gjorde en fest för barnan från statarstugorna⁴¹⁾, dansade med dem kring granen och gav dem julklappar. På juldagen förkylde hon sig på vägen till kyrkan. Det blev till en häftig lunginflammation, som under den stormiga natten till nyårsaftonen ändade hennes jordiska tillvaro.

Att ha kunnat föra en befrielsekamp utan bitterhet, att ha gått till storms mot mörker och fördomar med endast rena vapen är hennes ovanskliga⁴²⁾ ära. Den nya bok hon höll på med skulle aldrig bli färdig. Men hennes liv var det, så mycket som en människas liv kan sägas vara i sanning fullbordat.

Jeanna Oterdahl.

Fredrika - Bremer - Förbundet har sedan år 1884 fört kvinnorörelsens talan i Sverige och arbetat för förbättring av kvinnornas förhållanden i hem och samhälle. Det har 82 kretsar på olika orter. Förbundet har i varje län stipendiefonder, ur vilka sedan 1889 över en halv million kronor utdelats till studerande unga kvinnor. Det har grundat ett lanthushållsseminarium (Rimforsa, Östergötland), en lanthushålls- och trädgårdsskola (Apelryd, Skåne), en yrkesskola för klänningssömnad (Stockholm), i tolv städer sjuksköterskebyråer samt fyra yrkesrådgivningsbyråer. Förbundet arbetar för ökad kvinnorepresentation på olika områden och har som sitt organ månadstidskriften Hertha.

¹⁾ Ejer af industriel Virksomhed — ²⁾ overfladiske — ³⁾ Følelse — ⁴⁾ Forfængelighed — ⁵⁾ indstændige Opfordring — ⁶⁾ spildes — ⁷⁾ mugne — ⁸⁾ Svøb — ⁹⁾ forfærdelig — ¹⁰⁾ vanvittig — ¹¹⁾ Orm — ¹²⁾ Skæbne — ¹³⁾ Lygtemand — ¹⁴⁾ Hytter — ¹⁵⁾ hengive — ¹⁶⁾ ulykessvangre — ¹⁷⁾ Vindpustet — ¹⁸⁾ Husmandsdræng — ¹⁹⁾ gøre Fremskridt — ²⁰⁾ fjerne — ²¹⁾ Sommerfugls — ²²⁾ roligt — ²³⁾ befæstes — ²⁴⁾ forstyrre — ²⁵⁾ overvættes — ²⁶⁾ uformelige — ²⁷⁾ forvrængedes — ²⁸⁾ sigter — ²⁹⁾ mangle — ³⁰⁾ ringere — ³¹⁾ rokke — ³²⁾ behagelig — ³³⁾ begge — ³⁴⁾ Samfundet — ³⁵⁾ Formaal — ³⁶⁾ kappedes — ³⁷⁾ Pletten — ³⁸⁾ Misbilligelse — ³⁹⁾ Bedrift — ⁴⁰⁾ kedelig — ⁴¹⁾ Landarbejderboligerne — ⁴²⁾ uvisnelige.

JOHN ERICSSON

En septembersöndag 1890 sände solen gyllne flöden av ljus över Sveriges huvudstad — det blänkte och glittrade på de blå vattnen och de många flaggorna buktade för en len bris. Stora mänskommassor var i rörelse ned mot stranden mitt emot kungliga slottet och allas blickar sökte ett väldigt krigsfartyg, som låg för ankar på Strömmen. Det var kryssaren Baltimore, som Amerika sänt över till Sverige i ett angeläget¹⁾ och högtidligt ärende: att överföra stoftet av *John Ericsson*, svensken som ägnat 50 år av sitt liv åt sitt nya fosterland men som med tusen fina rottrådar varit fäst vid hem och hembygd. „Hellre må mitt stoft vila under en grushög på svensk jord än under ett marmormonument i detta land,“ hade han yttrat en gång och Amerika respekterade hans önskan.

Då hans kista lämnade Baltimore, sänktes alla fanor och kanoerna dånade. I en stor blomstersmyckad paviljong väntade deputationer och kårer från hela det svenska folket att hälsa honom välkommen hem. Det var ett gripande ögonblick.

Nu vilar han i ett mausoleum av svensk granit i Filipstad i Värmland endast några mil från barndomshemmet Långbanshyttan.

John Ericsson var 6 år gammal, då han byggde sin första lilla gruva fullt färdig med stegar och spel, nära 86, då han några veckor före sin död signerade sin sista ritning²⁾. När han den 7 mars 1889 lade sitt trötta huvud till vila, kunde han med fullt fog säga, att han ägnat tekniken och vetenskapen närmare 80 år. Hans snille och intensiva arbetsförmåga hade besegrat alla hinder och hans livsgärning hade varit sådan, att den kommit hela mänskligheten till godo. En svensk mans uppfinningar hade erövrat världen.

Det råde ett rörligt liv vid Långbanshyttans gruvor i Värmland under början av 1800-talet och det var ett eldorado för vetgiriga³⁾ pojkar att få vara med om allting där. Den unge gruvfogden Olof Ericssons söner Nils och John var heller inga riktigt vanliga pojkar. De var begåvade och spekulativa, livliga och fulla av verksamhetslust. De höll ständigt till nere vid gruvan och betraktade de många maskinerna. Hur arbetade de? Vilka märkliga mekanismer satte dem i rörelse? Det fanns tusen saker att se på och fundera över. När modern skulle lära John att läsa, reagerade han starkt över det i hans tycke opraktiska alfabetet, han hade hittat på ett mycket bättre själv!

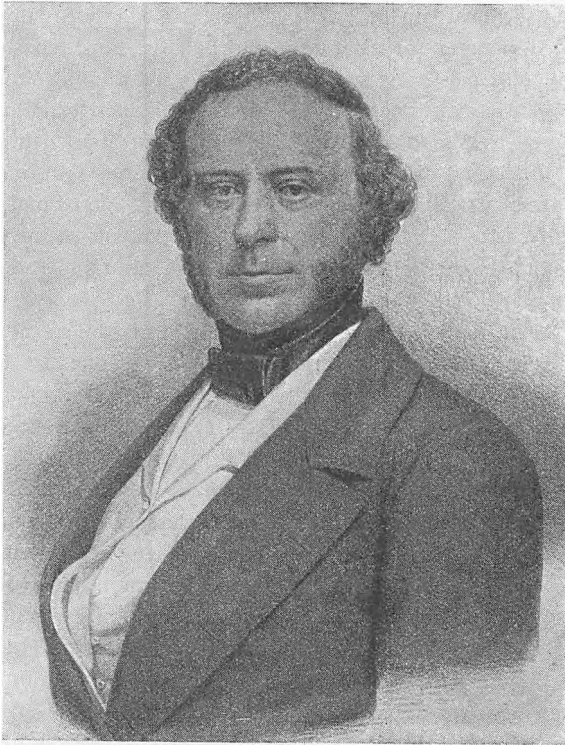
Innan bröderna var tio år gamla, flyttade hela familjen till faderns nya arbetsplats i Västergötland, det stora kanalbygget. Man höll just på att bygga Göta kanal, „det blå bandet“ tvärs över Sverige, som skulle förena Östersjön med Atlanten.

Det var ett väldigt arbete, som var igång här. Sprängskotten dånade, maskinerna arbetade utan avbrott, man hörde främmande språk talas av utlänningar, som var anställda vid bygget, och vid ritborden stod ingenjörerna lutade över sina ritningar. Att själva få utföra en sådan var pojkarnas hetaste önskan. Den gick snart i uppfyllelse.

Chefen för kanalbygget, Baltzar von Platen, fick sin uppmärksamhet riktad på de begåvade bröderna och lät sina skickligaste instruktörer undervisa dem. „Fortsätt som du har börjat, min gosse, och du skall en gång uträtta något stort,“ sade han till John, när han något år senare granskat 11-åringens ritningar.

Johns ritinstrument var av det primitivaste slaget. Passaren var pinnar av björkträ, i vilka han stuckit synålar, och dragstiftet en gammal pincett, som han funnit i mors sylåda. Av några långa hår, som han bönfallit modern att få rycka ur hennes muff, hade han gjort en pensel att färglägga ritningarna med.

Efter några år blev Nils och John antagna som elever vid kanalen och fick hjälpa till vid ritborden och vid avvägningarna⁴⁾. John blev snart en utmärkt nivellör. Han var inte fyllda 15 år, när han ensam fick sköta nivellörsysslan vid en arbetsplats med 600 man under sig. Han var då ännu så liten till växten, att man ständigt måste bära en pall⁵⁾ efter honom för att han skulle räcka upp till avvägningssinstrumenten!

John Ericsson.

Läroåren vid Göta kanal blev av den allra största betydelse för bröderna Ericsson. De kände nu, att de hade fast mark under fötterna. Under ett långt, arbetsfyllt liv slog deras geni ut i full låga och de tvivlade aldrig på sin egen förmåga. Nils blev chef för de första stora järnvägsbyggena i Sverige och John samtidens störste uppfinnare.

På den minnstenen, som restes över dem vid deras barndomshem, läses följande tänkvärda ord: „Deras väg genom arbete till kunskaper och oförgämligt rykte står öppen för varje svensk yngling“.

År 1820, då John var 17 år, lämnade han plötsligt kanalbygget och blev lantmätare^o) och officer i „Jemtlands fältjägare corps“.

Han hade förlorat sin far två år tidigare och han hoppades nu på ökade inkomster för att kunna bidra till familjens underhåll.

Mellan John och hans vackra, ståtliga mor Sophia Yngström — av gammal värmlandssläkt — rådde det ömmaste förhållande. Hon var i många avseenden en märklig kvinna, begåvad och spirituell, med en utpräglad håg för studier och läsning. Om inga andra böcker fanns att tillgå, läste hon — lagboken. Hon umgicks också helst med män — „fruntimmer bara pratar,“ brukade hon säga.

Ifrån den vårdag 1826, då John för alltid lämnade Sverige, stod han i den livligaste kontakt med modern. Inget arbete, hur viktigt och brådskande⁷⁾ det än var, fick hindra honom att besvara hennes brev. „Min enda sanna glädje i livet var att tänka på att hon skulle glädjas över mina framgångar,“ sade han till en vän efter Monitors världshistoriska seger på Hampton Roads. Sedan tio år tillbaka låg hon då i sin grav på Kinnekulle men sorgen över hennes bortgång var alltjämt lika levande hos honom.

I Jämtland föddes *uppfinnaren* John Ericsson. Han konstruerade där en pump för den lilla gård han som underlöjtnant fått sig tilldelad och den blev början till hans vacuummaskin, som väckte ett så oerhört uppseende i den lilla provinsstaden Östersund. Hans regementschef uppmuntrade honom på alla sätt och sedan en kamrat lånat honom nödiga medel, tog han ett års permission för att i mekanikens förlovade⁸⁾ land, England, söka exploatera⁹⁾ denna uppfinning och åtskilliga andra, som sysselsatte hans fantasi. Glad såg 23-åringen Sveriges kust sjunka i havet, han skulle ju snart återvända, många erfarenheter rikare. *Han kom aldrig tillbaka.*

Hårda, slitsamma år väntade John Ericsson i London. Till en början såg allt så förhoppningsfullt ut. Hans vän greve von Rosen introducerade honom i inflytelserika kretsar och han fick patent på flera av sina uppfinningar. Men därifrån och till deras praktiska användning var vägen lång i det konservativa England. De var alltför fantasifulla och epokgörande. John Ericsson hade bland annat konstruerat en ångspruta¹⁰⁾, som kunde arbeta fem timmar utan avbrott och släcka de svåraste eldsvådor, men den blev trots detta inte inköpt. Londons brandmän såg sin existens hotad¹¹⁾ och lyckades förhindra köpet!

Intet kunde dock nedslå John Ericssons mod eller hindra honom

i hans arbete. Rastlöst stormade han vidare. Den 2 augusti 1829 skrev han till von Rosen: „Vi göra en ångvagn för den nya Railvägen mellan Liverpool och Manchester, för hvilken en belöning av £ 500 är utlofvad.“ Endast sju veckor före denna pristävlan¹²⁾ hade John Ericsson fått höra talas om den och trots den allt för korta tiden genast satt igång med konstruerandet av ett lokomotiv. Det arbete, som han och hans vän Braithwaite — ägaren till en mekanisk verkstad — under dessa veckor presterade, är fantastiskt.

Konkurrensen var mördande och hade säkert avskräckt vilken annan som helst utom John Ericsson. Redan 1814 hade George Stephenson konstruerat sitt första lokomotiv, följt av många andra. Hans 15-åriga erfarenhet borde ha vägt allt för tungt i vågskålen för den unge svensken, som inte sett ett lokomotiv, förrän han kom till London och aldrig haft anledning att spekulera däröver. Nu eggade den honom i stället till nya krafttag.

Den 6 oktober — tävlingsdagen — hade han inte endast lokomotivet färdigt utan också de vagnar, som det skulle dra. Tre lokomotiv tävlade, men den slutliga striden kom att stå mellan Stephensons The Rocket och John Ericssons Novelty. Under sex dagars tid fick de tusentals åskådarna sitt lystmäte¹³⁾ av spänning och sensation och Novelty väckte den största uppmärksamheten för sitt eleganta yttre och den höga hastighet som uppnåddes (28 miles i timmen). På den avgörande provturen sprang emellertid ett litet rör och Novelty måste dra sig ur striden. Det blev den unge Robert Stephenson (son till George S.) som vann det stora priset. John Ericsson enda vinst var publiksuccén.

Nu började han konstruera ångturbiner och hans nya caloric-maskin — hetluftsmaskinen — väckte stor beundran bland teknikerna. Till von Rosen skrev han om denna:

London, den 11 oktober 1833.

Bäste Broder Rosen.

Inneslutet sänder jag Dig specifikation för nya patentet. Var god gå genast i författning med öfversättningen såväl för Ryssland som Sverige och Danmark. — Jag sade Dig för länge sedan, att jag var naturen tätt på spåren. Du ser nu hvad jag hade i sigte

och är saken ingenting annat än en imitation av den stora värmevexlingsoperationen i naturen, hvarigenom djuren röra sig och de omätliga vattenmassorna upplyftas många mil öfver jordens yta.“

I sanning — den unge uppfinnarens spekulationer rörde sig på ett högt plan!

Fastän Englands alla tidningar berättade om den nya geniala maskinen och The Times gav en utförlig beskrivning av den, kom den emellertid inte förrän långt senare till praktisk användning.

Redan nästa år var John Ericsson färdig med en annan stor uppfinning, denna gång av verkligt revolutionerande art — propellern¹⁴). En tillfällighet gav honom impulsen. Braithwaites verkstad låg vid en av Londons många kanaler och all trafik till och från den skedde med stora klumpiga hjulångare. John Ericssons fantasi väcktes. Varför inte konstruera en båt, som sattes i rörelse på ett helt annat sätt? Han studerade simfåglarnas sätt att ta sig fram och så ritade han sin första „gåsotspropeller“.

Många uppfinningsrika hjärnor hade redan under hundra år sysslat med detta problem utan att komma till någon slutgiltig lösning. Det förunnades John Ericsson att bli *propellerns uppfinnare*. Men vägen dit var lång och mödosam. Gåsotspropellern visade sig oduglig och följdes av andra. I augusti 1837 gjorde hans första propellerdrivna båt sin provfärd på Themsen, släpande på en stor hjulångare. En annan gång drog den Amiralitetets stora slup, tre gånger så lång som den själv. I slupen befann sig engelska flottans högsta befälspersoner. De tackade för provturen men — „då de inte hade någon garanti för att båten gick att styra så...“ och så vidare. Någon affär¹⁵) blev alltså inte av, man bestod honom inte ens ett erkännande. En av de höga herrarna fick skrattarna på sin sida, när han förklarade, att det var omöjligt att styra en båt, som hade drivkraften placerad i aktern — „den stackars upptäcktsmakaren måste haft en skruv lös i huvudet, vilken han placerat i änden på sin båt“.

En smart amerikanare vid namn Stockton fick också vara med om en provtur med båten och yttrade sedan i ett tal till John Ericsson: „Ert namn kommer att ljuda över Delaware i det ögonblick Er propeller når dit.“ Han förstod instinktivt det oerhörda

värdet av svenskens uppfinning och beslöt att så långt han kunde utnyttja detta nya geni. Det behövdes lämpliga¹⁶⁾ båtar på kanalerna i Delaware och han beställde en provbåt av John Ericsson — „en liten jernbåt med machin och propeller complet“, som denne förtjust skrev till von Rosen. Dag och natt arbetade nu John Ericsson med de många konstruktionsritningarna. „Aldrig har jag gjort något som mera förnöjt mig än konstruktionen av dessa maskiner. Jag hafver gjort mig mer möda denna gång än någonsin till förene, emedan jag i America äger ett namn, som gör det nödvändigt att ett och annat prof af en mästareshand må kunna upptäckas uti dessa maskiner — att vår jernbåt blifver den snabbaste ångbåt i Europa är säkert.“

Efter 46 dagars resa ankom den nya båten, som döpts till Robert Stockton, till New York, det första propellerdrivna fartyg, som krossat Atlanten.

Medan John Ericsson arbetade på att förbättra sin propeller gjorde han andra uppfinningar: ett djuphavslod, en hydrostatisk våg¹⁷⁾ (för vilken han erhöll silvermedalj), en filhuggningsmaskin samt — icke minst — en ångbåtsmaskin, „Rotatorisk machin“, som han själv kallade den. Stockton önskade att insätta en sådan på den stora amerikanska krigsfregatt han fått order att bygga. Han gav John Ericsson beställningen och åter blev det veckor av det intensivaste arbete. Yttervärlden existerade inte för honom och de stunder var räknade, då hans unga engelska hustru fick rå om honom.

En ungdomskärlek hemma i Sverige hade länge avhållit John Ericsson från tanken på giftermål, men 1836 vigdes han i London vid en flicka av mycket god familj. En man med hans temperament var emellertid inte skapad för det stilla livet vid den husliga härden¹⁸⁾ och snart skildes de båda makarna åt för alltid.

John Ericsson hade redan länge umgåtts med tanken att fara över till Amerika. Just nu brände marken under honom i England, hjärnan kändes uttorkad¹⁹⁾ och han längtade ut till nya förhållanden. I november 1839 landsteg han i New York.

Inte anade han då, att denna resa över Atlanten varit den första och den sista han gjort och att 50 arbetstunga år väntade honom i det nya landet. Nu hade han avsvurit sig fosterland,

hem, vänner, allt som gav livet värde — allt utom arbetet, det enda han inte kunde avvara.

Efter någon tid kunde han skriva till von Rosen: „Med högre glädje än jag kan beskriva får jag nu säga, att machineriet på Stocktonska krigsfartyget är verkligen i hand och vi ämna kunna gå till sjöss uti juli månad. Att jag slutligen blifvit satt i en så afundsvärd²⁰⁾ ställning är en lycka, som jag ej kan nog skatta, och tror jag resultatet blifvit en mekanisk produktion, som ej öfverträffas av något som tidehvarvet kan visa.“

Hela två år hade John Ericsson arbetat som en besatt med den nya fregatten, där varje detalj, varje maskindel, varje epokgörande uppfinning var hans verk. Men då Stockton överlämnade det nya krigsfartyget till Amerikas president och kongress nämnde han icke ett ord om vem som konstruerat detsamma, en perfid dumhet utan like som också hämnade sig. Vem känner nu i Amerika Stocktons namn — medan ännu så sent som 1926 John Ericsson hedrades med sitt tredje monument där, avtäckt av Sveriges kronprins.

John Ericsson hade också triumfen att vara åskådare till den väldiga kraftmätningen mellan sin båt, som fått namnet Princeton, och den engelska hjulångaren Great Western, ansedd såsom dåtidens fartvidunder. Stora mänskomassor kantade stränderna i New Yorks hamn för att se det spännande skådespelet. Princeton vann överlägset över sin motståndare och bevisade sig därigenom vara världens mest snabbgående fartyg. „Vi tvivlade, men vi tvivla icke mera,“ skrev en New York-tidning, „över detta skepp kan varje amerikanare känna stolthet.“

Under de följande åren byggdes i Amerika allt flera ångare, försedda med den ericssonska propellern. Två av dem fick namnet Ericsson. Även Frankrike och England började använda sådana båtar. Äntligen tycktes alltså lyckans hjul ha vridit sig, det började till och med komma in pengar. Vilka summor hade inte John Ericsson under alla dessa år lagt ut på dyrbara maskiner och experiment av olika slag. I England måste han sitta i fängelse närmare ett år för obetalda skulder; man förfor så på denna tid. Caloricmaskinen hade kostat honom en mängd pengar både i England och Amerika, men i slutet av 50-talet hade han

äntligen kommit så långt, att han släppte ut den i allmänna marknaden. Överallt i Amerika, vid tryckpressar, tröskverk, vinschar²¹), hissar etc. använde man Ericssons caloric.

Det var John Ericssons styrka, att han aldrig gav tappt, orden „icke kunna“ fick inte finnas i hans vokabulär. Alla motgångar endast eggade honom till nya krafttag. Hans fantasi var i ständig rörelse och slog upp i flammande lågor, då han fått en idé. Hela den vetenskapliga världen började nu också uppmärksamma honom, han fick medaljer och utmärkelser av alla slag. Det berättas, att han blev särskilt glad över en liten enkel medalj, som sändes honom från en lantbruksutställning i Östergötland. Sverige låg alltjämt hans hjärta närmast.

År 1860 blev Abraham Lincoln vald till Staternas president och det blev upptakten till ett förbittrat krig mellan Nord- och Sydstaterna, varvid även frågan om negerslaveriet spelade en så framträdande roll. Redan från början såg det mörkt ut för Nordstaterna — det ena olycksbudet efter det andra inlöpte till Washington, slutligen också underrättelsen om Merrimac, ett pansrat fartygsvidunder, som Sydstaterna utrustat för att förinta motståndarens flotta. Inget krigsfartyg i världen beräknades kunna stå emot dess 11-tumskanoner och väldiga järnramm²²). Själv var det osårbart, helt övertäckt med ett tak av snedlagda järnvägsskenor. Oron steg allt högre i huvudstaden.

I augusti 1861 satt John Ericsson vid sitt skrivbord i New York och skrev till presidenten. Han vore beredd, sade han, att konstruera en båt, som kunde ta upp striden med Merrimac. Inom tio veckor efter det att ordern ingått, skulle båten vara färdig. „Det är min tillgifvenhet för Unionen, som förmår mig att i denna svåra belägenhet erbjuda mina tjänster och äfven, om så skulle erfordras, mitt lif.“

Allt sedan Englandstiden hade John Ericsson arbetat på sin Monitor. „Jag har en idé,“ sade han till von Rosen, „till ett litet krigsredskap, mot vilket dessa engelska trämurar späckade med aldrig så många rader kanongap skall bli som barnleksaker av papp.“ Det var detta „krigsredskap“, som han nu erbjöd presidenten.

Vi vet inte, om han fick något svar på sitt brev, men de föl-

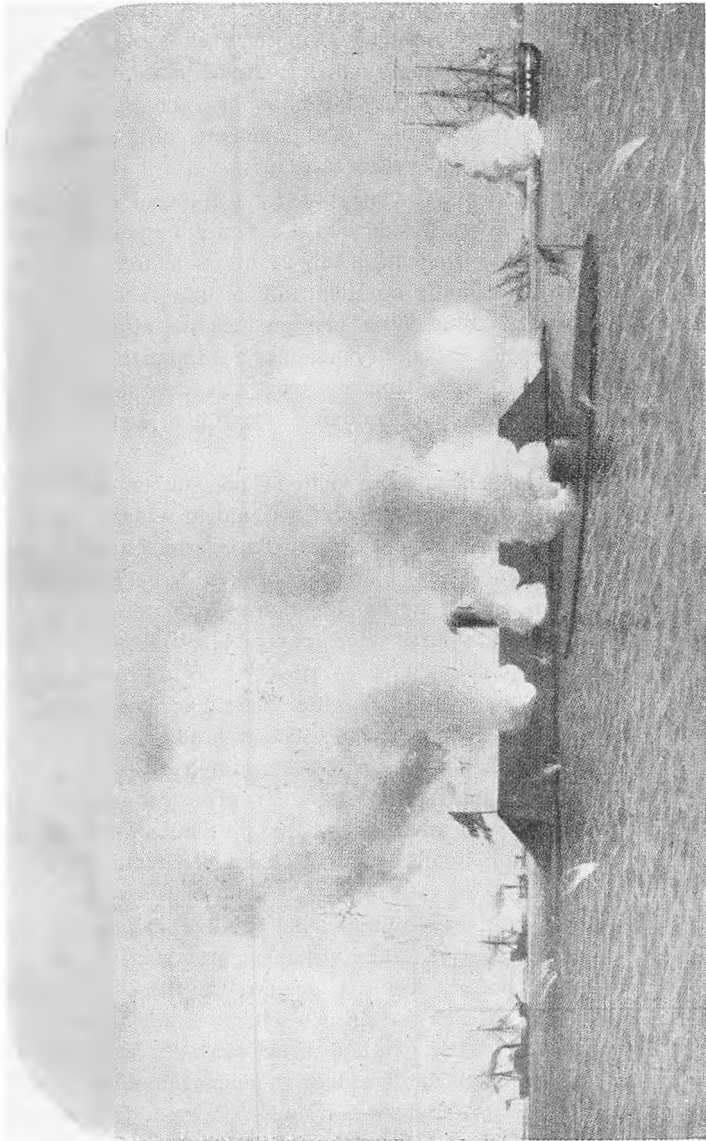
jande händelserna utvecklade sig snabbt. En mr. Bushnell fick av en händelse se ritningarna till båten och blev så imponerad, att han genast framlade idén för Marinministeriets ledamöter²³). Många ställde sig tvivlande, några skrattade. John Ericsson reste då själv hals över huvud till Washington. Med lågande kinder och ögon, som blixtrade²⁴) av vrede, stod han inför de höga herrarna och redogjorde för sin uppfinning. „Jag ilsknade till²⁵),“ berättade han själv senare i ett brev, „och när jag nu kommit i form, slutade jag min demonstration genom att vända mig till kommittén med orden 'Mina herrar, efter hvad jag nu sagt Er, anser jag det vara Er plikt mot landet att innan jag lämnar rummet ge mig order att bygga fartyget.'“

Det blev som John Ericsson ville. Efter en kort överläggning beslöts, att Monitor skulle byggas inom hundra dagar.

Innan ännu kontraktet var utskrivet, hade den första kölplåten passerat valsarna. Dag och natt arbetade John Ericsson utan att unna sig någon vila. Fyrtio nya konstruktioner för kanontornet och skrovet var lika många uppfinningar, som han aldrig tog ut patent på och sålunda skänkte till eftervärlden. Hur måste inte samtidens mariningenjörer ha beundrat det fantastiska arbete han utförde under dessa hektiska dagar. Och ändå saknades inte kritik, både från regeringen och tidningspressen. Hade John Ericsson inte haft sina nerver av stål, hade historien om Hampton Roads aldrig blivit skriven.

Monitor representerade en alldeles ny typ av krigsfartyg. Dess skrov låg nästan helt under vattenytan, väl skyddat för fiendens projektiler. Över däckets reste sig det väldiga kanontornet, bestyckat med två 11-tumskanoner. Det vilade på en tjock järnpelare och var vridbart åt alla håll samt så kraftigt bepansrat, att det praktiskt taget var osårbart. Av fartyget såg man, då det låg i sjön, inte stort mer än kanontornet; det liknade, som någon föraktfullt yttrade, mest av allt ett flytande strykjärn och borde bli ett lätt byte för en stark motståndare.

Det dröjde inte länge, förrän Monitor fick visa, vad den dög till. Den 6 mars 1862 avgick den från New Yorks hamn till krigsskådeplatsen. När den två dagar senare ankom till Hampton Roads vid Chesapeakevikens mynning, möttes den av ett flam-

Monitor i Kamp med Merrimac paa Hampton Roads.

mande eldsken från de nordstatsfregatter, som Merrimac nyss skjutit i brand. Nu i kvällningen rådde här en spöklik tystnad och på de många forten utmed viken väntade man med ångest på morgondagens händelser. Nordstaternas här och flotta, ja till och med huvudstaden var hotad. Till Unionens alla stater gick budet om Merrimacs fruktansvärda styrka.

Fastän besättningen på Monitor var ny och ännu inte kände till fartygets alla resurser, gjorde den sig genast beredd till strid. På Merrimac visste man ingenting om Monitors ankomst och tog heller ingen som helst notis om den löjliga lilla farkost²⁶⁾, som lade sig i dess väg, då man nästa morgon gick till attack mot de återstående fregatterna. Plötsligt borrhade sig emellertid två massiva 11-tumskulor in i Merrimacs skrov och den måste sakta farten för att ge den nya motståndaren dödsstöten. Det borde bli en lätt sak.

Monitor besvarade genast elden och nu började en strid mellan David och Goliath, vars like världen aldrig skådat. De tiotusentals åskådarna på stränderna, fartygen och forten följde den med andlös spänning. Snart blev kanonröken så tät, att man ingenting såg, man endast hörde dånet från kanonerna och det dova²⁷⁾ ljudet av kulor, som slog mot pansar eller piskade vattenytan. Så blev det plötsligt tyst — dödstyst. Slut, tänkte man, Monitor har givit upp. Oron steg, då Merrimac kom fram ur rökridån²⁸⁾ och ångade söderut. Men så skingrades röken av en vindil²⁹⁾ från havet och där — där låg Monitor kvar — ensam — segrare — på den solbelysta redde! Ett gränslöst jubel brast löst över vatten och land, inom några timmar visste hela världen om segern på Hampton Roads. John Ericssons och Monitors namn var på allas läppar.

John Ericssons första tanke under de lyckliga dagar, som nu följde, gick hem till Sverige. Hans älskade mor var död, men det fanns andra kvar: brodern Nils och systemen Carolina. Åt hennes stora familj gav han all den kärlek och det ekonomiska stöd, som han ej fått ge åt en egen. Otaliga brev växledes under årens lopp, korta, koncisa men vänliga från honom, innehållsrika och fyllda av tacksamhet från systemen och syskonbarnen. Ett av dem blev Sveriges historieskrivare C. T. Odhner. Ofta talade

han om att komma hem, han ville se dem alla, trycka dem till sitt hjärta, men alltid var det något brådskande arbete, som stod i vägen. Och så stannade han kvar.

Efter segern på Hampton-redden byggdes en mängd nya monitorer, inte bara i Amerika utan även i de europeiska staterna, framförallt Sverige. Många förbättringar gjordes på dem, inte minst ifråga om kanonerna. Ännu på 1880-talet arbetade John Ericsson på ett system för försvaret av Förenta Staternas hamnar. För Sveriges försvar, som låg honom varmt om hjärtat, offrade han år av arbete och stora penningssummor.

De sista årtiondena av sin levnad ägnade John Ericsson åt solmaskinen, d. v. s. problemet om hur solvärmen skulle kunna användas till frambringande av mekanisk kraft. Han skrev därom till en vän : „Du vet ju, att jag arbetar på solkraftens nedkallande för mänskligt gagn. Ett sådant jätteföretag är ju nog för att sysselsätta en hel generation. Kan du då tänka Dig, att jag inte är fullt sysselsatt.“

Solmaskinen skulle bli hans testamente till eftervärlden; en gång, menade han, när jordens koltillgångar var uttömda, skulle solens enorma kraftkällor kunna ersätta det förlorade. De skulle aldrig sina³⁰). Det ligger något patetiskt i detta den gamle mannens lidelsefulla försök att berika mänskligheten. Liket Ikaros svedde han dock sina vingar och nådde aldrig målet. Han fördjupade sig i vetenskapliga undersökningar i det lilla observatorium, som han byggt på taket till sitt hus, och han offrade så gott som hela sin förmögenhet på försöksmaskiner.

Till den stora världsutställningen i Philadelphia 1876 lät John Ericsson trycka ett praktverk över sina många uppfinningar under senare år. Där redogjorde han för dem alla: ångsprutan, propellern, monitorerna, calorismaskinen, ytkondensorn³¹), distansmätaren, solmaskinen o. s. v. Det var ett livsverk av enorma proportioner, som framställdes där, och man kunde tycka, att 70-åringen nu kunde unna sig någon vila. Men — „är, nu är min kraft obruten,“ skrev han hem och så fortsatte han att arbeta.

Dag efter dag stod han vid sitt ritbord, rädd om varje flyende minut. Åren gick, men han märkte det inte. Yttervärlden existerade knappast för honom. Den vackra parken nära hans hus

vid Beacher Street, som en gång glatt honom med blommor och fågelsång, fick vika för ny bebyggelse, hela omgivningen förändrades, endast han stannade kvar. Om kvällarna tog han sin dagliga promenad, det var den enda gången han lämnade sitt hus eller unnade sig en rekreation. Hans vänner dog och han blev ensam — mycket ensam.

Slutligen föll pennan ur hans hand och han var tvungen att ge upp. Nu fick han äntligen ro. Hans sista ord till den trogne sekreteraren Taylor var: „I am resting. This rest is magnificent, more beautiful than words can tell.“

Carola Goldkuhl.

¹⁾ viktigt — ²⁾ Tegning — ³⁾ videbegärlige — ⁴⁾ Nivelleringerne — ⁵⁾ Skammel — ⁶⁾ Landmaaler — ⁷⁾ presserende — ⁸⁾ forjættede — ⁹⁾ udnytte — ¹⁰⁾ Dampsprøjte — ¹¹⁾ truet — ¹²⁾ Præmie-Konkurrence — ¹³⁾ deres Lyst styret — ¹⁴⁾ Skibsskruen — ¹⁵⁾ Forretning — ¹⁶⁾ hensigtsmæssige — ¹⁷⁾ Vægt — ¹⁸⁾ Arnen — ¹⁹⁾ udtørret — ²⁰⁾ misundelsesværdig — ²¹⁾ (Skibs)spil — ²²⁾ Jærn-Skibsvæder — ²³⁾ Medlemmer — ²⁴⁾ lynede — ²⁵⁾ blev vred — ²⁶⁾ Fartøj — ²⁷⁾ dump — ²⁸⁾ Røgtæppet — ²⁹⁾ Vindstød — ³⁰⁾ ophøre — ³¹⁾ Overfladekondensatoren.

ALFRED NOBEL

Tre svenska uppfinnare, vilkas verksamhet inföll under 1800-talets senare hälft, hava vunnit internationell berömmelse — John Ericsson, Alfred Nobel och Gustav de Laval. Men medan John Ericsson och de Lavals levnadsöden och personlighet redan under deras livstid voro välbekanta för deras landsmän, förblev Alfred Nobel till sin död föga känd i sitt fosterland, om man undantager en liten krets av närmare vänner och medarbetare samt anställda inom de industriföretag, som grundats av honom eller där han eljest var stor intressent.

Den populära uppfattningen rörande betydelsen av de tre märkliga människans uppfinnaregärning har även skiftat rätt starkt. Den revolutionerande inverkan, som propellerns införande utövade på fartygsbyggandet och skeppsfarten var ju lätt att inse för envar, och John Ericssons andra mest ryktbara tekniska nyskapelse, monitoren, blev genom den dramatiska envigeskampen¹⁾ på Hampton Roads snabbt världsbekant. Likaså blev införandet av de Lavals mjölkseparator och den omvälvning detta medförde inom lantbruket och mejerihanteringen mycket snart bekanta för den stora allmänheten i Sverige liksom i andra länder. Men den i bokstavligen mening banbrytande inverkan, som dynamitens införande medförde inom ingenjörskonsten, för bergsbruket och därmed indirekt även inom andra områden av industrien och näringslivet, framstod och framstår väl ännu alltjämt icke så klart för flertalet människor. För mången har i stället ordet „dynamit“ förknippats med något samhällsfarligt och brottsligt, med krig eller attentat. Och dock har användandet av dynamiten vid byggandet av nya vägar, järnvägar och hamnanläggningar mäktigt bidragit till att öka samfärdseln mellan folken, och dess användning i den *direkta* krigföringen är underordnad, även om den kunnat missbrukas till förstörelse av ockuperade städer, liksom för attentatsverksamhet.

Men dessa användningssätt och missbruk lågo dynamitens upphovsman Alfred Nobel helt fjärran, då han genomförde sin uppfinning.

Släkten Nobel är, trots namnets främmande klang — det uttalas och skrevs även tidigare Nobell —, av rent svenskt ursprung. Den äldste kände stamfadern, Petrus Olai, var bondson från Östra Nöbbelövs socken i Skåne och antog i samband med inskrivningen som student vid Uppsala universitet år 1682 tillnamnet Nobellius — efter hemsocknen Nöbbelöv —. Han blev häradshövding i Uppland och gifte sig med en dotter, Wendela, till den namnkunnige Uppsalaprofessorn Olof Rudbeck, för en eftervärld mest känd som författare till „Atlantica“, vari han sökte förlägga mänskosläktets urhem till Skandinavien. Det storvulna²⁾ draget med starkt inslag av fantasi, som präglat senare ättlingar av familjen Nobel och särskilt då stammoderns avkomling i fjärde led, Alfred Nobel, har man velat hänföra till arvet efter Olof Rudbeck. Sonsonen till Petrus Olai, Immanuel, studerade några år medicin i Uppsala men måste på grund av fattigdom avbryta studierna och tog värvning som soldat i svenska armén. Under kriget 1788—89 i Finland mot ryssarna tjänstgjorde han som „fältskär“ (kirurg) och blev efter hemkomsten till Sverige befordrad till lasarettsläkare i Gävle. Han lade bort den latiniserade ändelsen i familjenamnet och kallade sig Nobell eller Nobel.

Sonen, som även fick namnet Immanuel, visade tidiga anlag som tecknare och konstruktör; han sändes vid 14 års ålder till sjöss och tillbringade 4 år i Medelhavsländerna under växlande öden och äventyr. Efter hemkomsten erhöll han någon teknisk utbildning i Stockholm och verkade en tid som arkitekt och byggmästare samt sysslade samtidigt med diverse uppfinningar. Emellertid råkade han i ekonomiska svårigheter samt måste göra konkurs år 1833, samma år som hans son Alfred föddes — den 21 oktober —. Då utsikterna för honom i hemlandet syntes Immanuel N. alltför mörka, begav han sig 1837 först till Finland och därifrån till dåvarande St. Petersburg — numera Leningrad — där han inrättade en mindre mekanisk verkstad, vilken snart gick framåt och utvecklades, bl. a. genom beställningar för ryska staten. Särskild uppmärksamhet ådrog sig Immanuel N:s konstruktion av de

Alfred Nobel.

första minorna för såväl land- som sjöförsvaret. Sin första praktiska användning fingo dessa senare under Krimkriget, då de av ryssarna användes för att effektivt spärra inloppet till Kronstadt liksom till de finska hamnarna.

Immanuel Nobels familj — hustru med tre minderåriga söner Robert, Ludvig och Alfred — flyttade i början av 1840-talet även över till Petersburg. Sönerna, som tidigare fått en förberedande skolundervisning i Stockholm, erhöles nu en vårdad³⁾ uppfostran genom privata ryska lärare. Alla tre blevo de med tiden fram-

stående och namnkunniga män, främst den yngste, Alfred. Han fick tillfälle att ytterligare utbilda⁴⁾ sig genom vidsträckta resor redan vid unga år, till Tyskland, Frankrike och U. S. A. I sistnämnda land vistades han ett par år i början av 1850-talet samt kom där i beröring med John Ericsson och torde ha arbetat en tid under denne.

Efter Krimkrigets slut och kejsar Nikolaus' död ändrades den ryska regeringens politik, utlovade beställningar till den Nobelska verkstaden, som ytterligare utvidgats med hänsyn härtill, indrogos, och Immanuel Nobel såg sig ånyo ruinerad samt måste överlämna verkstaden till sina fordringsägare och med sin hustru och sin yngste, i Ryssland födde son Emil återvända till Sverige. Alfred Nobel, som år 1857 sänts till Paris för att söka uppnegociera⁵⁾ ett lån för faderns räkning men misslyckats härmed, kvarstannade tills vidare jämte de äldre bröderna i St. Petersburg. Han sysselsatte sig härunder med experiment, bl. a. med det av italienaren Sobrero, år 1847, först framställda nitroglycerinet, vilket dittills saknat praktisk användning på grund av de därmed förbundna riskerna vid handhavandet⁶⁾. År 1862 lyckades han på ett betryggande sätt bringa en liten, i ett glasrör innesluten mängd nitroglycerin, omgiven av en svartkrutladdning, till explosion under vatten, varvid effekten visade sig synnerligen kraftig. Försöken fortsattes under samarbete med fadern i Sverige, först inför en militärkommission i Karlsborg år 1863, sedermera vid diverse sprängningsarbeten i och omkring Stockholm, bl. a. vid tunnel-sprängningen för järnvägens framdragande under de södra bergen vid infarten till Stockholm, samt vid Åmmebergs zinkgruvor i Närke. För bekostande av dessa första arbeten samt för anläggande av ett litet laboratorium vid Heleneborg i en utkant av Stockholm, där tillverkningen av nitroglycerin i begränsad omfattning ägde rum, hade Alfred N., enligt en ej kontrollerbar uppgift, lyckats skaffa medel från Frankrike.

Den 3 september 1864 inträffade emellertid en våldsam explosion, varvid laboratoriet i Heleneborg helt förstördes, där den med vissa experiment sysselsatte, yngste brodern till Alfred, Emil Nobel, och fyra andra personer omkommo, och stora skador i övrigt uppstodo. Alfred, som själv för tillfället befann sig i fa-

miljens bostad invid laboratoriet, sårades även. Fadern, Immanuel, tog sig så hårt av det inträffade, att han kort därefter drabbades av ett slaganfall, varifrån han aldrig helt hämtade sig; han dog 1872. Men Alfred N. lät sig ej av de inträffade svåra olyckorna avskräckas från att fullfölja sin uppfinning och arbetet på införande av nitroglycerin som sprängämne vid gruvbrytning samt vid järnvägsanläggningar och vägarbeten. Användningen för dessa ändamål skedde enligt Nobels patent av 1865 och 1864 på så sätt, att explosionen av den flytande laddningen, anbragt i en hylsa av plåt⁷⁾ eller direkt i borrhålet, åstadkoms genom impuls från en mindre laddning av svartkrut, innesluten i en liten hylsa av trä, en anordning som benämndes „Nobeltändare“. Denna ersattes senare genom en tändhatt, laddad med knallkvicksilver. Nobels uppfinning innebar införandet av *initialtändningsprincipen* inom sprängämnestekniken, vilket varit av grundläggande betydelse för den senare utvecklingen på detta område.

Som förläggare⁸⁾ lyckades Alfred Nobel efter olyckan på Heleneborg intressera en förmögen svensk, generalkonsul I. W. Smitt. Då hinder från myndigheternas sida först mötte att få upprätta en fabrik på land för den farliga tillverkningen av nitroglycerin, fortsattes denna till en början på en pråm, som förankrades på från bebyggelse betryggande avstånd i Mälaren. Men efter en tid lyckades man dock erhålla tillstånd till anläggning av en fabrik vid Vinterviken utanför Stockholm. Fabriken ägdes och rörelsen drevs av ett för ändamålet bildat bolag, Nitroglycerinbolaget i Stockholm, med Nobelarne, far och son, samt I. W. Smitt som huvudsakliga aktieägare.

Nitroglycerinet erböjd emellertid alltjämt stora olägenheter⁹⁾ och risker, både vid transporten och användningen, och då tillverkningen på Nobels initiativ upptogs i andra länder — däribland först i Norge och Tyskland — samt transport av „sprängoljan“ kom att företagas på längre distanser och även över världshaven, inträffade till följd av missgrepp och oförsiktigheter i handhavandet en serie svåra explosionsolyckor i skilda delar av världen. — Efter försök i olika riktningar i syfte¹⁰⁾ att minska riskerna, lyckades Nobel härmed genom att låta nitroglycerinet absorberas i ett poröst ämne, *kiselgur* (bränd infusoriejord), varvid en del kiselgur

upptog tre delar nitroglycerin, bildande en fast, halvplastisk massa, som kunde givas lämplig¹¹⁾ form av sprängämnespatroner. Det nya ämnet, som benämndes *dynamit*, utträngde snabbt nitroglycerinet som sprängämne. En senare förbättring av dynamiten utgjorde det 1875 av Nobel uppfunna spränggelatinet, vilket utgöres av nitroglycerin, överförd till gelatinös form genom upplösning däri av nitrocellulosa av lägre nitreringsgrad, „kollodiumbomull“. Andra, prisbilligare men ändå kraftiga sprängämnen: „gelignit“, „extradynamit“ o. s. v. kunde härvid framställas, genom att med spränggelatinet inblanda nitrater och trämjöl m. m.

Nobel tog själv initiativet till grundandet av sprängämnesbolag i olika länder i Europa och Amerika för exploatering av hans uppfinningar, och företog av denna anledning omfattande resor. Såsom bostad valde han först Krümmel utanför Hamburg, där den första tyska fabriken anlades 1865. År 1873 flyttade han över till Paris och skaffade sig där ett eget hus vid Avenue Malakoff samt ett privatlaboratorium. Här påbörjade han även i mitten på 1880-talet experiment med framställning av röksvagt krut samt uttog 1887 patent på en ny typ av sådant krut, baserat på såkallade lättlöslig nitrocellulosa i gelatinerad blandning med ungefär samma kvantitet nitroglycerin, vilka tillsammans bildade en hornartad massa, „Ballistit“, som lät sig utvalsa i ark, klippas till kärnform eller pressas till rör.

Ballistiten antogs av Italien och Tyskland samt efter hand av ett flertal andra länder, däribland Sverige, Danmark och Norge, som ersättning för det tidigare använda svartkrutet. Den kom till användning särskilt för flottans och kustartilleriets kanoner. Uppfinningen tillförde Nobel nya, betydande inkomster i form av „royalties“, (tillverkningsavgifter) för utnyttjandet av hans patent, men vållade honom även åtskilliga personliga obehag och förtret. I Frankrike bedrevs på 1880-talet experiment med utarbetandet av en annan typ av röksvagt krut, baserat enbart¹²⁾ på nitrocellulosa, och Nobels arbete på samma område sågs med misstänksamhet av myndigheterna. En presskampanj igångsattes, särskilt sedan Nobels uppfinning förvärvats av italienska regeringen, och resultatet blev, att Nobels laboratorium stängdes av polisen. Till följd av dessa trakasserier beslöt sig Nobel år 1890 för att överge Paris

såsom fast bostadsort. Han inköpte i stället en större villa vid stranden av Medelhavet i San Remo, inrättade där ett nytt privat laboratorium och tillbragte under återstoden av sin levnad i huvudsak vintern i San Remo.

Även i ett annat land gav ballistituppfinnningen anledning till en konflikt med myndigheterna. Engelska regeringen hade tillsatt en kommitté av framstående experter för att lösa frågan om införande av ett röksvagt krut för krigsmakten. Denna kommitté trädde i kontakt med Nobel och bearbetade vidare hans idé till framställning av ett röksvagt krut, baserat på nitroglycerin och nitrocellulosa. Man kom härvid till användning av en annan typ av nitrocellulosa eller bomullskrut än den Nobel förordat i sina patent och lät patentera det på så sätt framställda krutet, som på grund av sin trådform benämndes *cordit*. En patentprocess öppnades av det engelska Nobelbolaget mot engelska staten; den fullföljdes genom ett par instanser men gick Nobelbolaget emot, endast vållande omkostnader på c:a £. 30.000. För Nobel, vilken inkallats som vittne och som följde processens förlopp under ett par år med starkt intresse, blev utgången en stor besvikelse, ej så mycket av ekonomiska skäl som fastmera emedan han betraktade utslaget som ett underkännande av hans uppfinnaregenskaper.

Under sina experimentarbeten med det röksvaga krutet kom Nobel även att intressera sig för andra områden av den militära tekniken. Han hade härunder en mängd idéer, stundom rätt fantastiska, till vapentekniska uppfinningar och förbättringar. För att kunna på lämpligt sätt få dessa uppslag prövade i praktiken såg han sig om efter en lämplig vapenfabrik i Sverige, och inköpte i början av år 1894 aktierna i det bolag, som ägde Bofors bruk och kanonverkstad.

I den bolaget tillhöriga Björkborns gamla herrgård lät han för sig inrätta en bostad, där han tillbringade 1—2 månader årligen under de tre sista åren av sin levnad. Vid Björkborn uppfördes även ett större experimentlaboratorium, där ett flertal ingenjörer anställdes för utförande av experiment inom skilda tekniska områden.

Under tidigare år i Paris förde Nobel ett intimt sällskapsliv inom intellektuella och vetenskapliga kretsar, ehuru han städse undvek

varje offentligt framträdande och icke strävade efter personliga utmärkelser. Bittra erfarenheter från kampåren och under utarbetandet och exploaterandet av hans uppfinningar samt i många fall i fråga om det stora antalet hjälpsökande gjorde honom med åren något misstrogen mot de människor, som sökte beröring med honom. Ehuru han alltsedan nioårsåldern huvudsakligen vistats utom Sverige och till hela sin läggning och uppfattning blivit en världsmedborgare utan egentligt fast hemvist i något land, bibehöll han dock livet igenom en stark förkärlek för sitt ursprungliga fädernesland. Så länge hans moder, vid vilken han var varmt fästad, ännu levde, kom han årligen på besök till hennes födelsedag, och under de senaste åren av sin levnad drogs han ånyo mot att stärka banden med Sverige. I samband med bevittnandet av hans testamente yttrade han, att han i Sverige funnit den största procenten hederligt folk vid jämförelsen med andra länder, och att han därför åt svenska institutioner överlämnat fullgörandet av sin yttersta vilja samt förvaltningen av nästan hela den stora förmögenhet han genom sina uppfinningar och sin finansiella begåvning samlat.

För Alfred Nobel stod det klart, att teknikens landvinningar och det materiella framåtskridandet ytterst måste grunda sig på det rent vetenskapliga forskningsarbetet och vetenskapens framsteg. Han hade även den uppfattningen, att det banbrytande vetenskapliga arbetet ofta nog icke vinner den uppskattning och belöning det förtjänar.

Genom sitt senaste testamente, skrivet år 1895, ett år före hans död, bestämde han därför, att huvudparten av hans förmögenhet, som uppgick till något över 30 miljoner svenska kronor, skulle bilda en fond, varav räntan, fördelad i fem lika delar, skulle tilldelas dem, som „under det förflutna året gjort mänskligheten den största nyttan“. Tre av prisen eller belöningarna skulle tillfalla dem, som gjort de mest framstående upptäckter inom fysikens, kemiens eller medicinens och fysiologiens områden, ett skulle tilldelas den, som inom litteraturen åstadkommit det mest utmärkte arbete i idealisk riktning, och det femte priset den, som verkat mest eller bäst för folkens förbrödande och främjande av fredssträvandena. Utseendet av pristagare inom fysikens och kemiens

områden anförtroddes åt Svenska Vetenskapsakademien, inom medicin och fysiologi åt Karolinska Mediko-kirurgiska institutet i Stockholm, inom litteraturen åt Svenska Akademien och beträffande fredspriset åt en kommitté, utsedd av Norska Stortinget.

Det kan ju synas innebära en motsägelse, att Nobel, som under senare år sysslade så mycket med militära uppfinningar och fullkommandet av krigiska förstörelseredskap¹³⁾ samtidigt hyste ett så varmt och på olika sätt ådagalagt intresse för de mellanfolkliga fredssträvandena. Under en följd av år stod han i ständig brevväxling med den bekanta författarinnan till „Die Waffen nieder“, baronessan Bertha von Suttner, vilken tidigare en kort tid haft anställning som hans privatsekreterare. Den ovan nämnda motsägelsen mellan uppfattning och verksamhet sökte han inför sig själv och sina medarbetare förklara därmed, att han hoppades, att de militära förstörelsemedlens fullkomning snarare än de mera ideella fredssträvandena skulle slutligen göra krigen omöjliga. Framtiden i detta atombombens tidevarv får väl utvisa, om denna hans spådom förverkligas!

Personligen och i sitt yttre uppträdande verkade Alfred Nobel på äldre dagar anspråkslös¹⁴⁾, nästan tillbakadragen. Men i en trängre, mera förtrolig krets kunde han utveckla en fängslande rikedom på idéer, framförda med en livlighet och spiritualitet, som påverkats av hans långa vistelse i Frankrike, och en originalitet, som han emellanåt roade sig med att låta övergå i det rent fantasitiska. I tysthet utövade han en omfattande hjälpsamhet, särskilt mot många svenskar, som i betryck vände sig till honom.

Från barndomen och under hela sin levnad var Nobel klen till hälsan och uppehölls endast av sin stora energi. Han hade en starkt nervös läggning och plågades tidtals svårt av en nervös huvudvärk, varunder han brukade sitta och arbeta med huvudet omlindat med våta dukar. Under sommaren och hösten 1896 tillstötte en starkt försvagad hjärtverksamhet samt begynnande åderförkalkning. Av hans franske läkare ordinerad intagande av nitroglycerin i små doser, skämtade han däröver i brev till sina vänner. In i det sista var han dock verksam och följde med intresse arbetena vid Bofors och på hans laboratorium vid Björkborn. De sista raderna från hans hand, nedskrivna omedelbart före det

slaganfall, som ändade hans liv den 10 december 1896, rörde denna verksamhet.

Alfred Nobels av honom själv egenhändigt och utan juridiskt biträde nedskrivna testamenten visade sig innehålla vissa formella brister och svagheter och kräva en del förtydliganden. Även realiserandet av hans på skilda länder spridda förmögenhet krävde åtskillig tid och i vissa fall processer och rättsliga avgöranden. Efter fleråriga utredningar och förhandlingar kunde den av honom testamenterade fonden under namn av Nobelstiftelsen träda i verksamhet fr. o. m. år 1901.

Allt sedan dess utdelas årligen — med undantag för vissa avbrott, orsakade av pågående världskrig — Nobelpris till odlingsmännen¹⁵⁾ i hela världen och främjarna av förståelsen mellan folken i skilda länder. I de fall, där pris ej kunnat utdelas på grund av brist på lämpliga pristagare, överföres beloppet till en för varje prisgrupp bildad, särskild fond, vars räntemedel sedermera utdelas som understöd åt forskare.

Samtliga fonder uppgå numera till c:a 53 miljoner svenska kronor. Nobelprisens storlek ha varierat med ändringar i ränteläget m. m. Varje pris uppgår år 1946 till 121.524 sv. kr.

Genom dessa utmärkelser, som alltmera vunnit internationellt anseende, har Alfred Nobel efter sin död gjort sitt namn känt över hela den civiliserade världen och rest sig en minnesvård av ovansklig¹⁶⁾ art.

Ragnar Sohlman.

¹⁾ Tvekampen — ²⁾ storladne — ³⁾ omhyggelig — ⁴⁾ uddanne — ⁵⁾ tilvejebringe — ⁶⁾ Anvendelsen — ⁷⁾ Blikhyster — ⁸⁾ Financier — ⁹⁾ Utemper — ¹⁰⁾ Hensigt — ¹¹⁾ passende — ¹²⁾ alene — ¹³⁾ Ødelægelsesredskaber — ¹⁴⁾ fordringsløs — ¹⁵⁾ Kulturens — ¹⁶⁾ uforgængelig.

AUGUST STRINDBERG

Den svenska litteraturen kan inte uppvisa en mera sammansatt, mångsidig och skiftande diktarnatur än August Strindberg. De täta kasten och omslagen i hans lynne, tycken och åskådningar kan göra bilden av hans samlade författarskap förbryllande¹⁾ och motsägelsefull, men den intensivt personliga tonen i nästan allt han skrev kommer det ändå att verka enhetligt. Tidigt talade han om „elden“ inom sig; den kunde bli förödande både för honom själv och andra, men den utgjorde den mäktiga drivkraften för allt hans skapande.

En obändig fantasikraft förenas hos Strindberg med en skarp-ögd och känslig mottaglighet för alla verklighetsintryck. Men de snabba iakttagelserna omformas i hans fantasi och blir till något nytt och överväldigande. Hans egna upplevelser — även de vardagligaste händelser — skulle på liknande sätt förstöras och omvandlas och små förtretligheter bli till outhärdliga hemsökelse. Hat och medömkan, fruktan och trots, rätthaveri och självanklagelse, solig värme och ljungande²⁾ vrede blandas och avlöser varandra i hans liv och i hans verk. Och allt han upplever inom sig biktas³⁾ han öppet och hänsynslöst. En liten uttrycksfull strof av honom har kunnat sättas som motto över hans diktning:

Det hänger i boklådsfönstret
en tunnklädd liten bok.
Det är ett urtaget hjärta,
som dinglar där på sin krok.

Själv har Strindberg i sina barndomsupplevelser funnit en avgörande faktor i sin karaktärsutveckling. Hur han ser på sin barndom och ungdom har han i sin självbiografi *Tjänstekvinnans son* framlagt för oss. Skildringen har påverkats av hur han senare uppfattat sin karaktär och sin omgivning och framförallt har bildens färger blivit dystrare än verklighetens, men i allt väsent-

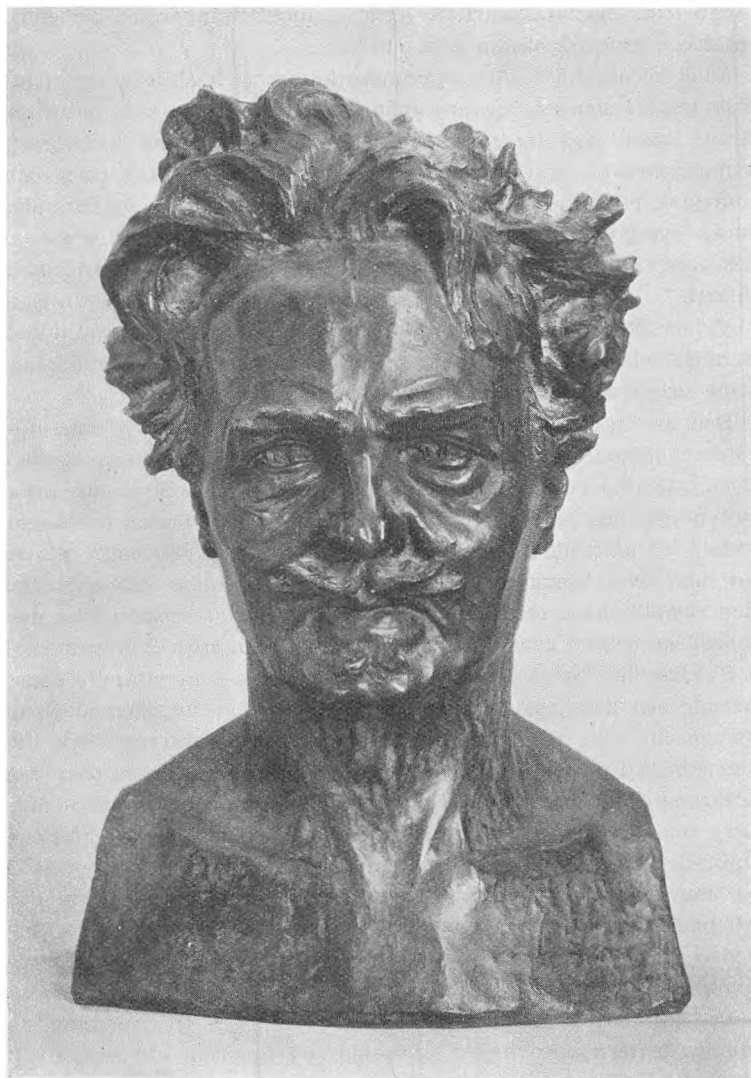
ligt har den förblivit den bästa källan till kunskap om honom själv och hans barna- och ynglingaår.

August Strindberg är stockholmsbarn. Från Stockholm och dess omgivning har han också avgörande intryck och hans oförglömligaste naturskildringar har inspirerats därifrån. Han föddes 1849 i ett småborgerligt hem, där uppfostran var sträng och föräldraauktoriteten med skarpa upprätthölls. Fadern var kryddkramhandlare, sedermera ångbåtskommissionär, och modern hade före sitt giftermål varit uppapperska och tjänsteflicka. Den sociala motsättningen, som förefanns mellan föräldrarna, hade Strindberg skarpt öga för och härledde ur den sin egen slitning mellan överklass- och underklassympatier. Även andra barndomserfarenheter gav honom inblick i sociala motsättningar.

Andan i hemmet väckte fruktan och som följd därav trots och oppositionslusta hos pojken. Han kände sig ständigt ängslig och påpassad: „han var rädd för brödernas nävar, pigornas luggar⁴⁾, mormors snubbor⁵⁾, mors ris och fars rotting⁶⁾“. Den lilles sårbara rättskänsla fasthöll hårdnackat i den vuxnes minne varje kränkning och skulle låta denna mer eller mindre förklädd återvända som motiv i hans verk.

Två grunddrag i ungdomen fastställer Strindberg som „bestämmande för hans liv och öde⁷⁾: tvivel och känslighet för tryck“.

Att skolgången skulle lämna spår i den känslige pojkens sinne är naturligt och intryck därifrån skulle ofta dyka upp som bild och motiv i författarens verk. År 1867 blev han student och kom till Uppsala men måste snart flytta tillbaka till Stockholm, där han en tid försörjde sig som folkskollärare och senare som informator. Hans tidiga intresse för teatern lockade honom att försöka sig som skådespelare, men försöket misslyckades. Efter ytterligare ett par korta besök i Uppsala slog han sig ner i Stockholm 1872 och blev medarbetare i den radikala pressen, men tillfredsställd med sitt liv var han inte. Han hade börjat sitt dramatiska författarskap, men längre än till lärospån⁸⁾ hade det inte kommit, när han på hösten 1872 fullbordade sitt genombrottsverk, prosadramat *Müster Olof*. Där gav han utlopp åt alla sina jäsande⁹⁾ tankar och stämningar, sitt trots och sitt frihetspatos. Reformationstiden med dess brytningar och strider kunde rätt väl mot-

August Strindberg.
Buste af C. Eldh (Nationalmuseum, Stockholm).

svara hans egen tid med dess starka motsättningar mellan gammalt och nytt på nästan alla områden.

Shakespeare hade lärt den unge diktaren att skildra en historisk gestalt som en levande människa med intima och naturliga drag, Ibsen med sin profetiska förkunnelse i *Brand* hade gjort sanningskravet, helgjutenheten i viljan, förmågan till offer och martyrskap till levande begrepp för honom, och Georg Brandes hade övertygat¹⁰⁾ honom om att litteraturen inte fick vara en lek utan skulle syssla med tidens stora frågor, sätta problem under debatt.

Vidare hade den radikala riktning i tiden som vi känner under namnet positivismen med dess kritik av hävdvunnen åskådning, vana och sed på olika vägar nått honom.

Den svenske reformatorn skildras som en hänförd kämpe för tankens frihet, först mot påvekyrkan, sedan mot statsmakten i Gustav Vasas gestalt. Men han är inte nog stark i viljan; inför prövningar och påfrestningar väjer¹¹⁾ han till sist undan och begår avfall för att rädda livet. I dramats slutord: „Avfälling!“ uttalas en dom över honom, och det blir dramats andre huvudperson, den revolutionäre och fanatiska Gert Bokpräntare som vinner den moraliska segern genom att gå i döden för sin tro och gärning.

Skådespelet kan i huvudsak karakteriseras som ett avfällingsdrama, och dess unge diktare vidhåller trotsigt sin egen idealism genom att låta reformatorn offra idéen för realiteten. Men det fanns dock i dramat ansatser till en gynnsammare¹²⁾ dom över den tveksamme¹³⁾ och avfällige än den som i slutet avkunnats. Strindberg hade börjat tveka om den orubblige¹⁴⁾ fanatikerns hållning inför det mångsidiga livet var den rätta; i den nya filosofien hade ju han funnit, att sanningen förändras under tidernas gång och att man borde se det rikt växlande livet från mer än en sida. Och redan nu hade han själv svårt att stanna vid en intagen ståndpunkt.

Prosadramat *Mäster Olof* blev icke antaget till spelning av Kungl. teatern, inte heller prisbelönt av Svenska akademien dit Strindberg sänt in det under den utmanande titeln „En avfälling“. De djärva, ofta vardagligt klingande replikerna, den „hädiska¹⁵⁾“ bilden av reformatorn, kung Gustaf Vasas krassa och kompromissande syn på reformationen, allt sådant i dramats hindrade det

från att nå erkännande. Först nio år efter dess tillkomst blev det spelat.

Motgången gjorde Strindberg djupt missmodig och bidrog till att ge en helt annan ton och innebörd åt den omarbetning av dramat på vers, som diktaren företog under de närmaste åren. Versdramat Mäster Olof är ett resignationsdrama, där den som ensidigt förfäktar en ståndpunkt handlar orätt. Alla ha rätt — utom den ensidige.

Under trycket av sin bittra besvikelse hade Strindberg blivit starkt mottaglig för den tyska pessimistiska filosofi, som menade, att den blinda viljan till liv, som finns inom varje varelse¹⁶), gör den jordiska tillvaron olycklig och att det högsta goda består i förintelsen, upphävandet av denna vilja att existera. Enligt versdramats grundtanke åligger det människan att söka vinna en sann överblick av livet, inse att det är en enda tröstlöshet, men å andra sidan finna sig i det och förvärva insikt och erfarenhet, tills slutet kommer och viljan till liv slocknar bort.

Versdramat har icke prosadramats friska kraft men till gengäld lyriska ställen av stor skönhet. Den knittelvers, med anor från medeltiden och reformationstiden, som Strindberg valt för sitt drama, väl också med Ibsens Peer Gynt som förebild, kan i sin fria och oregelbundna gång bli ytterst verkningsfull. Däröfver kan mäster Olofs vemodigt resignerade slutreplik vittna. I den värjer han sig mot smädeordet „Avfälling!“, som hans besvikne lärjunge slungar ut mot honom:

Det var ett ord! — — Fast luften skalv,
I pelare stånden, I darren ej, valv!
Och lugn jag står på den ensliga strand,
dit vågen mig vräkte¹⁷), ty jag är dock i land!
Och nu jag vinkar mitt: lycka på färden,
åt djärve seglarn, som ej vill lyss¹⁸)
till honom som förliste därute nyss!
Styr högt mot vinden, rätt ut på fjärden,
dit bort mot målet, dit du vill så gärna:
du faller dock av som vi gjorde alla,
om ock ditt märke du tar på en stjärna,
ty himlens stjärnor ju också falla!

Receptet att leva med i livet och foga sig hade Strindberg själv följt. Han hade blivit tjänsteman vid Kungl. biblioteket och slog sig bl. a. på studiet av kinesiska — ett lugnande medel för sinnets oro och vånda!

Men hans lugna tillvaro stördes på mer än ett sätt. Han greps av en stark kärlek till en gift kvinna, och sedan hon skilt sig från sin man för hans skull, kom giftermålet till stånd 1877.

Motgången och besvikelsen med Mäster Olof avskräckte dock icke Strindberg från hans plan att bli författare, ja reformator av den svenska vitterheten¹⁹). Vad han icke hade lyckats med som dramatiker ville han uppnå som berättare. År 1879 utkom *Röda rummet*, en fyllig satirisk samhällsskildring. Satiren kan i mästaren Dickens' efterföljd bli till uppfriskande karikatyr och drabbar²⁰) nästan alla institutioner och företeelser inom samhällslivet: ämbetsverk och riksdag, press och teater, religion och välgörenhet, affärsliv och försäkringsväsen. Över spekulation, humbug och vingleri²¹) svänger den trettioårige samhällskritikern sitt gissel²²).

Romanen har fått namn efter det rum på Berns restaurang i Stockholm, där ett artist- och bohemkatteri, som huvudpersonen kommer med i, brukade hålla till. Den unge huvudpersonen heter Arvid Falk, är tjänsteman och diktare, men lämnar ämbetsmannabanan för att som tidningsman träda i ideernas tjänst. Liksom mäster Olof och Strindberg blir han besviken och drar sig bort från världsförbättrarbråket²³). Men elden inom honom är icke släckt.

Flera olika åskådningar ställas mot varandra i romanen: en trotsigt ungdomlig idealism liksom i prosadramat, en trött men klarseende pessimism liksom i versdramat och en cynisk och brutal, men livsbejakande materialism. Den sistnämnda åskådningen och dess representant innebär det mest utpräglade naturalistiska inslaget i romanen, och jämte den sakliga verklighetsblicken, de träffsäkra detaljerna och den friskt målande stilen bevisar den, att Strindberg var på väg att bli den nya litteraturens ledande man. Så kom han också att uppfattas, även om han aldrig helt följde det naturalistiska programmet och till slut gick till attack mot det.

Särskilt har skildringen av den yttre verkligheten stått sig och blivit uppmärksammas. Ett exempel härpå är den inledande

skildringen av Stockholm, sett från Mosebacke. Det är en tavla full av liv och påtaglighet, och ostyrigheten från Dickens blandas med det nya manerets exakthet.

Nu återvände Strindberg även till dramatiskt författarskap, bl. a. för att förse sin hustru, som utbildat sig till skådespelerska, med lämpliga²⁴) roller. Det mest bekanta bland de rätt romantiska dramerna från början av 1880-talet är sagospelet *Lycko-Pers resa*, som ofta har uppförts. En hel del mer eller mindre åldrad och träffande samhällssatir ingår i stycket, men det slutar idylliskt. Den självupptagne och ärelystne Per lär sig efter många motigheter att lyckan skall sökas i arbete och förnöjsamhet²⁵).

I samband med sin bibliotekstjänst fick Strindberg smak för kulturhistoriska studier och dessa bar bl. a. frukt i det stora verket *Svenska folket eller Ett tusen år av svenska bildningens och sedernas historia*. Namnet antyder den demokratiska inriktningen av verket, och författaren vänder medvetet udden mot äldre historieskrivning som tecknat blott „de kungl. familjernas, officerarnas och ämbetsmännens historia“. En amper²⁶) kritik riktades från fackmannahåll mot boken, som vetenskapligt sett var ett hastverk. Strindberg blev förbittrad och gav sitt svar i *Det nya riket* (1882), där det ofta överdådigt roliga men häftigt överdrivna angreppet på „den offentliga lögnen“, det maskerade samhällshyckleriet, var inmängt med hätska personliga utfall mot hans motståndare och kritiker.

Sin uppgörelse med tidens samhällsskick och struktur fullföljde Strindberg i den historiska novellcykeln *Svenska öden och äventyr*, som påbörjades 1882. Dessa berättelser hör till hans artistiskt mest lyckade alster²⁷). De har en lätt men illuderande tidsfärg utan att den tendentiösa samtidskritiken därav döljes. Allt vad Strindberg mest irriterats av ända sedan barndomen riktar han sina hugg mot, angriper tvång och förtryck inom familj och samhälle och förfäktar naturens och frihetens rätt. Den samhällsåskådning han i början av 1880-talet och några år framåt hyllar kan man beteckna som en demokratisk bondekult. Det alltmer invecklade samhället med staden som det mest typiska resultatet av en osund utveckling har orsakat mänsklighetens förfall och har skapat sociala orättvisor och det missnöje som präglar tiden.

Strindberg övertog darwinismens utvecklingstanke med kampen

för utvecklingen som dess centrala punkt, men hävdar eftertryckligt, att människan gripit in i naturens sunda och spontana utveckling och därigenom snedvridit den. Det har uppstått ett klass-samhälle, som kännetecknas av genomförd arbetsfördelning och en uppdriven teknisk kultur. Men därmed har människorna gjorts till kuggar²⁶⁾ i ett löpande maskineri och är hjälplösa och odugliga utanför sin trånga yrkesgren. Den fullkomliga tillvaron är bondens liv på landet med dess självhushållning och mångsidiga arbete. Han blir en fullödig människa, väl utvecklad både till själ och kropp. Som framgår av denna analys ser Strindberg i Rousseau en meningsfrände och i dennes naturevangelium ett botemedel mot fördärvet.

Berättelsen *Odlad*²⁹⁾ frukt visar, inte utan medkänsla, hur en medeltida adelsyngling sedan hans ätt förlorat sin rikedom och han blivit utblottad kommer till Stockholm och där, hjälplös och oförmögen att reda sig själv, går under. Han är „en urspårad“, såsom Strindberg samtidigt tecknat en sådan i sina samhällsbe-traktelser. I *Pål och Per* belyser berättaren, hur staden profiterar på landet och hur köpmannen inte producerar några nyttigheter utan är en „tärande“ medlem av samhället. Även ges exempel på hur staten — novellen är förlagd till Gustaf Vasas tid — lägger sin tunga hand över allmogens fria näringsutövning. I *Beskyddare* får skråtvånget, som står i vägen för utvecklingen, kläda skott³⁰⁾, men man märker också hänsyftningen³¹⁾ på Strindberg själv och på hans nya och djärva berättarkonst. Den intimaste personliga bakgrunden har *En ovälkommen*, där diktaren byggt upp sin historiska skildring på minnet av orättvisor som han menat sig ha erfårit under barnaåren och där han med stöd härav sökt avslöja familjens och samhällets förljugenhet och förmynderskap över individen.

Själv var Strindberg väl medveten om den vassa samhällstendensen och var inte helt nöjd med att man glömde denna för det livfulla och färgstarka spelet på ytan³²⁾: „man tog de granna³³⁾ papperen, men fluggiftet tog man ej. Det blev poesi.“

I en löst och självständigt formad men till innehållet väl avpassad vers fortsätter Strindberg sina attacker mot samhället och sina personliga motståndare och ger ut böckerna *Dikter* (1883) och

Sömngångarnätter på vakna dagar (1884). En kärnpunkt i hans förkunnelse är en trotsigt hävdad nyttighetsdyrkan.

Redan innan Dikter lämnat trycket, hade Strindberg med sin familj brutit upp från Sverige. Han kom att vistas utomlands i flera år, bl. a. i Schweiz där han fann sig väl tillrätta. Den första utlandstiden var han mycket produktiv. Bl. a. tillkom då novellsamlingen *Utopier i verkligheten* (1885), där tendensen ohöljt framträder. Dit hör fredsnovellen *Samvetskval*, som har till huvudperson en preussisk reservofficer, som sliten mellan sitt militära och sitt civila jag helt bryter samman inför krigets grymma krav men som läkes till själ och kropp genom naturens egen botande kraft och dessutom får uppleva en förverkligad fredsutopi: lösningen av den kända Alabama-konflikten mellan England och Nordamerikas förenta stater. Huvudpersonen har i sin läggning, sin tidspåverkade utbildning och sina inre upplevelser mycket gemensamt med diktaren själv.

Strindbergs första utlandsår kännetecknas av hans själsliga balans och friska skaparlust. Men jämvikten skulle snart rubbas. Förändringen kom till synes i novellsamlingen *Giftas I-II* (1884—85). Första delen utmärkes av en raljant och munter ton och ger inte uttryck åt något kvinnohat. I stil med sitt allmänna program håller Strindberg på naturlighet i förhållandet mellan könen, hyllar en sund kvinnlighet och gycklar med de krav på kvinnans emancipation, som i nordisk litteratur funnit ett stöd och en utgångspunkt i Ibsens *Et dukkehjem*.

Men publiceringen av *Giftas I* kom att få menliga följder för hans sinnesjämvikt. En av berättelserna innehöll ett smädligt uttalande om nattvarden och han blev åtalad för hädelse. Visserligen blev han frikänd, men processen upprörde honom i högsta grad och hans nerver stod icke rycken. I andra samlingen av *Giftas* överväger ett fränt³⁴) och ohöljt kvinnohat, vartill de allt svårare slitningarna i hans äktenskap och hans alltmer utpräglade förföljelsemani har bidragit. Hans ställning till kvinnosaken skilde honom också från tidigare meningsfränder och beundrare inom åttitalsförfattarnas krets.

I de dramer han längre fram på åttitalet skriver uppträder kvinnan som mannens hätske och oresonlige fiende; hon har en lägre

intelligens men blir mannens överman genom sin absoluta hänsynslöshet och sina lömska knep. Det gripande sorgspelet *Fadren* (1887) är det märkligaste exemplet på denna naturalistiska dramatik. Ett annat bestående verk är *Fröken Julie*, där det skildras hur en degenererad adelsfröken i sinnesyra³⁵) ger sig hän åt familjens betjänt³⁶), en representant för underklassens brutala kraft, hur hon helt brytes ner och själv tar sitt liv. En ton av medkänsla tränger igenom den medvetet exakta och kallt beräknande analysen av det psykologiska „fallet“.

I dessa naturalistiska skådespel genomför Strindberg en stark förenkling i sceniskt avseende och vill ge ett stycke verklighet så naket som möjligt. Han hade närmast sig den franska naturalismen och anammat Zolas tes att litteraturen borde tillämpa³⁷) vetenskaplig exakthet. Men det självupplevda ger blod och nerv åt replikerna.

Strindberg står dock i vissa fall kritisk gentemot Zola och hans experimentella roman. Så hävdar han bl. a. att blott självbiografiska redogörelser utgör verkligt sann och äkta litteratur. Det är också dessa år han skriver sin levnadshistoria, *Tjänstekvinnans son* (1886—87).

På självbiografiskt stoff, såsom han uppfattade det, byggde han även *En dåres försvarstal*. Detta hätska angrepp på hustrun skrevs på franska 1887—88, men boken publicerades först senare.

Mitt under denna period av sjuklig anklagelselust och själslig upprivenhet diktar Strindberg ett par av sina friskaste och delvis soligaste verk: *Hemsöborna* (1887) och *Skärkarlsliv* (1888). Han har i tankarna återvänt till sin älskade skärgård utanför Stockholm och till det Kymmendö, som från ungdomen varit honom en vederkvickande och kär tillflyktsort. Han har upplivats av att i minsta detalj åskådliggöra, hur allt ser ut därborta bland skären, inne och ute, och av att ånyo få företaga friska seglatser över soliga fjärdar och gatt³⁸). Vad skärgården gjorde för intryck på honom när han såg den första gången och vad den kom att innebära för honom har han i självbiografien uttryckt såhär: „Där öppnade sig plötsligt en tavla, som kom honom att frysa av förtjusning³⁹). Fjärdar och holmar, fjärdar och holmar, långt, långt ut i det oändliga. Han hade, fastän stockholmare, ej sett skär-

gården förr och visste ej var han var. Den tavlan gjorde ett sådant intryck, som om han återfunnit ett land, han sett i vackra drömmar, eller i en föregående existens, som han trodde på, men ej visste något om. — — — Detta var hans landskap, hans naturs sanna miljö; idyller, fattiga, knaggliga⁴⁰⁾ gråstensholmar med granskog, kastade ut på stora stormiga fjärdar och med det oändliga havet som bakgrund, på vederbörligt⁴¹⁾ avstånd. Han stannade också vid denna kärlek, som icke kunde förklaras i egenskap av den första; och varken Schweiz' Alper, Medelhavets olivkullar⁴²⁾ eller Normandies falaiser kunde undantränga den rivalen.“

Egentligen är de båda verken ett utslag av hans åttitalssträvan att klargöra, hur bygd och befolkning hör samman, hur levnadsvillkor, sed och lynne har sin avgörande grund i materiella förhållanden. Han hade haft i tankarna att i ett stort sociologiskt arbete om Europas allmoge tillämpa den positivistiska metoden, men det stannade vid ett brottstycke om franska bönder. I den ytterst sakliga och välskrivna inledningen till Skärkarlsliv möter vi det antydda greppet. Även i själva diktverken märker man avsikten, men den får liv, must och färg av den spelande berättarglädjen och den vakna och varma hemkänslan.

I Hemsöborna speglas livet och förhållandena på ön genom en inflyttings, den knipsluge värmlänningen Karlssons, intryck och iakttagelser. Sin tro på de mera primitiva naturmänniskornas överlägsenhet har Strindberg så smått börjat pruta på men ännu avgör han sig för att låta den klokare och insiktsfullare gå under. Karlsson kan inte reda sig lika bra i den yttre omgivningen; vid en färd på vintern då isen går upp omkommer han, medan skärgårdsborna räddar sig ur faran.

Även andras öden formas enligt tesen om kampen för tillvaron och miljöns inflytande på en individ.

Till Sverige återvände Strindberg 1889, sedan han en tid uppehållit sig i Danmark, där han utan resultat sökt vinna uppmärksamhet för sina naturalistiska skådespel och där hans allt känsligare lynne utsatts för svåra påfrestningar. De år som följde var fyllda av besvikelser och ekonomiska besvärigheter. Slitningarna i äktenskapet hade blivit allt värre, men först 1891 ägde skilsmässa rum.

Romanen *I havsbandet* (1890) signalerar ett väsentligt omslag i diktarens demokratiska åskådning. Han hade under de närmast föregående åren tillägnat sig åtskilligt av Nietzsches lära om övermänniskan och hans förakt för massan. I den nämnda romanen karakteriseras skärgårdsbefolkningen som ett lågtstående och mindervärdigt bottenskikt⁴³). Alltjämt anlägger författaren en rent naturvetenskaplig synpunkt: det är människodjuret som stannat kvar på en låg nivå och misstror varje försök att lyfta det upp till ett högre utvecklingsstadium. Huvudpersonen, fiskeriintendenten Borg, representerar intelligensaristokratien, han är den klar-synta övermänniskan, som borde segra i den „hjärnornas kamp“ som utspelas här, liksom i en rad av Strindbergs dramer. Men Borg, liksom författaren själv, har ett alltför finsträngt nervsystem och därför dukar han under i striden mot den råa och hänsynslösa massan. Denna har en bundsförvant i kvinnan, av paria-styp liksom hopen, och därför instinktivt hatfull mot den ensamme, intellektuellt överlägsne mannen.

Strindbergs upprivenhet ledde vid mitten av 1890-talet till en svår själskris, som fick stark återverkan på honom själv och hans diktning. I *Inferno* (1897) och i *Legender* blottar Strindberg vad han upplevat under krisen och biktar sin nyvunna religiösa tro. Men något undergivet trosvitne var han inte. Han skulle förbli en Jakob som ständigt brottades med sin Gud.

Den mirakeltro han omfattade tog sig sällsamma uttryck. Överallt, inte minst i vardagslivets små otrevligheter⁴⁴), såg den överkänslige Strindberg „makternas“ spel med honom. Deras styrande hand märktes ständigt, de gick tillrätta med honom, de tukade och straffade, men bistod honom också mot hans vedersakare⁴⁵). Hans egen botgörarestämning blandas med häftiga utfall mot förmenta fiender, hans ödmjuka ånger och ruelle slår över i triumfkänslor och hån gentemot slagna antagonister. Stundom finner han innerliga ord för medkänsla och försoning — „det är synd om människorna“ — stundom betraktar han sig som ett straffande redskap i försynens hand.

Den diktning, särskilt på dramats område, som Strindberg efter sin omvändelse skapade, har ofta en ny och sällsynt suggestiv karaktär. Han skrev bl. a. en serie historiska skådespel, av vilka

Gustaf Vasa (1899) och *Erik XIV* bör nämnas. Särskilt det förra har blivit ett dramatiskt mästerverk, en klassisk svensk pjäs. Det har en fast uppbyggnad, som håller samman de rörliga och spännande scenerna, och det ger en förträfflig bild av den hårdvulne⁴⁶), men prövade och till sist luttrade kung Gustaf. Det är „makterna“ som tuktar honom och tvingar honom att göra bot och därmed räddar honom från att krossas⁴⁷).

I andra dramatiska verk efter krisen har den yttre formen alltmer förskjutits och lösts upp i fristående scener, och på scenens bräder blandar sig dröm och verklighet med varandra, allteftersom tillvaron för diktaren själv fick drömmens karaktär. Gränserna mellan verklighet och illusion synes upphävd. Allt kan ske i denna diktade värld, där det personligt upplevda ständigt skönjes men glider bort igen bakom ogripbara fantasisyner.

Starkt personligt är dramat *Till Damaskus*, som har till huvudperson Den okände. Denne kämpar Strindbergs egen Jakobs-kamp mot Den osynlige, som vill föra honom in på vägen till Damaskus, den väg, som är botgöringens väg.

Bland de personliga intryck, som spelar in i dramat, märks erfarenheter från Strindbergs andra, kortvariga äktenskap. De färgas av hat och bitterhet.

År 1901 ingick diktaren sitt tredje äktenskap med den unga skådespelerskan Harriet Bosse, som fångslat honom genom sitt spel i *Till Damaskus*. En kort period av lycka och rik poetisk alstring följde, innan en brytning inträdde och äktenskapet år 1904 definitivt upplöstes.

Bland dramerna efter 1900 må i första hand nämnas *Ett drömspel*, som genom sin egenartade form fått stor betydelse och efterföljd. Ännu mer än i *Till Damaskus* har diktaren „sökt härma⁴⁸) drömmens osammanhängande men skenbart logiska form“. Andan i drömspelet präglas av ett resignerat medlidande, den mänskliga tillvaron är en ofullkomlig avbild av en högre värld, och den kan inte bli annat än en enda stor desillusion.

Om botgöring handlar *Påsk*. För dem som ödmjukt och tåligt lider skall mörkret vika och den ljusa helgen uppgå. En figur i dramat, den unga Eleonora, har fått uppgiften att lida för andra och med sin tro hjälpa dem ur motgång och nöd.

Om de naturalistiska skådespelen från 1880-talet erinrar dubbel-dramat *Dödsdansen*, som ger en pinande och tryckande bild av en livslång äktenskaplig träta. I den har båda kontrahenterna skuld, båda äro lika märkta av ondska och båda lika beklagansvärda.

Till de första åren av 1900-talet hör den utomordentliga hexameterdikten *Stadsresan*, som ger en levande målning av målar-naturen och mynnar ut i en hyllning till musikens makt att befria och försona människans sinne.

En återuppblomstring av Strindbergs dramatiska författarskap skedde år 1907, då han för den nyupprättade Intima teatern skrev en rad s. k. kammerspel, av vilka *Spöksonaten* nog blivit det mest verkningfulla på scenen. Ännu mer än förr tränger diktaren i dessa dramer bakom verklighetens yttre sken och vill visa människorna sådana de är. Det blir ingen uppbygglig syn, ehuru medömkan kan kasta ett svagt försonande ljus över denna ohyggliga värld.

År 1912 gick Strindberg bort. Sina sista år tillbragte han i ensamhet och isolering. Hans leda vid människorna hade blivit allt större. Till ro kom han inte. En underlig blandning av hat och rättfärdighetskänsla drev honom till häftiga angrepp på de många människor han betraktade som fiender. Hur han själv led under livets tunga börda och hårda krav, hur han i anklagelsen inbegrep även sig själv, kan hans sista skönlitterära verk, *Stora landsvägen* (1909), visa oss. Det ligger både avbön och bitter klagan i dess huvudpersons sista ord, som bekände hans hjärtas vånna „att icke kunna vara den jag ville“.

Erik Lindström.

¹⁾ forvirrende — ²⁾ flammende — ³⁾ skrifter — ⁴⁾ Trækken i Haaret — ⁵⁾ Irettesættelser — ⁶⁾ Spanskrør — ⁷⁾ Skæbne — ⁸⁾ Provestykke — ⁹⁾ gærende — ¹⁰⁾ overbevist — ¹¹⁾ gaar af Vejen — ¹²⁾ gunstigere — ¹³⁾ tvivlrådige — ¹⁴⁾ urokkelige — ¹⁵⁾ blasfemisk — ¹⁶⁾ Væsen — ¹⁷⁾ kastede — ¹⁸⁾ lytte — ¹⁹⁾ Skönlitteraturen — ²⁰⁾ rammer — ²¹⁾ Svindel — ²²⁾ Svøbe — ²³⁾ bråk = Spektakel, Mas — ²⁴⁾ passende — ²⁵⁾ Fordringsløshed — ²⁶⁾ skarp — ²⁷⁾ Frembringelser — ²⁸⁾ (Hjul)tand — ²⁹⁾ Dyrket — ³⁰⁾ staa for Skud — ³¹⁾ Hentydningen — ³²⁾ Overfladen — ³³⁾ farvestærke — ³⁴⁾ skarpt — ³⁵⁾ Sanserus — ³⁶⁾ Tjener — ³⁷⁾ anvende — ³⁸⁾ Sunde — ³⁹⁾ Henrykkelse — ⁴⁰⁾ knudrede — ⁴¹⁾ passende — ⁴²⁾ Olivenhøje — ⁴³⁾ Bund-lag — ⁴⁴⁾ Ubehageligheder — ⁴⁵⁾ Modstandere — ⁴⁶⁾ haard-laden — ⁴⁷⁾ knuses — ⁴⁸⁾ efterligne.

SELMA LAGERLÖF

Det finns i alla länder diktare, som genom sina verk så djupt trängt in i sitt folks medvetande, att de inte kan tänkas borta. Nationen vore en annan än den är, om inte de kommit att utöva sitt inflytande. Till dessa i ordets egentliga bemärkelse skapande personligheter hör i Sverige Selma Lagerlöf, som utövade sin författarverksamhet under nära ett halvt århundrade.

Att hennes betydelse har blivit så stor som den är, beror inte minst därpå att hon förstått konsten att berätta så att alla åldrar haft glädje av att lyssna till hennes stämma. Då hon vände sig till barnen, gjorde hon det på ett sådant sätt, att också de vuxna fick lust att ta del av det hon hade att förtälja. Då hon skrev böcker för dem som för länge sedan trampat ut barnskorna, skedde det med en enkelhet och en åskådlighet som gjorde att även de mycket unga kunde följa henne. Hon var Sagan själv, som stigit ner bland det lilla folket i det stora landet.

Men hennes röst kom att ljuda inte bara över Sverige, utan ut över hela världen och fånga in människor ur skilda luftstreck och olikartade levnadsförhållanden i fantasiens trollgarn. Att hon i så hög grad kom att bli en internationell diktare, på samma gång som hon i sällsynt grad är svensk, beror inte minst på hennes starka förankring i hemmet och hembygden. Hon var född i Värmland på den lilla herrgården Mårbacka i Fryksdalen — det var den 20 november 1858 — och på Mårbacka, som under hennes händer förkovrades och förskönades, levde hon under större delen av sitt liv. Där dog hon också, den 16 mars 1940, mycket gammal och mycket vis. Mårbacka och Värmland var och förblev för Selma Lagerlöf hennes tillvaros mittpunkt, och därifrån vidgades hennes hjärta att med kraft och innerlighet omfatta världen och mänskligheten. Med båda fötterna stod hon fast på jorden som det lantbarn hon var: därför inger hon ett obetingat

förtroende, även då fantasien för henne och hennes läsare ut på de vildaste luftfärder.

Selma Lagerlöf växte upp som den näst yngsta av fem syskon i ett lyckligt gammaldags hem, där familjen var en sluten enhet, men där dörrarna ofta och gärna öppnades för gäster från när och fjärran. Åren förgick i en ständigt återkommande arbetsrytm, som följde årstidernas och där syssla grep in i syssla i bestämd ordning. Men vardagens arbetsamma lunk¹⁾ avbröts av högtidsdagarnas glädje. Där var Lucia och jul och påsk och marknadsdagar, och där var den sjuttande augusti, kanske den bästa dagen under hela året, ty då firade familjefadern, den gladlynte, vänsälle löjtnant Lagerlöf, sin födelsedag. Då var det stor fest med sång och allehanda upptåg, med utklädsel och sällskapsspektakel.

Sagan och visan var bofasta i hemmet i gamla farmors gestalt, den krokiga lilla gumman med sitt kritvita hår och stickstrumpan mellan de skrumpna händerna, som man alltid kunde finna i hörnsoffan inne i föräldrarnas sängkammare.

„Jag kan ej minnas annat,“ säger sondottern i inledningen till *Kristuslegender*, „än att farmor satt och berättade och berättade från morgon till kväll, och vi barn sutto stilla bredvid henne och hörde på. Det var ett härligt liv. — —

Så minns jag även, att då hon hade berättat en saga, brukade hon lägga sin hand på mitt huvud, och så sade hon: Och allt det där är så sant, som att jag ser dig och du ser mig“.

Men så kom den dagen — den lilla flickan var då fem år gammal — „då hörnsoffan stod tom och då det var omöjligt att begripa hur dagens timmar skulle få ett slut. Det minns jag. Det glömmer jag aldrig.

Och jag minns att vi barn fördes fram för att kyssa den dödas hand. Och vi voro rädda för att göra det, men då sade någon till oss, att det var sista gången som vi kunde tacka farmor för all den glädje som hon hade gjort oss.

Och jag minns hur sagor och visor körde bort från gården, inpackade i en lång svart kista, och hur de aldrig kommo igen.

Jag minns att det var något borta ur livet. Det var som om

Selma Lagerlöf.

dörren till en hel vacker förtrollad värld, där vi förr fritt kunde gå ut och in, hade blivit stängd. Och nu fanns det ingen som förstod sig på att öppna den dörren.“

Men det var verkligen inte så att dikten med farmor hade försvunnit ur huset. Den uppenbarade sig åter, då barnen efter slutade läxor satt kring aftenlampan i salen med sina handarbeten och fru Lagerlöf läste högt ur H. C. Andersens Eventyr eller ur Tegnér's Fritiofs Saga, och då löjtnant Lagerlöf samlade dem kring det gamla klaveret och sjöng Bellman med dem. Någon musikalisk utrustning ägde de knappast, men kärleken till Bellmansången levde beständigt kvar i deras hjärtan, kanske mest därför att den påminte om den avhållne fadern, som för Selma betydde mer än någon annan människa. „De älska den inte bara för dess lustighet och vemod och smekande²⁾ skönhet,“ säger hon, „de älska den inte bara för dess egen skull, utan därför att den minsta ton från den Bellmanska lutan återför i deras minne den aldrig svikande ömhet, som lyckliggjorde deras barndom.“

Själva luften kring Mårbacka tycktes fylld av historier. Man kunde få höra dem, då det kom besök till gården, och de gamla herrarna satt vid sina toddyglas och delade med sig av sina outtömliga förråd, eller då faster Nana Hammargren slog upp språklådan³⁾. Ännu var bygden rik på originella figurer. Selma Lagerlöf har själv sett och känt en del av dem som hon senare givit nytt liv i sina böcker. Ingenting, det förstod hon redan då hon var sju år gammal och hade läst sin första indianroman, kunde dock gå upp mot det att själv författa. Alltifrån den tiden visste hon bestämt, att bara hon blev stor, skulle hon ingenting annat göra än skriva romaner. Och diktningen skulle ge henne ryktbarhet och ära, det var hon viss om.

Hon var tidigt övertygad⁴⁾ om sin uppgift, så som endast den geniala människan kan vara det. Men i hemmet trodde man inte så stort om henne. En redan före födelsen missformad höftled hade gjort henne halt, och halt förblev hon under hela sitt liv. Under en period av sin tidiga barndom saknade hon till och med förmågan att gå. Hon har givit en betagande skildring av hur den återkom. Det var under en badsejour⁵⁾ i den lilla västkuststaden Strömstad, företagen av hela familjen för den sjuka lilla flickans

skull. Gripen av längtan att få se den underbara fågel från paradiset, som ägdes av kaptenen på fartyget Jacob, begav hon sig osedd åstad på upptäcktsfärd. Ombord har hon kommit med familjen, som vanligt buren på en vänlig arm. Men då ingen fågel syns till, varken i tackel eller tåg, ger hon sig i ett obehågat ögonblick ner för trappan och in i kaptens kajuta. Och där stod paradisfågeln på ett bord, visserligen inte levande, men ännu vackrare än hon hade tänkt sig.

„Hon klättrade upp på en stol och från den upp på bordet. Och där satte hon sig bredvid paradisfågeln och beskådade dess skönhet. Kajutvakten stod bredvid och visade henne de långa, ljusa hängande fjädrarna. Sedan anmärkte han: Se, det syns att han är från paradiset. Han har inga fötter⁶⁾.“

Det passade mycket väl in i hennes föreställningar om paradiset att man inte behövde gå där, utan kunde reda sig med endast ett par vingar, och hon betraktade fågeln med stor andakt. Hon knäppte sina händer, liksom när hon skulle läsa sina böner om kvällarna.“

Och när familjen upptäcker vad som hänt: Selma har återfått förmågan att gå, och gläder sig över „att det lilla barnet inte skulle bli en hjälplös, olycklig krympling, utan en riktig människa,“ har den lilla sina tankar för sig. Hon är mera benägen att tro på paradisfågeln än på baden och luften i Strömstad. „Var det det lilla undret med de dallrande vingarna, som hade kommit från landet där man inga fötter behövde, som hade lärt henne att gå på denna jord, där det var en så högst nödvändig sak?“

Men för en flicka som hon, som ändå aldrig kunde bli så rörlig som andra, kunde man inte välva några högtflygande planer. Hade inte den spåkunniga moster Wennervik redan vid Selmas födelse sett i korten att hon aldrig skulle komma att bli gift? Någon utbildning för att hon som ogift skulle komma att reda sig själv, tänkte man inte på. Bröderna sändes till skola, de tre flickorna, av vilka Selma var den mellersta, fick sin undervisning hemma av guvernant. Läser gör hon så mycket hon kan komma över, och tanken på att bli författare växer sig starkare, när hon efterhand förstår att familjens ekonomi blir allt sämre⁷⁾, medan faderns hälsa beständigt undergrävs. Hon vill rädda Mårbacka

genom sin penna, men hur hon någonsin skall komma så långt är inte gott att veta. Ännu har hon just inte satt ihop annat än små pjäser⁸⁾ och verser för att roa⁹⁾ dem därhemma, och sådant betalade sig ju inte.

Ären går. Varken Selma eller hennes systrar deltog på något mera verksamt sätt i arbetet inomhus. Det fanns gott om billig arbetskraft, och de unga döttrarna varken spann eller vävde, varken bakade eller ystade¹⁰⁾. Selma hade fullt upp med tid att läsa och att fundera. Undervisningen av den yngre systemen, vars bokliga fostran anförtrots åt henne, tog väl inte så mycken tid, och medan hon satt lutad över något mer eller mindre nyttigt broderi, hade tankarna lov att gå sina egna vägar.

Man skrev år 1880, och Selma var nära tjugotvå år gammal, då hon blev bjuden som tärna på ett bröllop på en av herrgårdarna i trakten. Det föll på hennes lott att hålla talet till marskalkarna, och så som seden är, skulle det hållas på vers. Bland gästerna befann sig en av den svenska kvinnorörelsens pionjärer, fröken Eva Fryxell, dotter till prosten i Sunne, den berömda historikern. Hon fängslades av Selmas tal: den där flickan var det bestämt något att göra av, hon borde få komma till Stockholm och studera.

Och så blev det. Selma Lagerlöf kom till Högre Lärarinneseminarier, en tystlåten flicka i lantliga kläder, med kloka ögon och en tjock ljus fläta hängande utesfter ryggen. Läraren i modersmålet var inte särskilt entusiastisk, då han bedömde hennes svenska uppsatser, men kamraterna uppskattade dess livligare de kvicka sonetter, i vilka hon gav fyndiga karakteristiker av både dem och sig själv.

För studierna hade hon inte glömt författardrömmarna. Redan under första hösten i Stockholm hade det hänt henne något märkvärdigt: hon har berättat det i *En saga om en saga*. Hon går en gata fram med en bokpacke under armen.

„Nyss förut hade hon övervarit en lektion i litteraturhistoria. Den måtte ha handlat om Bellman eller Runeberg, för hon gick och tänkte på dessa två och på de gestalter som rörde sig i deras diktning. Hon sade till sig själv, att Runebergs godmodiga krigs-

bussar¹¹⁾) och Bellmans sorglösa dryckesbröder var det yppersta material, som en diktare kunde ha att röra sig med. Och då på en gång uppstod denna tanke inom henne: Den värld, som du har levat i nere i Värmland, är inte mindre egendomlig än Fredmans eller Fänrik Ståls. Kan du bara lära dig att behandla det, nog har du lika bra stoff att bearbeta som dessa båda.

På detta sätt gick det till att hon för första gången fick syn på sagan. Och i samma ögonblick hon såg den, började marken gunga under henne. — — Hon måste stå stilla en god stund, till dess gatan hade kommit till ro...“

Men även om hon nu tyckte sig ha stoffet i sina händer, kom det att dröja många år, innan det blev en bok av det. Selma Lagerlöf såg sin far dö, såg Mårbacka övergå i brodern Johans inte vidare skickliga händer, fick anställning vid flickskolan i det lilla Landskrona på skånska kusten och flyttade dit med sin gamla mor, för att försörja dem båda på den anspråkslösa¹²⁾) lönen av tusen kronor om året. Hon blev en omtyckt¹³⁾) lärarinna av en sort som det aldrig varit vidare gott om, hon levde med i den lilla stadens liv och förgyllde både glada och sorgliga högtidligheter med sina verser. Men med den bok hon gick och bar på gick det trögt.

Det var heller inte att undra på. Det var på hösten 1885 som Selma kom till Landskrona. Årtiondet var i Sverige, liksom på andra håll, i litterärt avseende den utpräglade realismens tid. Fantasien fick på sin höjd leva kvar i barnkammaren, men de vuxna ville se verkligheten, lika karg¹⁴⁾) och grå som den ofta är, och ingenting annat än verkligheten, i de romaner och noveller de läste. Att pressa in de gamla värmländska sägnerna och historierna i en sådan form gick inte, hur ärligt hon än försökte. Inte heller gick det att berätta om dem på vers, och att göra ett skådespel av dem visade sig lika omöjligt. Selma Lagerlöfs väg till sin första bok har sannerligen inte varit någon dans på rosor.

Under tiden gick det allt sämre på den älskade gamla gården där uppe i Värmland. Och det var ju Mårbacka hon skulle rädda genom sitt författarskap. Men det tycktes vara idel dåraktiga

drömmar. Johan Lagerlöf gjorde konkurs 1888, och något tidigare hade allt det gamla hemmets lösöre, möbler, sängkläder, linne och silver försålts på auktion och skingrats¹⁵⁾ för alla vindar.

Men innan Mårbacka skulle övergå i främmande händer, ville Selma återse det, och det besöket blev avgörande för hennes framtid. Den poesiens ande som levde i det gamla hemmet, den låga, rödmålade lilla gården i hägnet av de åldriga rännarna, fick en sådan makt över henne, att hon måste kasta loss från tidens sed och krav och endast följa den. Och så började hon att berätta på sitt eget sätt, befriad från dagens och modets alla hämningar. Pennan flög över papperet. Orden snubblade över varandra: de strålande, färgskimrande¹⁶⁾ orden, som ensamma kunde tolka sagans väsen. Men skolarbetet måste skötas, skrivböcker rättas, boken kunde inte bli färdig på en gång.

Då hände det sig att kvinnotidningen Idun i Stockholm utlyste en pristävlan för en längre novell på ett visst antal sidor. Selmas yngsta syster uppmanade henne att delta — det var åtta dagar före tävlingstidens utgång. Hon plockade ut ett par kapitel ur det hon hade färdigt. Men de hängde dåligt ihop, och nytt måste skrivas till. Än en gång var hon i Värmland, och Värmland var som förr den stora gästfrihetens land. Hur ont hon än hade om tid, måste hon sällskapa dagen i ända. Hon skrev under nätterna, och så begav det sig, att just den natten, då hon skrev om den elake¹⁷⁾ brukspatronen på Fors, han som kunde anta den ledes gestalt och vars högsta lust var att göra det ont var, befann hon sig på samma gamla gård, där han i livstiden varit herre. Det är inte att undra på att det kapitlet hör till det mest fascinerande hon någonsin skrivit. Klockan sex på morgonen var hon färdig, och de fem kapitlen gick med posten till Stockholm.

En månad senare läste hon i tidningen att så och så många tävlingsskrifter kommit in. Men ett par av dem var så förvirrat skrivna, att man omöjligt kunde räkna med dem. Den lilla lärarinnan i Landskrona flickskola tyckte sig mycket väl förstå vem som var mästare till ett av de där manuskripten. Det tycktes aldrig bli slut på de hinder som reste sig i hennes väg.

Då kom en dag i november — det var 1890 — ett telegram från tre av hennes bästa vänner från seminarietiden. „Jublande lyck-

önskningsar“ stod där. Selma förstod ingenting. Men dagen därpå kom förklaringen: det meddelades i pressen i en mycket liten notis, att priset — det var inte större än 500 kr. — hade vunnits av fröken Selma Lagerlöf.

Kort därpå publicerade Idun de fem kapitlen som följetongsbilaga. Det var en högst överraskande och märklig följetong. De flesta av dem som varit vana vid och uppskattat¹⁸⁾ tidens verklighetsdikt, hade kanske inte så lätt att följa med i den vilda galoppen. Men råkade man vara¹⁹⁾ ett barn, som ännu inte var hemmastatt i någon annan värld än sagans, så var det ingenting som föreföll en främmande. Den som skriver ner dessa minnesord, erinrar sig ännu, femtiofem år efteråt, hur hon lutad över den gamla taffeln i föräldrahemmet med bultande hjärta och hettande kinder slukade historierna om hur vargarna²⁰⁾ förföljde Gösta Berling och Anna Stjärnhök, då de en gnistrande vinternatt for fram över isen på Lövens långa sjö och hur den olyckliga Ulrika Dillner i ett, i ett hackade fram sin enda polska på det slitna klaveret, medan hon bakom sig hörde det eviga knarandet av den elake Sintrams gungstol. Men inte visste barnet, att en ny stor stjärna sprungit upp på den svenska diktens himmel.

Det fanns vid den tiden i Stockholm en klok och förnäm gammal dam, friherrinnan Sophie Adlersparre, som under pseudonymen Esselde länge hade arbetat i den svenska kvinnorörelsens tjänst. Redan tidigare hade hon intresserat sig för Selma Lagerlöf. Nu ställer hon om att pengar till en vikarie anskaffas, Selma tar tjänstledighet för ett år och slår sig ner hos goda vänner i Sörmland. Där levde hon i ostörd arbetsro, och där fullbordade hon *Gösta Berlings Saga*, som kom ut på Alb. Bonniers förlag 1891.

Gösta Berlings Saga är en bok som ingen annan. Den är en fantasiens vilda ritt genom ett förtrollat rike. Allt vad den lilla flickan, som en gång lärt sig gå av paradisfågeln, genom årens lopp hade hört av saga och sägen, av skrock²¹⁾ och övertro hade smälts samman i geniets eldugn och stod fram i en skrud, mer skimrande än någon som en svensk diktare dittills hade förmått att förläna sitt stoff.

„Äntligen stod prästen på predikstolen.

Församlingens huvuden lyftes. Så, där var han ändock. Det skulle ej bliva mässfall denna söndagen såsom den förra och många söndagar förut.

Prästen var ung, smärt²²⁾ och strålande vacker.“

Så börjar sagan om Gösta Berling, poeten, „starkast och svagast bland människor,“ om majorskan på Ekeby och kavaljerernas långa rad, om de sköna kvinnorna på herrgårdarna längs den långa, smala sjön, om ondska och godhet i kamp med varandra, om vilt överdåd²³⁾ och halsbrytande äventyr. Men den slutar med en lovsång, en hög visa till det ärliga och lyckobringande arbetet, det som Selma Lagerlöf kände lika väl som hon kände fantasiens lekar. Liksom sin hjälte hade hon lärt konsten att „sälla guldstoff²⁴⁾ över livets gråa väv“. Det är den konsten hon nu för första gången visar inför allt sitt folk.

Men hon vann ingen omedelbar seger över hela linjen. Det dröjde innan man riktigt förstod vem hon var och vad hon hade fått för uppgift. Det hon hade kommit med var alltför olik det man varit van vid, för att man utan vidare med tacksamhet kunde ta emot det. Pressen ställde sig tveksam²⁵⁾. En av landets förnämsta recensenter, som sedermera blev hennes beundrare och vän, citerar i sin anmälan henne själv, då hon talar om den dumme greve Henrik Dohna på Borg. „Stackars den som är dum. Det är synd om honom var han är. Men mest synd är det om den som är dum och bor i Värmland.“

Selma Lagerlöf hade återvänt till sin skola: hon fann det inte möjligt att leva på sitt författarskap. Men småningom vann hon sitt folk. Novellsamlingen *Osynliga länkar*, 1894, skaffade henne många vänner. Året därpå fick hon ett understöd av kung Oscar II och hans yngste son, prins Eugen, liksom även att anslag från Svenska Akademien. Hon lämnade sitt skolarbete, och med sin nyvunna vän, den judiska Göteborgsförfattarinnan Sophie Elkan, begav hon sig ut på den första av sina många utrikesresor. Resultatet blev den sicilianska folklivsskildringen *Antikrists mirakler*, 1897, där hon låter gammal religiös tro bryta sig mot modern arbetarrörelse.

Nu har hennes diktarfågel på allvar fått luft under vingarna. Nu är hon på allvar på väg mot det som hon drömde om under

barndomsåren på Mårbacka och den kampfyllda ungdomstiden i Stockholm och Landskrona. Hon är ett stort namn inom den svenska litteraturen, hon blir det också ute i världen. I Danmark vann hon tidigt varmt erkännande och många vänner. Hennes böcker kom ut i utmärkta danska översättningar, och dock borde de av skandinaver aldrig läsas på annat språk än svenska. Hon är heller inte ensam i sitt slag på den svenska parnassen. Verner von Heidenstam, Gustaf Fröding, Erik Axel Karlfeldt är liksom hon förkunnare av en ny romantisk livssyn. Tivedsskogarna susar i Heidenstams dikt, Frödings lyrik är som hennes egen prosa färgad av det värmländska hemlandet, Karlfeldt är med liv och själ dalkarl. Det svenska landskapet börjar på ett sätt som aldrig förr att tränga in i diktens värld.

Den stora roman i två delar, *Jerusalem*, som kom ut 1901—02, anses av många överträffa Gösta Berling. I denna mäktiga skildring av en flock dalabönders utvandring till det Heliga landet har Selma Lagerlöfs stil undergått en märklig förändring. Den forna översvinneliga²⁰) lyrismen i uttryckssättet med poesiens mest skimrande ord och många patetiska utrop, har fått vika för en lugn och trygg prosastil. Eftersom åren går, förenklas Selma Lagerlöfs stil allt mera, inte endast då hon direkt berättar för barn i *Nils Holgerssons underbara resa*, läst och älskad över hela jordklotet. Den största folkliga enkelhet uppnår hon i den innerliga prosahymn till faderskärleken som bär namnet *Kejsaren av Portugallien*. I de självbiografiska ålderdomsverken *Mårbacka*, *Ett barns memoarer* och *Dagbok* talar hon med ett barns uttrycks-sätt. Att uppehålla oss vid alla hennes böcker, samtliga utgivna i en mångfald upplagor och överflyttade till en mångfald främmande språk, skulle kräva alltför stort utrymme. Jag hänvisar läsaren till böckerna själva.

Fantasiens gudom tog aldrig sin hand från henne. Verklighets-sinnet²⁷) ger alltjämt sitt underlag åt dess brokiga spel. Godheten, som hon älskar, är alltid ett levande majestät i hennes konst, vad det än må vara som hon berättar om. Vad hon har betytt som etisk faktor i sitt folks liv undandrar sig all beräkning. Visst är att hon blev ännu mera, än hon någonsin kunnat drömma om, hur fast hennes tro än varit på bestämmelsens art och vikt.

Från Landskrona hade Selma Lagerlöf år 1897 begivit sig till Dalarna, där hon slog sig ner i den gamla gruvstaden Falun. Ett stycke in på det nya seklet mötte henne den ena utmärkelsen efter den andra. Svenska Akademien ger henne 1904 sin stora medalj i guld, 1907 blir hon filosofie hedersdoktor vid Uppsala universitet, 1909 får hon det litterära nobelpriset, „på grund av den ädla idealitet, den fantasiens rikedom och den framställningens själfullhet som präglade hennes diktning.“ Liksom hon var den första svensk som erhöll detta pris, var hon den första kvinna som invaldes i Svenska Akademien. Det skedde 1914. Man kan nog våga säga, att allt som av yttre glans och ära kan tillfalla en svensk författare har kommit på hennes lott. Och det fanns intet av allt detta som hon inte var värd, som diktare och som människa.

Att rädda Mårbacka hade hon inte förmått under de fattiga ungdomsåren. Men hon återvann det, och hon satte in något av sitt livs bästa kraft på att lyfta det ur förfall och vanära och göra det större, mera välskött, vackrare och ståtligare än löjtnant Lagerlöf någonsin kunnat tänka sig, då han kämpade sin övermäktiga kamp mot ohälsa, dåliga tider och allt mera undergrävd ekonomi. Selma Lagerlöf, som var så hemmastadd i fantasiens riken, blev en utmärkt jordbrukare. Hon kände varje bit av den mark hon ägde, varje djur i ladugården²⁸⁾, varje barn i torpstugorna²⁹⁾, som alltjämt, som i faderns tid, bar stolta namn efter Europas största huvudstäder. Hon var en god moder för sin bygd. Hon älskade att skapa arbetstillfällen, välstånd och trevnad³⁰⁾. Lika väl som hon förvaltade sina andliga gåvor, förvaltade hon den jordiska egendom som blivit hennes.

I de älskvärda memoarböckerna Mårbacka och Ett barns memoarer har hon låtit sin barndoms Mårbacka återuppstå och sin barndoms alla människor. Men de som nu besöker den gamla gården — under sommaren kan man räkna dem i många tusental — letar fåfängt³¹⁾ efter den gamla rödmålade byggnaden med sina små rum och sina anspråkslösa förhållanden. Det gamla Mårbacka är helt inbyggt i det nya: av den lilla herrgården har det blivit en stor. Det förnäma vita Mårbacka, som rymmer Selma Lagerlöfs

Mårbacka.

värdefulla bibliotek och nya, vackra bohag³²) har föga likhet med det gamla, och de är väl inte så få som sörjer över att så är. Men säkert har Selma Lagerlöf själv varit lycklig över att få hedra det gamla hemmet, så som hon känt att hon fått göra det, och därmed också den älskade fadern. I sin föreställning ser hon honom sittande i himmelriket, sakta vaggande sin gungstol, så som han tyckte om att göra det om aftnarna i den låga salen, och alltjämt njutande av det bästa han visste, Tegnér's Fritjofs Saga. Skulle han inte ha glatt sig över att se Mårbacka så stort och rikt som Selmas kärlek förmått att göra det?

Under de första åren på Mårbacka levde ännu gamla fru Lagerlöf. „Av alla människor jag har råkat³³),“ säger hennes dotter, „har ingen haft en sådan förmåga att läsa mina tankar som min gamla mor.“ Selma hade själv något av det sjätte sinne, som tycks ha funnits hos modern. Då boken om *Liljecronas hem* kom till — det är det moderneärvda Mårbacka i gångna tider — var den gamla

alldeles för klen³⁴), för att Selma skulle ha kunnat berätta för henne om romanens innehåll. Men då hon bragt den till slut och i häftigt tempo — hon hade ont om tid — skildrat hur den store fiolspelaren utanför sin hustrus fönster „i mäktig inspiration spelat om sin kärlek och sin förtvivlan“, gick hon in till modern och talade om att nu var boken färdig. Den gamla blev glad, men hennes tankar syntes upptagna av något annat.

„Det är så roligt i afton,“ sade hon. „Det har stått en spelman här utanför fönstret och spelat så utmärkt vackert.“

Hon såg verkligen helt upplivad ut, hade en smula färg på kinderna och liv i blicken.

„Har här varit en spelman?“ frågade jag.

„Ja visst,“ sade hon, liksom förvånad över att jag inte hade hört honom. „Han spelade fiol. Vet du, att det var riktigt vackert.“

Ingen vandrande musikanter hade varit på Mårbacka. Ingen i hela huset hade spelat en ton!

Det första världskriget var en tung upplevelse för Selma Lagerlöf. Hon älskade freden och det lugna uppbyggande fredliga arbetet. Redan i september 1914 känner hon sig djupt överväldigad av den nöd som har börjat övergå världen. I en liten skiss i *Troll och människor II* talar hon till en gammal ödekyrka från digerdödens³⁵) tid, som hon hört omtalas som barn:

„Du gamla hus! Jag vet intet ställe, dit det bättre anstode mig att komma med min sorg.

Jag har varit en lekare och en gycklare, men ur min själ framgår inte mer varken gyckel eller lek. Min själ har blivit som du, stum, utan klockor, utan sång.

Min själ har blivit fattig och mörk och förvildad. Den är full av fasans³⁶) och förskräckelsens bilder, den är plundrad och skygg som en hemlös, den vet varken råd eller utväg, den ville gömma sig undan och försvinna från allas åsyn, såsom du har gjort, stackars gamla kyrka i ödemarken.“

Småningom tog kriget slut, och världen började återhämta sig. Selma Lagerlöf fyllde sextio år samma höst som stilleståndet slöts. Hennes arbetskraft är ännu obruten. Hon skriver den pietetsfyllda boken om *Zachris Topelius*, den tjusande romanen om *Charlotte*

Löwensköld och mycket annat. Hon är en drottning i diktens värld, och hon hyllas som en drottning, av landsmän och av främlingar. Ingen falsk blygsamhet kom henne att dra sig undan bevisen på medmänniskors kärlek och uppskattning. Hon visste mycket väl vem hon var, och hon visste att hyllning tillkom henne. Men hon högmodades inte. Hon bar sina triumfer med en vacker naturlig värdighet, och hon gav sin generösa uppskattning åt allt ärligt arbete inom det verksamhetsområde där hon själv arbetade.

Hennes segrar hade aldrig varit lättvunna. Hon strävade hårt, livet igenom, för att finna den bästa språkliga utformningen för det rika stoff som fyllde hennes inres skattkammare. Selma Lagerlöf, som älskade och hyllade arbetet, har själv mer än de flesta vetat vad hårt och målmedvetet arbete vill säga.

Människorna närmade sig henne inte endast som beundrare och vänner. De kom också till henne som hjälpbehövande, med en stundom blind tro på outtömliga möjligheter. Hon hjälpte mycket och i tysthet, men det var med henne som med många andra storheter: hon blev ständigt störd³⁷⁾ i den arbetsro hon så väl behövde av supplikanter av mångfaldiga slag. Hennes korrespondens kom att få en överväldigande omfattning. Det var alltför mycket som utifrån sökte tränga in i den värld som borde ha varit fylld av stilla ro.

Ättioett år gammal måste hon uppleva början av det andra världskriget. Hon levde då i stor ensamhet på sitt Mårbacka med mycket nedsatta krafter. En uppgift lekte henne ännu i hågen, den att skriva en levnadsteckning över sin vän Sophie Elkan, som gått bort redan år 1921. Hon läste om alla hennes böcker, hon satte pennan till papperet och fullbordade ett par små kapitel. Längre kom hon ej. Finlands öde³⁸⁾ tog henne hårt, men hon förskonades från att medvetet uppleva den bittra Moskvafreden. Natten till den 8 mars 1940 drabbades hon av en hjärnblödning. Den 16 brast de sista band som fångslade den levande anden vid den bräckliga och utslitna kroppen.

Som en vis gammal sierska³⁹⁾ hade hon levat i det älskade hemmet, i det älskade Värmland. Hela Sverige sörjde vid hennes bortgång, så som man sörjer en mycket god och mycket nära vän.

Och sorgen var inte bara vår, den delades av otaliga andra, därute i den krigförande världen, åt vilka hon frikostigt skänkt av sin andes skatter.

Hon fann sin grav vid föräldrarnas sida på Östra Ämterviks kyrkogård. Strax nedanför speglas stränder, himmel och skyar av „Lövens långa sjö“.

Jeanna Oterdahl.

1) Gang — 2) ømme — 3) aabnede for Talegaverne — 4) overbevist — 5) Badeophold — 6) (Paradisfuglen udførtes den Gang fra Ny Guinea med Fødderne fjernede) — 7) ringere — 8) Teaterstykker — 9) more — 10) lavede Ost — 11) Krigskarle — 12) fordringsløse — 13) afholdt — 14) fattig — 15) splittet — 16) farveglitrende — 17) onde — 18) sat Pris paa — 19) var man tilfældigvis — 20) Ulvene — 21) overtroiske Forestillinger — 22) slank — 23) Forvovenhed — 24) saa Guldstøv — 25) tvivlrådig — 26) overvættes — 27) Virkelighedssansen — 28) Kostalden — 29) Husmandshusene — 30) Velbefindende — 31) forgæves — 32) Møbler — 33) trufet — 34) svag — 35) „Den sorte Døds“ — 36) Rædselens — 37) forstyrret — 38) Skæbne — 39) Seerske.

ANDERS ZORN

Det är anmärkningsvärt många av de konstnärer som skapade stor och nationell konst under 1800-talets sista decennier, som hade rötter direkt i bondejord eller stigit fram ur folkets breda lager. Det är som om realismens decennier lyckats på ett särskilt sätt ge den eggande kraft och styrka som alltid fordras för att ståndscirkulation skall lyckas och de verkliga begåvningarna orka lyfta sig och blomma ut i full rikedom. Den kärlek till naturen, till marken, till verkligheten, som ligger i realismens väsen motsvaras av en kongenial känsla för allt som lever, spirar och växer, för livets egna pulslag hos dem som vuxit upp bakom plogen, i de stora skogarnas land eller grändernas¹⁾ skugga. De ha upplevt det.

Anders Zorn, som föddes 18 februari 1860 i Mora, är i hög grad ett barn av sin tid, samtidigt som han är en av dem som i sitt verk höjt sig över tiden och fångat glimtar av värden, som äro odödliga. Han växte upp i en typisk liten moragård, som ägdes av hans morföräldrar, den blide, kloke Grudd Anders Persson, och den livliga, varma, lekfulla Hass Karin. Zorns mor arbetade säsongvis i bryggerier och trädgårdar. Hans far, Leonard Zorn, var en från Bajern inflyttad bryggmästare av bondesläkt. Föräldrarna voro inte gifta, men planerade tillsammans gossens utbildning. Det visade sig tidigt att denne hade en ovanlig begåvning. Då Zorn var tolv år och hade gått igenom den tidens primitiva folkskola i Mora sattes han i Enköpings skola, där vänner till fadern, som då vistades i Helsingfors, ordnade för honom. Fadern dog redan första skolvintern och då visade det sig att den lille Anders, som nu kallades Leonard Zorn och var en intresserad, förhoppningsfull och glad skolgosse, redan utvecklade den sällsynta personliga charm, som under senare år aldrig förfelade sin verkan i vilken världsdal eller i vilka kretsar han befann sig. Alla intresserade sig för honom. Lärarna sköto samman pengar för att han skulle få gå kvar i skolan, en väldig ap-

parat sattes energiskt i gång för att skaffa honom ett arv på 3.000 kronor efter fadern vilket också så småningom lyckades. De ovissa framtidsmöjligheterna och vetskapen om att han måste lita till sin egen kraft och energi, om ej hans lott skulle bli att vända åter till Mora och komma i skräddarlära, utvecklade snabbt den sorglöse skolgossen till en målmedveten flitig och tyst liten arbetare. Dittills hade han ej haft någon bestämd tanke på vad han skulle bli. Nu gjorde han klart för sig att hans största möjligheter låg på konstens område. Hans ovanliga förmåga att träffa likhet, hans fantastiskt tidigt mogna sinne för perspektiv, form och rörelse hade väckt uppmärksamhet redan i Mora. 10-årig hade han inhöstat sitt första konstnärshonorar, en vetebulle i marknaden, och nu började han få en hel krona för ett ritat porträtt eller en liten träskulptur. Själv tänkte han närmast bli ornamentbildhuggare, men lärarna i Enköping hade högre vyer och på hösten 1875 kom han in i Konstakademiens principskola.

Den konst Zorn vid det laget framför allt kommit i beröring med var en variant av den realistiska riktning, som brukar kallas Düsseldorfskolan, för vilken starka intryck av parisisk konst främst Delacroix och Corot blivit av genomgripande betydelse. Höckert, Nordenberg och den älskvärda diletanten överste Henrik Ankar-crona hade långa perioder haft Mora som central arbetsplats och i Vasamonumentet i Zorns hemby finns ett av Höckerts huvudverk, „Gustaf Vasa i Tomt Matts stuga“. Hela tidsinriktningen gick mot större realism och den nya färgläran, som en liten grupp radikaler i Paris, de s. k. impressionisterna, lanserade, grep — ehuru det hos oss ännu blott var ett teoretiskt rykte — vår unge målare, som strävade i „Antiken“ med gipser och klotsar under tröstlösa lektionstimmar i konstakademiens principskola. Han arbetade ihop pengar till en färglåda och började experimentera på egen hand, ty i akademien målade man inte förrän man passerat graderna i „Antiken“ och kommit upp i „Modellen“. Alla kände, som hans kamrat Bruno Liljefors omvittnat, att det var möjligt att nå långt om man genomförde denna franska teknik. Endast Zorn orkade tänka tanken helt ut och löste problemet. Alla ferier studerade han måleri på egen hand med stor energi och utbildade en egen stil och i viss mån även teknik, som han, hur uppgifter och konstnärliga

Anders Zorn.
Selvportræt.

aspirationer än växlade, aldrig helt skulle lämna. Han målade under akademiåren uteslutande akvarell, mest av ekonomiska skäl, men fann snart nog att det hade andra fördelar. De gamla lärarna i akademien ogillade alla moderna idéer och de något äldre kamraternas tråkiga²⁾ oljemålningar med prisämnen och tunga färger avskräckte honom.

Så vidsynta voro emellertid lärarna att han fick koncentrera sig på akvarellen och endast inhämta de viktigaste grunderna i oljemålning. Flera kamrater av äldre årgångar voro nu parisare och kommo hem på besök, däribland en del som gjort sig ett namn därute. Diskussionens vågor började gå höga i Stockholms konstliv, Akademien blev en skottavla för de otåliga ungdomarnas kritik och en vacker dag inledde Zorn, målmedveten som alltid, oppositionen med att helt lugnt och stillsamt lämna akademien, koncentrera sig på att förtjäna en reskassa — han började redan bli en uppmärksammas porträttmålare — och endast 21 årig bege sig ut på egna studier.

Hans väg gick över London, där den av honom beundrade akvarellmålaren Egron Lundgren gjort karriär, och Paris, samt därifrån så gott som omedelbart vidare till Spanien. Vad han kände sig behöva var inte mera akademistudier utan möjlighet att ostörd måla ute i naturen, och södra Spanien, dit Egron Lundgrens motiv drog honom, borde ha alla förutsättningar till friluftsmåleri även vintertid.

Nu började en lyckotid för Zorn. Tillsammans med sin reskamrat den nio år äldre Ernst Josephson kastade han sig in i arbetet i Sevilla, drog nyttiga kunskaper av kamratens mera mogna måleri, livades av dennes musik, bildning och geniala vänlighet — bl. a. lärde Josephson Zorn nu att förstå och älska Bellman. Han fick också ett annat band med Josephson. Innan Zorn reste ut hade han i hemlighet förlovat sig med Emma Lamm, en förmögen borgardotter och fin familjeflicka, som man nog i familjen tänkt sig en annan framtid för än det ovissa öde³⁾ som en målaryngling utan familj och tillgångar kunde bjuda. Josephson, som var god vän med flickans mor och högt uppskattade sin unga kamrats talang och karaktär, ställde sig sympatisk och uppmuntrande.

Tiden gick emellertid och reskassan minskade. Zorn öppnade då

oförskräckt en konstutställning i Cadiz och lyckades sälja så mycket att han kunde ägna ännu ett halvår åt ostörda studier. Hans väg gick över Italien till Paris, där han mötte sin fästmö, som övertalat sin om förlovningen helt ovetande mor att resa dit. Nu blev förlovningen yppad, vederbörligen ogillad⁴), men tolererad, och Zorn tjusade till⁵) sin svärmor så att hon glömde förargelsen och för alltid blev hans trogna och stödjande vän.

Under hela den långa resan hade Zorn känt sin bristande skolbildning. Nu lärde fästmön honom att studera i museer och uppmuntrade läsning, teater och musik. Veckorna de tillbringade tillsammans i Paris blevo av grundläggande betydelse för hans utveckling och de stodo alltid för honom i ett särskilt skimmer. Full av glad tillförsikt och arbetshåg reste Zorn så till England i juni 1882 för att slå sig ned och ägna sig åt friluftsmåleri i Richmond de månader reskassan ännu räckte. Man skulle väntat sig att han sedan återvänt till Paris, men han valde London. Engelsmännens förkärlek för akvarellkonst var ett skäl. Den snabba karriär Egron Lundgren gjort i London levde ännu i friskt minne och måste ha verkat uppmuntrande på hans unge beundrare. Därtill kom ett behov av arbetsro och isolering. Zorn var under dessa år snarast en enstöring⁶). Därtill hade de yttre omständigheterna och hans hårda ungdom bidragit. Knappt hade han kommit över motgången, då fadern dog och han från att ha varit en rik pojke stod där med två tomma händer och ovissa förhoppningar, så dog hans morfar. Det betydde, utom en stor personlig sorg, att han förlorade sitt avhållna barndomshem. Modern, som enständigt vägrat att gifta sig så länge Leonard Zorn levde, ingick nu äktenskap och fick ett nytt hem. Zorn kände sig inte hemmastad med de nya förhållandena och så länge styvfadern levde var han så gott som hemlös. Mora hade förut varit hans säkra hamn. Hemmet ock hembygden, som han älskade, hade givit honom något av det starkaste och bästa i hans natur. Där hade han vunnit sina första segrar, då han brottades med måleriska uppgifter och han hade bit för bit med pensel och penna erövrat hembygden, dess luft, dess ljus, dess blånande berg och stugornas pittoreska ljusdunkel. Den serie segrar i arbete, som detta innebar, gav hembygden en särskild plats i hans hjärta. Från 16-årsåldern var han nu rotlös där och

när han drog hemåt under ferierna var det inte Mora utan grannsocknarna, Rättvik, Leksand och Orsa, som blev hans mål. Han var en vandrande målaregesäll, som ritade porträtt för att försörja sig, studerade friluftsmåleri och gjorde ljusdunkelstudier.

Zorn hade alltid en stark känsla av hur ensam han stod i akademien i sin strävan och kamp. Han hade piskan efter ryggen hela tiden för att klara sig ekonomiskt och det blev litet tid för fria studier, kamratliv och nöjen. I arbetet var han hela tiden den givande parten, och det var först under vintern i Spanien med Josephson som han fick förmånen⁷⁾ av utbyte med en mera erfaren kollega. Målningar sådana som „Tiggare i Sevilla“ (1881) visa tydligt Josephsons inflytande.

Hade Zorn ärvt något av den friborna självständighet och det frihetsbegär, som av ålder varit utmärkande för folket i hans hembygd, så var hans ungdoms erfarenheter skickade att i hög grad utveckla arvet. Långt ifrån att som kamraterna känna mindervärdeskomplex inför pariserkonsten bedömde också Zorn lugnt vad han såg, lärde och anammade, protesterade i ord och målning mot det han inte gillade och sökte ständigt skäl till uppskattning av kamraternas och sina egna prestationer. „Jag är stolt över den svenska konsten“ eller „Jag är glad han är svensk“ heter det gång på gång i brev till fästmän då han rapporterar kamraternas framgångar och i England fann han litet eller intet, som han tyckte kunde mäta sig med den samtida unga svenska konsten. Vid sidan av Egron Lundgren fick han nu nya ideal, Carl Larsson och de William Morrisiska idéerna.

De tre år som följde på Zorns bosättning i London skulle kunna betecknas som London och Paris. Det var i vissa avseenden en felkalkyl att han bosatte sig i London, då där var fruktansvärt dyrt att leva. Hyran var 5 guineas i veckan medan kamraterna betalade bara 700-800 francs om året. Trots att han förtjänade bra kunde han ingenting spara. Klimatet passade honom inte, foggen verkade deprimerande och han blev modlös, dyster och orolig. Å andra sidan betydde livet i England oerhört mycket för hans utveckling, fostran och karaktär och han vann där bildning, en personlig säkerhet och världsvana, som han hade nytta och glädje av hela livet och som han sannolikt inte på samma sätt skulle tillägnat

sig i Montmartre. Själv ansåg han också att de hårda åren voro en eklut⁸⁾ som han behövde för att stärka sin karaktär. Hur gärna han än velat det, gav han inte vika för frestelsen att lämna London. Men Paris drog. Dit reste han ofta, såg på konst och träffade kamraterna. Den skandinaviska kolonien i Paris spelade vid denna tid en ofantligt stor roll. Severin Krøyer, Ancher, Tuxen, Viggo Johansson bland andra av Skagenmålarna representerade Danmark, Fritz Thaulow, Christian Krogh, Werenskiold, Eilif Petersen, Smith Hald m. fl. förde med ungdomlig entusiasm Norges talan; Albert Edelfeldt var en av de nya stjärnorna på Paris himmel och bland svenskarna hade Zorn både äldre och samtida akademiskamerater av vilka Carl Larsson och Rickard Bergh stod honom närmast, men där Georg Pauli och Karl Nordström voro de stridbara. De bildade alla från skandinavisk synpunkt sett kärnan i en vid internationell krets, där Max Liebermann, Josef Israels, Sargent, Nittis och andra voro bland de mest framträdande. Med fransmännen fingo svenskarna i allmänhet ej personlig kontakt, men studerade så mycket intensivare deras verk, vilket framgår av det starka inflytande, som ej minst de rent impressionistiska riktningarna hade på deras konst.

Zorn var emellertid inte den ende som ställde sig fri och avvaktande gentemot de franska strömningarna och slog vakt om sin egenart. Även om alltför mångas ambition tyvärr ofta stannade vid att måla nästan lika bra som Bastien Lepage, Manet, Claude Monet, Pissaro eller någon annan av dagens erkända eller uppgående stjärnor och läto den svenskaste bygd och atmosfär omsvepas av fransk luft så fanns det andra som höllo sin linje. Werenskiold skrev 1882, då han sett ett par av de mest omdebatterade impressionistiska utställningarna: „Jeg har set to saadanne utstillinger, en ifjor og en iaar. Sidste gang hadde der imidlertid været utstillingsjury, saa de værste, men paa en vis de morsomste sager var fjernet. Men ifjor kunde man se de grinagtigste produkter; landskaper med rødt græs og grøn luft, blaa træer og gult vand, eller bare blaat, av det infameste, iltreste pariserblaat, saa det gik rent rundt for en, naar man stirret en stund paa det. Der var billeder som kunde være gjort av farveblinde. Andre ekscellerte i kompositionen. Jeg husker et langt billede, det var vist paa en

2-3 alen, men meget smalt; i den ene ende tilvenstre saa man brystbilledet av en soldat i profil, en maapende, lyshaaret fyr med stort strupehode og hængende skuldrer, tilhøre helt borte i den anden ende av billedet en — floskat, som stak op over rammekanten, og intet videre. Hvem eller hvad som var under floskatten: »se det var der ingen som visste«.

Men trods alle den slags galskaper har denne utstilling dog sin betydning. Den repræsenterer nemlig en retning som stadig øver en mere iøinefaldende indflydelse paa den franske kunst, og som tæller flere av Frankrikes første kunstnere. Alle galskaperne skriver sig naturligvis fra disse imitatører, en hale av ubetydeligheter, saadan som der altid danner sig bak de store; folk som i hines arbejder kun oppfatter det ekstravagante og tror det gode stikker deri, som tror at man ikke behøver at male godt, naar man bare gjør noget rart⁹) eller nyt, og som derfor heller ikke opnaar andet end at faa folk til at le et øieblik av deres overanstrengte hokuspokus og ufrivillige vitser.“ — Han räknar så upp de viktigaste fransmännen inom impressionisternas led och fortsätter: „Hvad er det saa for noget merkelig ved denne retning? Det ligger i navnet impressionisme. De søker at gjengi indtrykket — l'impression —, det umiddelbare, momentane indtryk naturen gjør paa os; med andre ord tingene, ikke saaledes som vi vet at de er, men saaledes som de ser ut. For eksempel naar et hjul gaar rundt, saa utfører de ikke hver pinde i det, men antyder dem blot og søker netop at faa frem det sitrende, flygtige, ubestemte som karakteriserer bevægelsen.

Eller naar noget i fri luft faar en blaalig kold tone, saa maler de det ikke varmt og brunt, fordi „varme farver er smukke“ og „kolde er stygge“, men prøver at gjøre alting akkurat som de ser det med sine egne øine.“ — Koncist och klart som luften över norska „lier“ ger där Werenskiöld de självständigt kännande och tänkande nordbornas inställning.

Zorn blev irriterad av de svenska kamraternas osjälvständighet och trött på deras eviga konstpolitik. Där hade han samma inställning som Albert Edelfeldt, vilken, trött på käbblat mot akademien i Stockholm, sökte de franska kamraterna i stället för sven-skarna. Upptagen som Zorn var av grubbel och egna problem blev

han allt mer främmande för kamraterna och förvånas¹⁰⁾ i breven till fästmän över att de voro glada att se honom, då han kom på besök till Paris. Under tiden sökte han sig fram till allt större teknisk säkerhet och lyckades undan för undan att lösa de svåra problem hans inspiration drev honom att söka genomtränga.

Jag har med avsikt dröjt¹¹⁾ vid detta skede¹²⁾ emedan det är grundläggande. Werenskiöld kände och förstod ett nytt konstskede i vardande. Zorn visste att det var ett faktum, Christian Kroghs bizarra och veka ande hade anammat det — han dukade sedan under för spänningen, som så många gjort före och efter honom. Krøyer gav en strålande syntes; han var en nordisk Manet och kommer att leva som sådan.

Med nordiskt stark individualism och vapen i hand för nya erövringar stod ett helt uppbåd från de skandinaviska länderna färdiga vid Seinens strand. De mottogo med öppna sinnen. Några blevo helt den parisiska tidsandans barn så långt deras temperament och naturer förmådde bära dem, präglade som de voro av den karga nordens väsen. Andra återföll efterhand i svensk akademism (till exempel Schultzberg), ett fåtal stodo starka, säkra och på sitt vis nydanande såsom till exempel Munthe, Werenskiöld, Gallén-Kallela och Zorn. En falang gav sig ut på nya områden, den intensiva romantikens „Stille Insel“, Böcklins, Schweiz, Sydtycklands närmast Dachauskolans, skönhetsdyrkande rymder. Klar, sann, överlägsen som en Rafael stod Puvis de Chavannes, tveksamt¹³⁾ kritiserad — omodärn om man så vill men snarare oberörd av moder — alltjämt suverän, en av alla tiders stora monumentala nydanare. Han var lärare och ideal för många, bl. a. för Prins Eugen.

För Zorn blev parisertiden av genomgående betydelse. Dittills hade han endast varit akvarellmålare. Nu äntligen fick han möjlighet att övergå till olja något som länge lockat honom, men han ej haft råd att på allvar försöka sig på. 1887 på senhösten hade han sparat ihop tillräckligt för att ostörd få ägna sig åt målning och han begav sig då till St. Ives vid Cornwalls kust med dess milda vinterklimat. Där målade han friluftsmotiv i den gråkalla decemberdagern¹⁴⁾. Han började med en stor tavla, „En fiskare“, som franska staten sedan inköpte på Salongen 1888. Det ena stora mäs-

terverket efter det andra såg nu dagen. Med ett fåtal färger, huvudsakligen svart, vitt, rött och gulockra lyckades han fånga ljusets spel på ett sätt som få gjort. Han målade sällan i ateljé utan antingen ute i naturen eller inne, i ljusdunkelmättade rum, då det gällde porträtt helst i modellens egen omgivning, Ljusets spel var det essentiella. I interiörerna var det ljusdunkelt eller ljusets makt i dunklet han älskade. I hans barndoms Mora var den vanligaste miljön en stuga med små fönster och omålade gråbruna timmerväggar mot vilka pittoreska folkdräkter och vävnader kontrasterade i starka färger. Där hade han från barndomen övat upp ögats känslighet och förmågan att arbeta utan ateljébelysning, ja i dunkla rum. I Paris började han måla interiörer med artificiellt ljus och gav sig även på en stor komposition med gatubelysning och ett upplyst boulevardcafé. Tavlan som heter „Natteffekt“ finns i Göteborgs museum. En av Zorns pariservänner, den kände franske målaren Albert Besnard, hade redan tidigare börjat ta upp dessa problem och det är tydligt att de stimulerade varandra. Zorn lyckades emellertid väsentligt bättre än Besnard, som ej var tillräckligt känslig för valörernas betydelse och mera nonchalant i sitt arbete.

1893 blev Zorn kommissarie för den svenska konstavdelningen på världsutställningen i Chicago. Redan första utställningsdagen slog han igenom med en annan ljusstudie „Omnibus“ — en interiör av en parisisk buss. Tavlan tjusade den framstående konstsamlaren och mecenaten i Boston Isabella Stewart Gardner. Därmed började hans amerikanska ryktbarhet. Inom få dagar hade han flera beställningar än han kunde hinna med inom den tid han bestämt sig för att stanna i Förenta Staterna. Våren skulle tillbringas i Paris, där vårutställningen var det stora evenemanget som ingen försummade, sommaren på Dalarö och i Dalarna. Mrs Gardner hade ej nöjt sig med att köpa „Omnibus“, hon hade också beställt sitt porträtt, men det skulle målas i Venedig, där hon hyrde ett medeltidspalats. Dit inbjöd hon nu Zorn och hans hustru och där tillbringade de en drömlikt skön målarhöst. Zorn började efter denna tid vart och vartannat år att utsträcka sina färder til Förenta Staterna. Han hade alltid beställningar och reste sällan därifrån utan nya avtal. Han var populär och uppskattad var han for fram,

och särskilt i Amerika fick han och Emma Zorn en krets av verkliga vänner. Under 90-talet blev deras tillvaro allt mer internationell och sommarvistelserna i Mora förkortades 1894 och 1895 till endast några veckor.

Med karaktäristisk beslutsamhet bröt Zorn då med detta internationella liv, där han instinktivt kände att förflackning hotade, och beslöt sig att flytta hem från Paris. Det var emellertid Emma Zorn som då ivrade för att de skulle bo i Mora och endast ha en ateljé i Stockholm. Hemflyttningen blev av lika genomgripande betydelse för Zorn som en gång flyttningen til Paris hade varit. Han fördjupade sig nu i hembygden med den intensiva nästan vetenskapliga forskarhåg som var honom egen. Den allsidiga inlevelsen i natur, folk och kultur ledde till att en rad mästerverk såg dagen. „Midsommardansen“ och porträttet av hans mor, „Mona“ (mora-ordet för mor), i sin vackra folkdräkt äro bland toppunkterna i hans produktion. Zorngården, deras morahem, blev 1896 så färdig att de kunde flytta in på sommaren, men åtskilligt återstod att komplettera och först 1913 fullbordades den sista byggnadsetappen, den översta våningen. Byggnaden ritades av Zorn, som in i de minsta detaljer följde arbetet. Det är ett originellt timmerhus som givetvis har beröringspunkter med dåtidens fornordiskt inspirerade träbyggnadskonst, men som likväl är helt självständig och fri från den benägenhet¹⁵⁾ till pastisch som ofta gjort andra nordiska byggnader från perioden tråkiga.

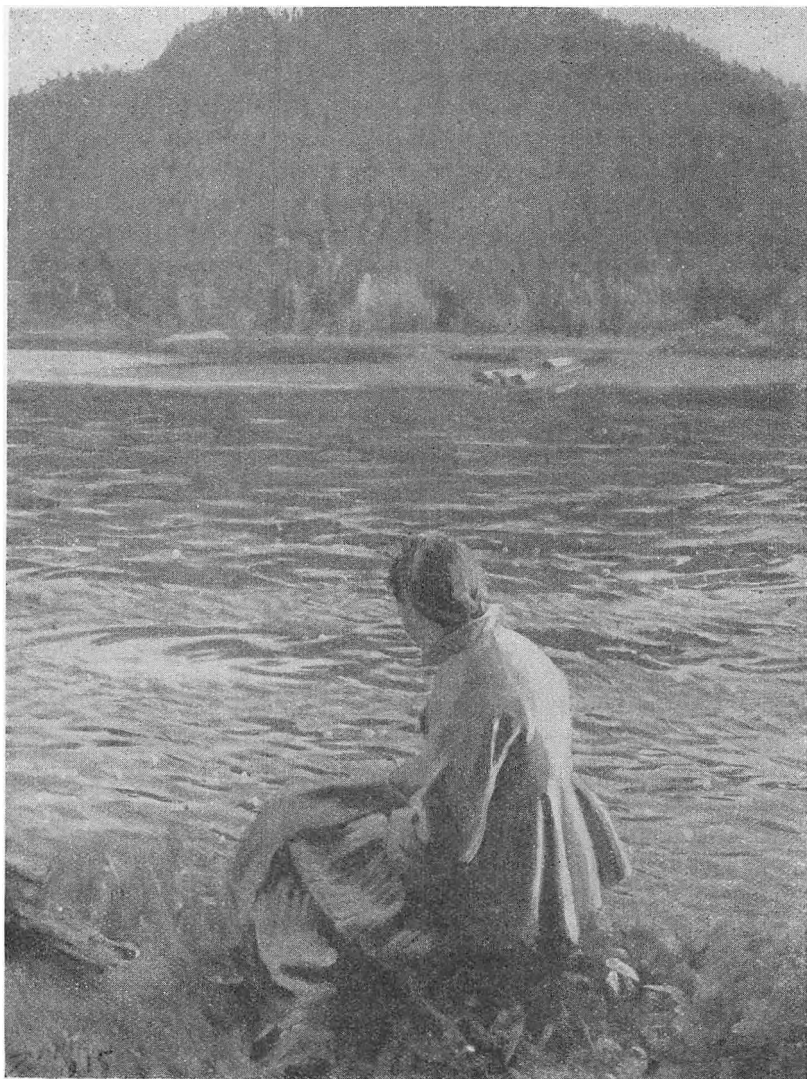
I England hade William Morris' väckelse till förnyelse av hantverk och inredningskonst gjort ett starkt intryck på Zorn och redan då han 1888 inredde några rum åt sig i den stuga, som bildar kärnan i Zorngården, spårar man detta inflytande. Zorn och hans samtida hade från tidiga ungdomsår varit gripna av ett patos att höja den svenska konsten och väcka konstintresse i vida kretsar. De ivrade för konsten i skolorna, för studiecirkelar bland arbetarna, för populära utställningar. Anders och Emma Zorn togo redan på 1890-talet upp ett intensivt arbete för hemslöjdens renässans och ordnade kurser och arrangerade mönster varvid han också ritade möbler och gjorde modeller åt träslöjdarna. Hand i hand med detta samlade Zorn gammal allmogekonst. Sin ateljé inredde han i ett märkligt hus, som han hittade i en fäbod, en stor-

bondes stuga från 1100-talet och därinvid satte han ett loft från 1500-talet. De fingo båda tjäna som ett slags ateljéer. Alla, som se dessa byggnader, förvåna sig över hur han kunde måla i de dunkla rummen. För Zorn betydde de miljöer han sålunda skapade även känslomässigt mycket. Han återupplevde sin barndoms miljö. Det verkade som ett renande, uppfriskande bad. Med större resurser än tidigare kunde han nu ge uttryck åt de konstnärliga upplevelser han haft i sommarluft, på vintersnö eller i stugornas ljusdunkel.

„Opponenterna“ hade nästan alla efter hand dragit hem till Sverige och bosatt sig där och de flesta uppehöllo kontakt med sin hembygd även om de blevo stockholmare. Carl Larsson skapade sig en ny hembygd i Sundborn, där hans hustru ärvde en gård och blev sålunda „granne“ med Zorn även om de hade en tiomila väg emellan sig.

Zorngården blev en medelpunkt för en stor vänkrets, som utom konstnärer, musiker och författare även omfattade personligheter inom den lärda världen och industrien. De intresserade sig alla för konst, folkbildning och kulturellt framåtskridande i allmänhet. Anders och Emma Zorn utformade gemensamt ett program som de undan för undan förverkligade. Däri spelade arbetet bland ungdomen en framträdande roll och ledde till stiftande av en folkhögskola i Mora, som började sitt första läsår 1907. Folkmusiken var ett centralt intresse liksom hemslojden, och ungdomen samlades i lekstugor, övade gamla danser, sjöngo och spelade. I Gopsmor, en gård vid den forsande Dalälven 20 km norr om Mora, utformade Zorn 1905 en genuin Mora-miljö åt sig där många av hans märkligaste tavlor sett dagen. 1916 anlade han ett stort friluftsmuseum, Gammelgården, vid folkhögskolan. Först 1939 blev den sista etappen färdig, Zornmuseet, som Emma Zorn lät uppföra efter ritningar av Ragnar Östberg. Där förvaras dels Zorns egna verk, dels hans rikhaltiga samlingar av äldre och nyare konst och konsthantverk.

Zorn blev efter hand en rik man på sitt arbete. Hans prisskala hade från början varit hög, anpassad som den var efter engelska förhållanden, och redan i början av 1890-talet betalades hans verk lika högt som de då berömda fransmännens. Under vistelserna i Amerika stego priserna med hans växande ryktbarhet. För Zorn innebar pengarna möjligheten att understödja och ge bort. Han var

Copsberget.
Maleri af Zorn.

alltid rundhänt och började donera redan innan han i egentlig mening hade något kapital och många enskilda institutioner och företag ha fått njuta av hans generositet. Hans intressen voro mångsidiga och ofta framsynta. Man kan utöver Morainstitutionerna nämna flygplan till armén (redan 1914), rödkullig boskap¹⁶⁾ och dalapälsfår, stipendier, bl. a. ett för studier i Förenta Staterna, understöd åt vetenskapligt arbete på olika områden, undervisning och folkmusik. En professur vid Stockholms Högskola, avsedd att uppmuntra studiet av nordisk konst, bär hans namn och Bellmansminnet „Källaren Freden“ och det av Svenska Akademien utdelade Bellmanspriset är hans donation. Han grep in på olika områden av svenskt kulturliv och hans sällsynta personliga charm, hans friska syn, originella uppträdande och självsäkra dalkarls-temperament gjorde honom till en av landets populäraste personer och han är alltjämt en legendomspunnen folkhjälte med oförminskad popularitet.

Zorn arbetade alltid intensivt vad han än sysslade med. De voro sällan flera månader i streck i Mora, men varje period var innehållsrik och full av uppslag och verksamhet. Den ena amerikaresan följde på den andra, men kontakten med Paris och den internationella vänkretsen bröts ingalunda genom att de flyttade hem till Sverige. På världsutställningen 1900 var Zorn kommissarie och arbetade som alltid intensivt för den svenska konsten. Själv var han nu en allmänt erkänd internationell storhet och firades överallt. De andra ländernas jurymän tvang honom att hänga fram sina tre tavlor på mera representativa platser än han tänkt sig, vilket en del svenska kamrater tog illa upp, och de mera modernt inriktade bland dem ogillade skarpt att han givit olika riktningar plats och bl. a. hängt tavlor av Wahlberg och Hagborg, vilka de då föraktade som omoderna. Zorn som var överkänslig för ovänlighet fick ett nervöst sammanbrott och drog sig tillbaka. På det sättet kom han i stället med i tävlan¹⁷⁾ vilket renderade Sverige större ära än något annat land i det att Zorn till allt annat av en enhällig jury fick hedersmedaljer både som etsare och målare. Skulptur utställde han ej, vilket juryn beklagade.

Utställningsåret knöt Zorn nya vänskapsband bl. a. med ryska konstnärer, författare och musiker med skulptören Troubetzkoy i

spetsen. Han bildade i viss mån skola i Ryssland dit han också reste. Troubetzkoy, som Zorn även etsat då denne besökte Mora, slog sig ned i Paris, där han till sin död förblev en populär och pittoresk konstnärsgestalt.

Trots det stigande intresset för de moderna „ismer“, som snart skulle stå segrande på valplatsen i Paris behöll Zorn sin populära ställning och 1906 ordnades på initiativ av Auguste Rodin en stor Zornutställning hos Durand-Ruel. Utom Rodin hörde Zorns vänner målarna Albert Besnard och Lepère till kommittéen jämte bl. a. Frankrikes Directeur des Beaux Arts och cheferna för Luxembourgsmuseet och Biblioteque Nationale. Utställningen, som öppnades av kultusministern, blev en enorm succés och Zorn utförde i samband därmed en rad av sina bästa etsade porträtt, av vilka några tillhörde den franska vänkretsen: Rodin, Anatole France, d'Estournelles de Constant, Alfred Beurdeley och den ryktbare gamle kemisten Marcellin Berthelot.

Som etsare har Zorn gjort stora insatser. Han var en av dem som först och mest suveränt omsatte de impressionistiska idéerna i grafisk teknik och hans blad höra till de internationellt högst uppskattade. Stora samlingar Zornetsningar finnas i de flesta museers eller biblioteks grafiska samlingar med Chicago, Boston, Sveriges Nationalmuseum och Bibl. Nationale i Paris i spetsen.

Under detta skede spelade Venedig med dess internationella utställningar en mycket stor roll för konstlivet och Zorn som med varma vänskapsband var knuten till dessas ledande kraft, den venetianske målaren Ettore Tito, deltog där upprepade¹⁶⁾ gånger. Han utställde f. ö. flitigt på olika håll i de modernare konstsammanläggningarna, även utanför Europa och U. S. A.

Det första världskriget avskar brutalt de internationella förbindelserna. Zorn var ingen flitig brevskrivare och hans vacklande hälsa och de dåliga kommunikationerna hindrade honom att efter kriget återknyta den personliga kontakten innan han dog 22 augusti 1920. Han var då endast 60 år och befann sig i intensivt arbete på lösningen av nya ljusdunkelproblem. Variationen i hans konst är enorm. Den spänner över ett stort register från de drömmande veka akvarellerna till temperamentsfulla skildringar av nakna kvinnor, sommarsol över blänkande vatten där luften sveper om finhyllta¹⁹⁾

flickkroppar, som fångar dagern och reflekterar ljuset, och komplicerade ljusdunkelproblem. För Zorn var en bra modell liksom för Renoir den som fångade dagern rätt. Ljuset var det centrala i motivet. Han sökte de olika värden det framkallade, lyskraften som ljusstrålen lockade fram så snart den genomträngde även det djupaste dunkel. Han var alltid självständig och gick sina egna vägar, oberörd av modeväxlingar. Därigenom kom han att stå isolerad i sitt arbete och endast hos några få känna verkligt gensvar i de frågor som för honom voro det väsentliga i livet. Till hans konstnärsvänner i djupare mening hörde bl. a. Carl Larsson, Bruno Liljefors, Max Liebermann, spanjoren Sorolla, Auguste Rodin och under de sista åren Kai Nielsen. Sitt innersta blottade han sällan. Han hörde till dem som kunde „spänna bröstet stramt fast hjärtat dar- rar“ och han ville aldrig visa grubbel och svårmod²⁰⁾. Han var en livsbejakare och vad han ville ge var livet självt, något av dess innersta väsen, klang och styrka. Det levde i färgen, färgen som fick liv av ljuset, och hans färglära tog fasta på det urkraftens komplex som finnes i de enkla elementen — svart, vitt, rött och gult — för den som kan avlocka dem deras strålgång. Det var inte och är inte heller för närvarande det moderna. Men det ligger på ett plan, som är evigt bestående, där konstens störste brottats under gångna sekel. Därför fångade hans verk mitt under modernismens genombrott och hävdar ännu sin plats, erövrar nya vänner och besegrar motståndare.

I Paris är han numera den ende svenska målare som har ett allmänt känt namn. Det står ofta strid omkring hans namn, men det lever, tvingar till ställningstagande, retar²¹⁾ och tjustrar.

Gerda Boëthius.

¹⁾ Gydernes — ²⁾ kedelige — ³⁾ Skæbne — ⁴⁾ misbilliget — ⁵⁾ fortryllede — ⁶⁾ Eneboer — ⁷⁾ Fordelen — ⁸⁾ Ege-lud ∴ „Skærsild“ — ⁹⁾ mærkeligt — ¹⁰⁾ forundrer sig — ¹¹⁾ dvælet — ¹²⁾ Tidsrum — ¹³⁾ tvivlraadigt — ¹⁴⁾ Decemberbelysning — ¹⁵⁾ Hang — ¹⁶⁾ Kvæg — ¹⁷⁾ Konkurrencen — ¹⁸⁾ gentagne — ¹⁹⁾ med fin Hud — ²⁰⁾ Tungvind — ²¹⁾ irriterer.

HJ. BRANTING

Hjalmar Branting, Sveriges namnkunnigaste statsman i det tjugonde århundradet, föddes 23 november 1860 i Stockholm, son av professor Lars Gabriel Branting och Emma av Georgii. Han genomgick först m:elle Kumlins skola 1866—68 och kom sedan in i Beskowska skolan, där han studerade åren 1868—1877. I denna skola var även samtidigt konung Gustaf V en av eleverna. Hj. Branting tog en mycket berömd studentexamen vid 17 års ålder 1877. Särskilt märklig har hans studentuppsats i svenska språket ansetts. Den belönades med betyget stora A (Berömlig). Han hade valt det fria ämnet „Vilken betydelse har våra dagars livligare samfärdsel för folkens andliga och materiella liv?“ och han avslöjade i denna uppsats ej blott en utomordentlig stilkonst och ett märkligt intresse för samhällets¹⁾ grundproblem utan även den kommande demokratiske kämpen Hj. Branting.

Åren 1877—1882 studerade Hj. Branting vid Uppsala universitet, där hans stora intresse var astronomi och matematik. Meningen var från början att han skulle bli astronom. Men vid sidan av sina vetenskapliga studier höll han livlig kontakt med tidens sociala, politiska och litterära strömningar. Han anslöt sig till de kretsar i universitetsstaden, som höjde frihetens och rättvisans banér gent emot en feodal, rojalistisk och byråkratisk reaktion. Liksom hans delvis jämnåriga studiesamtida Aug. Strindberg, Karl Staaff, Knut Wicksell, Axel Danielsson, David Bergström, Hj. Öhrvall, Mauritz Hellberg var han ett uttryck för tidens politiska opposition bland studenterna. Företrädesvis den 1882 grundade radikal-liberala studentföreningen Verdandi i Uppsala förde organisatoriskt oppositionens talan. Dess kamp för yttrande-, tryck, förenings- och församlingsfrihet, för medborgerliga rättigheter även åt arbetarklassen och för sociala reformer var dock icke nog för Hj. Branting. Han ville gå längre och anslöt sig icke organisatoriskt. Hans huvud-

intresse var den vid denna tid mycket brännande „arbetarfrågan“. Han ställde sig undrande inför, om liberalismen kunde lösa arbetarfrågan efter fruktbara linjer. Branting studerade de socialistiska utopisterna, den spirande fackföreningsrörelsen, Marx och Engels, den tyska, engelska och franska socialismen. Han förkastade snart manchesterliberalismen. Tillika hyste²⁾ han intresse för skönlitteraturen, för vilken han liksom för teatern hela sitt liv ägnade stor kärlek — och slöt sig särskilt till den oppositionella realistiska, naturalistiska, socialt betonade litteraturriktningen. Hj. Branting var under en stor del av sitt liv litteraturanmälare under signaturen —r, ehuru han skrev sporadiskt.

Hans vetenskapliga studier gjorde honom 1877 till medlem av Astronomische Gesellschaft och förde honom till universiteten i Dorpat och Pulkovo, där han var amanuens i astronomi och ansågs ha en lysande vetenskaplig bana framför sig. Särskilt i Pulkovo fick han en inblick i ryska förhållanden och kom såväl i Dorpat som i Pulkovo i en viss förbindelse med den ryska frihetsrörelsen under tsardömet. Under sina studieår besökte Branting även Paris, revolutionsrörelsernas, litteraturens och konstens huvudstad. Hans kärlek till Paris och Frankrike varade livet ut.

17 maj 1882 utges „Sverige — Svensk Arbetartidning“, vilken icke gick Branting spårlöst förbi. Den var en svala, som bådade en ny årtid. Året förut hade den halte skraddaren August Palm, efter vistelse i Tyskland och särskilt i Danmark, i Malmö lagt grunden till den moderna svenska arbetarrörelsen. Det var storm och brak kring August Palm och dammet yrde³⁾ i högan sky. Palm gjorde härnadståg även till Stockholm och Göteborg; än föll hans verk i spillror⁴⁾ än reste det sig åter, svårt var det alltid. Palm bekämpade de liberala fackföreningarna. Branting torde icke ha varit helt säker på att Palms aggressiva metoder och cellbildningsverksamhet var riktiga, men han följde med stor sympati den spirande arbetarrörelsens framsteg.

Samtidigt upprätthöll Hj. Branting allt livligare förbindelser med oppositionella kulturkretsar: litteratörer, konstnärer, journalister, advokater. Särskilt nära stod han vid denna tid bröderna Per och Karl Staaff. Det var nu han beslöt att i stället för vetenskapen välja journalistens yrke. Till detta val bidrog icke ett minskat

Hjalmar Branting.

intresse för astronomin utan ett växande inre behov att bidra till frihetens och framstegets seger. När han valde den journalistiska banan, valde han medvetet den politiska uppgiftens⁵⁾ och stridens väg. Han ville bli politiker. Han ville göra en insats för den förtryckta och rättslösa arbetarklassen.

1883 inträder Branting i den liberala vänstertidningen Tiden, som stod de ganska starka liberala fackföreningarna och bildnings-cirklarna nära. I Tiden medarbetade även Aug. Strindberg. Tidningens ledare var K. P. Arnoldson (senare Nobelfredspristagare) och Emil Svensén. Samtidigt som H. J. Branting knyter an till Tiden och blir rådgivare åt den spirande fackföreningsrörelsen, knyter han likaledes an till „Föreningen för religionsfrihet“, där han 1884 inväljes i styrelsen. I april 1885 utträder K. P. Arnoldson och Emil Svensén ur Tiden och Branting väljes till redaktör. Tidningen får nu en helt socialdemokratisk färg.

Under dessa år hade den av skraddaren Palm skapade socialdemokratiska arbetarrörelsen efter många öden⁶⁾ och äventyr nått ett visst fotfäste och trängt allt djupare in bland arbetarna. Den liberala arbetarrörelsen började något vackla. I Stockholm bildades 1885 socialdemokratiska klubben och Branting anslöt sig till denna de målmedvetna och ledande socialisternas fylking. Redan 1884 hade emellertid Branting genom en artikel i Palms tidning Folkviljan offentligen anslutit sig till socialismen, ehuru han även hyllade samarbete med liberalerna. Han ville slå en bro mellan socialdemokrater och liberaler. Här stod han i motsättning till Palm, men fackföreningarna gjorde 1885 Brantings organ Tiden till fackföreningarnas organ.

Emellertid hade Palm och hans agitation tillfört denne tvenne lysande krafter: den fattige studenten Axel Danielsson, som snart blev en av de främsta socialistiska ledarna, och den rike dandyn och aristokraten Fredrik Sterky, som bröt med sin släkt och blev rörelsens främste organisatör och tidningsadministratör. Nästan samtidigt som Tiden med Branting blev fackföreningarnas organ, skapade Palm, Danielsson och Sterky Social-Demokraten. Detta ledde till att Tiden 1886 måste nedläggas. Under 1885 är även att notera Brantings berömda polemik mot Strindberg i kvinnofrågan.

1884 hade Branting ingått giftermål med Anna Jäderin, känd

som författarinna och journalist under märket René, ett sällsamt lyckligt och harmoniskt äktenskap.

Under denna tid börjar Sverige på allvar sin stora förvandling från ett bondeland till ett industriland. Utan industrins utbredning skulle de socialdemokratiska idéerna och tidningen Socialdemokraten sannolikt icke så snart slagit igenom.

Palm fann icke den resonans för sitt redaktörskap, som kunde föra tidningen fram. Hj. Branting valdes därför till tidningens huvudredaktör, en post som han med ett par korta avbrott behöll ända till sin regeringstid. Detta skedde 9 november 1886. I mer än trettio år förde Branting från denna tribun sin väldiga politiska strid för den svenska arbetarrörelsen och demokratin. Hans medkämpar utåt och konkurrenter inåt under denna tid, Danielsson och Sterky, blev arbetarhövdingar, den förre i Skåne (Malmö), den senare i Göteborg, där de grundade stora arbetartidningar, men de gick bort i förtid. Palm blev partiets agitator.

Branting hade icke väl tillträtt redaktörskapet för Social-Demokraten förr än den arbetar- och frihetsfientliga reaktion, som länge legat på lur, slog ut i full låga, närd av Bismarcks undantagslagar i Tyskland. Samtliga socialistiska arbetartidningar åtalades¹⁾, ofta gång på gång, och deras utgivare kastades i fängelse. Branting undgick icke heller dessa utslag av bourgeoisins fruktan för den socialistiska arbetarrörelsen. 1887 fick han två åtal på halsen och sändes till fängelset på Långholmen, där så många arbetarledare efter honom avtjänat straff för „uppror“ i någon form mot ett klassbetonat samhälle. Liksom annorstädes begagnade Branting fängelsetiden till studier och författarskap. Rädslan för Branting hade icke minskat genom hans inträde i „Utilitistiska samfundet“ 1888, varigenom han beskyldes för att vara ateist.

1889 bildades Sveriges socialdemokratiska arbetarparti genom sammanslutning av lokalorganisationerna. På denna konstituerande kongress stod ytterst häftiga principiella strider, och besluten fattades under ett väldigt vapenbråk. Tre riktningar stred om att få bestämma partiets program och kurs: en marxistisk-ortodox (Sterky, Danielsson), en reformistisk (Branting), en bakunistisk-anarkistisk (Hinke Bergegren). Denna senare blev utslagen och facit blev en kompromiss mellan de två första riktningarna: utom-

parlamentariska påtryckningar för att på laglig väg kunna befria arbetarklassen, men icke planlöst våld.

Tillsammans med liberalerna organiserades senare de namnkunniga folkrikssdagarna, för den allmänna rösträtten.

1890 ägde den första majdemonstrationen rum för rösträtt och åttatimmarsdag. Vid denna talade anarkisten Hinke Bergegren, den ortodoxe lassalleanen Aug. Palm, liberalen David Bergström. Huvudtalare var Hj. Branting. I Härnösand talade den kristne pastorn Johannes Nylander. Vidsynthet och tolerans utmärkte den kämpande arbetarklassen.

Här skall med några ord beröras Hj. Brantings socialistiska åskådning. Branting var starkt påverkad dels av den franska revolutionens allmänmänskliga ideologiska arv, dels och framförallt av marxismens grundåskådning. Han hade icke tagit starkare intryck vare sig av socialistiska utopister eller manchesterliberala läror. Men han var icke någon dogmatisk marxist. Han tillhörde mera Bernsteins, v. Vollmars och Vanderveldes skola än Kautskys, Adlers och Bebels, hur mycket han än uppskattade dessa som både teoretiker och praktiker. Branting avskydde dogmatism. Av utländska samtida socialister stod Jean Jaurès honom ideologiskt och taktiskt närmast. Branting var sålunda reformist. Men han var ingen opportunist. Han var med om dramatiska åtgärder till arbetarklassens frigörelse och framsteg, även om han förordade samverkan med liberaler och helst valde minsta motståndets väg. Som karaktär var han enastående, och därför ledde hans böjliga taktik aldrig till de nederlag hans mera marxistiska medkämpar befarade. Hans program var arbetarklassens sammanhållning kring demokratin, en demokratisk erövring av den parlamentariska makten, ständig stridsberedskap för demokratin och en demokratisk, vidsynt socialism, grundad på tolerans och hänsyn, erövrade genom arbetarklassens allt starkare inflytande i riksdagen, kommunerna, det fria föreningslivet och ämbetsmannakåren. Demokratin måste med vapen försvaras inåt och utåt. En stark International skulle vara fredens starkaste värn. Så kan man i få ord sammanfatta Hj. Brantings samhällsåskådning.

Tre frågor kom under 1890-talet att dominera det politiska livet i Sverige och i samtliga spelade arbetarklassen en huvudroll med

Branting som ledare för arbetaroppositionen. Dessa tre frågor var: 1: tullfrågan („tull på den fattiges bröd“, sedan det gamla frihandelsvänliga bondepartiet sprängts), där Branting jämte liberallerna förde frihandels talan; 2: försvarsfrågan, där vida kretsar krävde förstärkt försvar (mot vilket arbetarna först krävde rösträtt, innan försvaret förstärktes, och vissa bondekretsar krävde materiella komensationer); 3: norska frågan, där en högröstad krets krävde kraftigt uppträdande mot Norge, därest unionen direkt eller indirekt antastades. (Här kämpade Branting liksom den gamle liberale ledaren S. A. Hedin och hela arbetar- och småborgarklassen mot dem som skramlade med sabeln.) Bakom samtliga dessa tre frågor skymtade rösträttsfrågan, vars lösning betydde en inkörspport för demokratin och slutet på både tullutplundring och sabelskrammel. Branting slog därför alltid hårt på rösträttskravet.

Vid arbetarpartiets andra kongress 1891 krossade⁶⁾ Danielsson och Branting i förbund totalt anarkismen, vann seger för parlamentarismens väg och avvisade våldet som politiskt kampmedel utom vid försvar mot bourgeoisins angrepp = 1889 års resolution. Sedan den anarkistiska riktningen sålunda slagits på sina huvudfronter, lade den huvudvikten vid en antiförsvarsrörelse, den s. k. försvarsnihilismen och till en viss grad vid ateismen. Hj. Branting tog även här genast upp striden och vände sig med särskild kraft mot försvarsnihilismen. Försvar, men också medborgarrätt, var Brantings paroll.

Vid andrakammarvalet 1893, som fördes i rösträttens tecken, blev Branting icke vald, då arbetarna saknade rösträtt. Vid valet 1897 däremot valdes han på en kombinerad liberal-socialdemokratisk lista; de arbetare, som hade rösträtt var ytterst få, men avgjorde sin ledares inval i riksdagen. Samtidigt invaldes Karl Staaff och Carl Lindhagen, födda samma år som Branting och av försynen utsedda att spela politiska roller snarlika Brantings, ehuru under delvis andra stjärnor och med andra temperament.

Nu börjar Brantings märkliga riksdags- och partiledarebana. Han var ensam socialdemokrat i riksdagen (en av 380!). Men tre år senare var han en av 4, och sedan fick han en allt större och större skara med sig, så att han genom sin skicklighet⁹⁾, kraft och partistyrka kunde framtvunga den ena lösningen efter den andra

av för folket och demokratin livsviktiga problem. Hj. Branting var en lysande vältalare, en vältalighet av nästan romersk art. Den har ibland kallats tung. Men tyngden i hans resliga¹⁰⁾ gestalt, i hans sakliga motivering, i hans starka patos, i hans fasta vilja passade väl till hans romerska vältalighet, som även arbetarna på torget och heden entusiastiskt uppskattade. Ehuru han ägde en fast vilja i alla principiella frågor var han en skicklig taktiker och kompromissare i ting som icke rubbade¹¹⁾ det för honom väsentliga. Hans vilja till makt vilade på en mänsklig och demokratisk grund.

Under hans långa parlamentariska bana bidrog han till lösningen av en rad sociala frågor. Främst då folkpensionsfrågan och åttatimmardagen. Vidare bidrog han till lösningen av försvarsfrågan (jämte sin vän Thorsson) och till betydande kulturfrågor, rättsfrågor och utrikespolitiska frågor. Av dessa sistnämnda intar hans insats 1905 för fred med Norge vid unionens avveckling och för neutraliteten och vänskapen med ententen under kriget 1914—1918 de främsta rummen. För sina fredsinsatser hyllades han med Nobels fredspris. Hans insatser för Norden och dess frivilliga samarbete har varit betydande. Hans arbete för arbetarrörelsens internationella sammanhållning var besjälade av de livligaste förhoppningar, som under kriget 1914—18 gäckades.

Hans största insatser var dock hans stora livsuppgift att med hjälp av arbetarrörelsen och dess styrka i riksdagen framtvinga en svensk demokrati. Först kom „den lilla rösträttsreformen“, som ledde till 1911 och 1914 års stora valframgångar, och när tronerna föll i Europa 1917—1918 kom „den stora rösträttsreformen“, som genomförde den fulla demokratin i Sverige. Hj. Branting hade 1902 lett den första politiska storstrejken i Sverige (för medborgarrätt), han hade varit den fackliga ledningens hjälpare under 1909 års fackliga storstrejk, då arbetarna försvarade sitt dagliga bröd och sin föreningsrätt, och han hade lett de påtryckningar av arbetarrörelsen som 1917—18 besegrade reaktionens sista skansar. Samtidigt som han organiserade det yttre anfallet och utnyttjade arbetarvänsterns tryck ledde han det inre parlamentariska spelet, som tvang motståndarna till reträtt.

Till dessa segrar, som glansfullt lyser på hans epitafium, må

läggas hans under hela riksdags- och regeringstiden städse redobogna sinne att gå i brechen för saker och principer, som genom sin betydelse behövde hans bistånd.

Sedan Danielsson och Sterky dött vid sekelskiftet och sedan han besegrat den socialdemokratiska ungdomsrörelsens och dess ledares antimilitariska och antiministeriella principer låg vägen öppen till regeringsmakten.

19 oktober 1917 bildades den Edénska regeringen av liberaler och socialdemokrater. Hj. Branting blev här finansminister, men tvingades av sjukdom att efter en tid överlämna finansministerämbetet åt sin vän F. W. Thorsson. Hans och regeringens program var: obrottslig neutralitet, nordisk samverkan, varaktig fred, internationell rättsordning, lika kommunal rösträtt, rösträtt för kvinnor och befrielse av arbetarrörelsens fångar. Legostadgan¹²⁾ avskaffades, skolväsendet förbättrades och obligatorisk yrkesundervisning i fortsättningsskolor genomfördes, likaså fri rättegång och normalarbetsdag.

10 mars 1920 bildade Hj. Branting sin första rent socialdemokratiska regering. Regeringen, som ej ägde parlamentarisk majoritet, kämpade för demokratiska skattereformer och bostadssubventioner, för Ålands återförening med Sverige och erkände först av alla länder Sovjet-Ryssland samt slöt handelsfördrag med detta land.

Den första Brantingska regeringen avgick i oktober 1920. Dess saga blev kort. Den stupade¹³⁾ på skattefrågan. Efter dess avgång, utbröt den stora efterkrigs krisen med arbetslöshet, lockouter, höjda spannmålstullar¹⁴⁾ etc. Den nya s. k. opolitiska de Geerska regeringen var starkt reaktionär och föll slutligen på kaffetullen i februari 1921. De Geer efterträddes av en ämbetsmannaregering von Sydow, som upplöste riksdagen för att den nya författningsreformen skulle få träda i kraft. Efter en betydande arbetarseger föll regeringen v. Sydow. Den 13 oktober 1921 bildade Branting sin andra socialdemokratiska regering. Samtidigt erhöll Branting en plats i Nationernas Förbunds högsta råd och kämpade där för rättvisa och försoning och för de små folkens intressen. Regeringens reformförslag fälldes i regel av de borgerliga partierna, men på administrativ väg genomförde Branting flera goda reformer bl. a.

förhandlingsordning för marinens arbetare, arbetsvila vid armén 1 maj, en väldig slakt på odugliga och långsamma kommittéer. Brantings andra regering fälldes på arbetslöshetsdirektiven 6 april 1923 och efterträddes av högerregeringen Trygger, som avgick i oktober 1924. 18 oktober d. å. bildade Branting sin tredje och sista regering. Hans program var i korthet: nedrustning, samarbete med Nationernas Förbund, där Branting nu intog en hedersplats, ärad av alla folk.

Emellertid hade Brantings hälsa knäckts under den väldiga arbetsbördan som partiledare, statsminister, NF:delegat och klockarför¹⁵⁾ för hela Sverige, ja, för stora delar av världen. Till honom kom ombud från alla länder och från alla svenska byar och organisationer, intressen och ideologier för att framföra sina bekymmer. Han utnyttjade sina krafter till det yttersta. Han insjuknade i influensa 30 november 1924 och sedan tillstötte inflammation i en ven¹⁶⁾. 24 januari 1925 avgick Branting som statsminister, men kvarstod som minister. 8 februari tillstötte gallsten. Den 24 februari 1925 avled Branting, sörjd av ett helt folk, av hela Norden, av stora delar av världen. Hans jordafärd var såsom en furstes.

Fredrik Ström.

¹⁾ Samfundets — ²⁾ nærrede — ³⁾ Stovet hvirvlede — ⁴⁾ Stumper — ⁵⁾ Opgaves — ⁶⁾ Tilskikkelser — ⁷⁾ blev der rejst Tiltale mod — ⁸⁾ knuste — ⁹⁾ Dygtighed — ¹⁰⁾ sta elige — ¹¹⁾ rokede — ¹²⁾ Den tidligere Tyendelov — ¹³⁾ faldt — ¹⁴⁾ Korntoldsatser — ¹⁵⁾ „Raadgiver“ — ¹⁶⁾ Aare.

NATHAN SÖDERBLOM

Av alla flaggor håller jag Danmarks för den skönaste, men den svenska är mitt hjärta kärast," sade Nathan Söderblom en gång. Omdömet om Dannebrogen var nog ej enbart estetiskt, ty hans mor var född av danska föräldrar. Hans vän Edvard Lehmann, den danske religionshistorikern, brukade på tal härom skämta: „Ja, det är naturligtvis därifrån du fått det lilla förstånd du har!“

Söderbloms morfar, Laurentius Riber Blume, var läkare och hade kommit till Sverige under det svåra koleraåret 1834. Han var gift med prästdottern Sofia Kofod, som tilhörde en stor och historiskt märklig ätt från Bornholm. Hennes mor, av den gamla patriciersläkten Munk, var i sin ordning borgmästerdotter från Köpenhamn.

Nathan Söderbloms far var kyrkoherde i Hälsingland i norra Sverige. Hans förfäder hade varit bönder i många generationer. I Nathan Söderbloms föräldrahem förenades alltså gammal svensk bondekultur med i många generationer nedärvd kultur från danska prästgårdar och borgerliga patricierhem.

Söderbloms far var en högt begåvad och originell man, som i sin ungdom gripits av de stora religiösa väckelserörelser som gick fram över Sverige i mitten av förra århundradet. Med glödande nitälskan skötte han sitt prästkall, bl. a. förde han en hård och framgångsrik men icke alltid riskfri kamp mot dryckenskapen i sina församlingar. Han var livlig och glad men på samma gång asketisk och sträng, framför allt mot sig själv. Hans hustru var en älsklig, from och högt begåvad kvinna med ett stilla väsen. Norrländsk väckelsefromhet samt boksynt och musikalisk kultur, förmedlad av de tvenne högt begåvade makarnas var på sitt sätt originella personligheter satte sin prägel på det i det yttre nog så enkla prästhem, där sonen Nathan föddes år 1866.

På den tiden skötte prästerna i Sverige nästan alltid det till prästgården hörande jordbruket själva. Så gjorde ock Söderblom,

och sonen Nathan fick slita och arbeta ordentligt som dräng¹⁾ därhemma på ferierna, både under skoltiden och studenttiden. Det var arbete både i skogen och på åker och äng, och ofta fick studenten köra mjölkkärran in till den närbelägna staden och bära omkring mjölken i gårdarna. Han sade själv på äldre dagar, att feriernas friska utearbete för honom haft samma betydelse som sporten för nutidens ungdom. Och den djupa förtrogenheten med livet både i prästgård och bondgård blev av stor betydelse en gång för stiftschefen och visitatorn.

I början av 1880-talet kom Nathan Söderblom till Uppsala och började läsa semitiska språk samt latin och grekiska. Efter avlagd filosofie kandidatexamen kastade han sig in i de teologiska studierna.

„Den som haft sin ungdoms utveckling på 80-talet får efteråt lätt intrycket, att det var världshistoriens torraste period“, skriver Söderblom. „Åttioatalet ville gripa fatt i verkligheten, men man blev närsynt. Det grå allvaret blev till förnekelse av anden och Gud.“

Det var inte lätt att vara teolog på den tiden. Kulturradikalismen och naturalismen satt i högsätet, och de mäktiga krafter som gick till storms mot kyrka och kristendom tycktes fånga all vind i sina segel. Samtidigt genomgick teologien den kanske allvarsammaste kris den någonsin utstått. Den nya kritiska bibelforskningen tycktes ju rasera kristendomens grundvalar. Nathan Söderblom var en av dem som med intensiv tankemöda och glödande sanningslidelse kämpade sig igenom denna kris fram till den stora positiva rikedom, som den nya historiska bibeluppfattningen hade att ge. Det förblev f. ö. alltid något utmärkande för Söderblom, att han hade en förunderlig förmåga att taga fasta på det positiva i varje rörelse eller åskådning, medan kritiken mindre låg för hans röst.

Det var av stor betydelse för den blivande religionshistorikern och kyrkomannen, att missionen fångade hans intresse redan under studietiden. „Det var av oberäkneligt värde, att vi drog oss med i gudsherraväldets världshistoria.“ Han var med och stiftade Studentmissionsföreningen i Uppsala 1884. Detta arbete förde honom sommaren 1890 ut på hans första utrikesresa, till ett kristligt studentmöte i Northfield i Amerika, en resa som blev av stor betydelse för inriktningen av hela hans liv. Där öppnades hans ögon

Nathan Söderblom.

för den mellankyrkliga gemenskapens²⁾ välsignelse och nödvändighet. Därom mera sedan.

De senare studentåren tog Söderblom livlig del i studentlivet. Som studentkårens³⁾ ordförande blev han oerhört uppskattad för sin glänsande vältalighet. Han kunde hålla kvicka och roliga tal men också tala allvarsord om studentens sedliga kamp och om honom i vilken vårt livs mål blivit levande och genom vilken vi vinner kraften att icke svika.

På trehundraårsdagen av Uppsala möte⁴⁾ — 1893 — prästvigdes han. Helst hade han velat stanna vid universitetet, men hans framtidsutsikter där var inte stora, ty den konservativa teologiska fakulteten ansåg honom nog för alltför radikal. I stället leddes hans väg ut i stora världen. Året efter sin prästvigning gifte han sig med en studentska, Anna Forsell, syster till den berömde operasångaren John Forsell, en högt begåvad kvinna, som blev honom en jämbördig följeslagerska och medhjälpare, och som födde åt honom tolv barn.

Dagen efter bröllopet avreste de nygifta till Paris, men det var inte en vanlig Wedding-trip, utan de reste ut för att reda sitt första hem i Paris. Söderblom hade nämligen blivit utnämnd till svensk legationspastor i Paris.

Söderblom har en gång skrivit: „Om själavården⁵⁾ fattar sin uppgift tillräckligt konkret och grundligt, kommer den i beröring med alla områden av folklivet och bildningen⁶⁾“. Därpå är Söderbloms hela prästerliga gärning ett lysande exempel. Han var aldrig präst för ett visst slags människor bara, utan han var allas präst, ty han visste, att evangelium har ärende till alla människor. „I haven en bundsförvant i varje människohjärta“, sade han till de blivande prästerna vid sin professorsinstallation.

Det var en svensk-norsk församling han hade att tjäna i Paris, men även danskar och finnar tog han sig an — en brokig skara människor av skilda slag. Hans första prästerliga förrättning var att jordfästa en ung svensk konstnär, vars motgångar blivit för tunga, så att han tagit sitt liv. Den långa vandringen efter kistan ut till kyrkogården blev betydelsefull för den nykomne prästen, ty då lärde han känna hela skaran av unga svenska konstnärer därute. Dem förstod han, han hade själv mycket av en konstnär

i sig. Och för många av de unga konstnärerna var det nog en överraskning, att prästen var en människa, som förstod dem. I ett brev skriver han: „Ofta får jag se den dystraste sidan av deras liv. För ögonblicket har jag i uppdrag att tiggas åt Strindberg, som är övergiven av sin andra fru, är sjuk och vill in på sjukhus, och för en svensk skulptör av de allra förnämsta.“

Varje måndagskväll var det mottagning i det lilla trånga pastors-hemmet, som kunde rymma otroligt med folk, ibland satt man också på det upp- och nervända badkaret. Det var mest bara ungdom, studenter och unga flickor och hantverkare och konstnärer inte minst, många som sedan blivit berämda, Milles, Eldh, Aino Akté, Sjögren o. s. v. Bl. a. kom Söderblom härute i förbindelse med Alfred Nobel, som han ock fick jordfästa. Söderblom är den ende Nobelpristagare, som personligen träffat Nobel.

På somrarna flyttade pastorn med sin familj och sin verksamhet till Calais, där det finns en svensk sjömanskyrka. En skrubbs⁷⁾ ovanpå kyrkan med ett fönster i taket var hela pastorsbostaden. Söndagligen samlade han de skandinaviska sjömännen till gudstjänst och besökte dem på båtarna. En sommar hade en svensk köpman anlagt en såg⁸⁾ ett stycke från Calais och fört dit ett trettiootal svenska arbetare. Då flyttade Söderblom ut till dem och bodde med hustru och barn i en timmerkoja med jordgolv, där han hade en tom sockerlåda till skrivbord. Här fullbordade han sin bok om „Jesu bergspredikan och vår tid“.

Jämte sitt krävande och mångskiftande prästerliga arbete fann Söderblom tid till studier och vetenskapligt arbete. Egendomligt nog företrädde teologien i Sorbonne, Paris universitet, vid denna tid uteslutande av protestanter. Det var ock det enda universitet i världen som ägde en självständigt organiserad gren för religionshistoria, vilket nog var en av anledningarna till att Söderblom sökt sig till Paris, ty han hade tidigt klar blick för religionshistoriens betydelse för teologien. År 1901 disputerade han på en religionshistorisk avhandling, som anses vara banbrytande i fråga om metoderna för jämförande religionsforskning. Söderblom är den ende utlänning som disputerat och promoverats vid den protestantiska teologiska fakulteten i Paris.

År 1901 blev Söderblom utnämnd till professor i religions-

historia vid Uppsala universitet. I sin installationsföreläsning om „den allmänna religionshistorien och den kyrkliga teologien“ gav han en frimodig programförklaring och krävde respekt för sin vetenskap både från höger och från vänster. Jag tillåter mig citera några ord, som ännu idag är aktuella och förtjäna att beaktas. „De finnas som anse för ett fel, att religionsforskaren är en övertygad⁹⁾ kristen och en hängiven tjänare åt sin kyrka. Forskaren skall stå såsom en opartisk och ointresserad betraktare framför sitt föremål¹⁰⁾. Förutsättningslöshet i antydd mening såsom garanti för vetenskaplig pålitlighet betyder helt enkelt, att man är utan förutsättningar för religionsforskning.“ Beträffande den fria teologiska forskningen säger han: „Vår kyrkliga bekännelse är ej ett stängsel, som ej släpper oss för långt på vetandets mark. Vår bekännelse är en fana, i en viss likhet på sitt område med den fosterländska fanan, en fana som vi med nödvändighet tillhöra redan innan vi med fri håg bli henne hängivna i liv och död, en fana som ej hindrar oss att se det goda och efterföljansvärda i andra bekännelser samt våra egna brister och att alltjämt arbeta på kyrkans förbättring mot fullkomligheten, utan som förbinder därtill, ty kärleken glädes sig endast med sanningen.“

Den vetenskapliga respekten för sanningen var för Söderblom en religiös plikt. Över portalen till aulan i Uppsala universitet står: „Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större“. Söderblom brukade beklaga att det icke i stället stod det Jesusord, som är ett motto för all vetenskap: „Sanningen skall göra eder fria“.

Söderbloms installationsföreläsning och det därpå följande talet till de teologie studerandena ljöd som en frimodighetens fanfar i en tid, då väl de flesta menade att teologi och kyrka stod på avskrivning och icke längre hade någon framtid för sig. I sitt tal till de unga teologerna sade han bl. a.: „I fån i denna tid höra så många beklaganden. Man beklagar eder därför att I tjäna en förment utlevad sak, kristendomen, eller åtminstone en utlevad kyrka. Jag vill av hjärtat lyckönska eder till att bedriva teologiens studium på denna tid och till edert kommande kall.“ Om studierna sade han till dem som till äventyrs¹¹⁾ oroades för forskningens risk: „Icke mindre vetenskap utan mer vetenskap, djupare

verklighetsinne, allvarligare granskning, ty då kommer ny klarhet och med ny ödmjukhet ny styrka.“

Utrymmet medger ej att ingå på Söderbloms gärning som professor och religionshistorisk forskare. Blott så mycket må sägas, att han kom till Uppsala som en frisk vind, som småningom skapade en ny atmosfär av forskarglädje och frimodighet bland teologerna. Han slog upp fönstren och gav utsyn över nya vidder. Han öppnade en mångfald av kontakter med forskning och forskare i andra länder. Han inledde en ny epok i den svenska teologiens historia.

Hans hem blev en av centralpunkterna i Uppsala. Liksom han haft det i Paris hade han även i Uppsala mottagning varje måndagskväll i sitt hem. Där möttes studenter och professorer av alla fakulteter, och ofta var där utländska gäster. Och Söderblom och hans maka var ett oförnikneligt värdfolk, som kunde få även en blyg nykommen student att känna sig hemma. Där lästes och diskuterades och musicerades inte minst. Repertoaren var ofta överraskande. En gång, när en rad höglärda professorer dominerade samlingsen, satte sig Söderblom till flygeln och sjöng en barnvisa: „Fyra små grisar gingo ut på vift“. En annan gång, när Estetiska Föreningen gjorde hemmet den äran, sjöng Söderblom vid orgeln en gammal väckelsesång: „Det var nio och nittio gömda väl i det trygga fårahus“, och han sjöng den så, att ingen kunde undgå att gripas av dess trohjärtade allvar.

Ären efter 1905 — unionsbrottets år — innebar för den svenska kyrkan en förnyelsens tid av stor betydelse både för teologi och kyrkoliv. Impulserna härtill utgick i väsentlig grad från Uppsala, och Söderblom intog här en ledande ställning jämte sin kollega i fakulteten, den förnämlige tänkaren och teologen, Einar Billing, sedermera biskop i Västerås, samt den geniale biskopen i Karlstad J. A. Eklund. Att dessa tre män, som på ett lyckligt sätt kompletterade varann, var samtida med varandra har varit av utomordentlig betydelse för den kyrkliga utvecklingen i Sverige. Utrymmet medger ej att gå in på detta mycket betydelsefulla kapitel i den senaste svenska kyrkohistorien.

År 1909 infördes religionshistorien som en särskild disciplin vid

universitetet i Berlin. Söderblom kallades till denna professur men avböjde. Men när samma kallelse kom tre år senare från Leipzig svarade han ja. Det är ett vittnesbörd om den ställning Söderblom hade som banbrytare inom sin vetenskap, att Tysklands båda förnämsta universitet kallade honom till att introducera den religionshistoriska vetenskapen.

Under åren 1912—1914 uppehöll Söderblom alltså två professurer, både den i Leipzig och den i Uppsala. När det var ferier i Leipzig föreläste han i Uppsala. Den store kyrkohistorikern Adolf von Harnack har vid något tillfälle sagt om Söderblom, att var han varit, har han alltid vidgat uppgiften¹²). Det gäller i högsta grad om hans archiepiskopat. Men det gäller även hans gärning i Leipzig. Han hade just fullbordat förberedelserna för ett särskilt religionshistoriskt forskningsinstitut där, då kriget kom och omintetgjorde det hela. Från Leipzigtiden stammar hans bok om „Gudstrons uppkomst“.

Det var en stor och mycket internationell skara lärjungar, som samlades omkring hans kateder, tidvis fler än salen kunde rymma. Men hans gärning därnere blev inte lång. Sin sista föreläsning höll han samma dag som den första mobiliseringsordern kom. Hans lärjungar gick alltså nästan bokstavligen direkt från hans föreläsning ut i kriget. Få veckor senare hade flera av dem stupat¹³).

Men det var inte kriget som var orsaken till att Söderblom lämnade Leipzig. Anledningen var att han i maj 1914 blivit utnämnd till ärkebiskop i Uppsala.

Biskop Billing i Lund, som tjuogoett år tidigare vigt Söderblom till präst, vigde honom nu till ärkebiskop. En Billings företrädare, biskop Eskil i Lund, hade 750 år tidigare invigt den förste ärkebiskopen i Uppsala, Stefan. Det är sannolikt, att den ärkebiskopsstav, som nu sattes i Nathan Söderbloms hand, åtminstone delvis är densamma, som ärkebiskop Stefan mottog 750 år tidigare.

När en biskop i Sverige tillträder sitt ämbete, utfärdar han ett herdabrev till prästerskapet i sitt stift. Söderbloms herdabrev, som var en hel liten bok, präglades givetvis i stor utsträckning av vandan inför det nyss utbrutna världskriget. Det är anmärkningsvärt, att både den tyska och den franska pressen uttalade stor tillfredsställelse med Söderbloms herdabrev.

Utrymmet tillåter icke att ens snudda vid¹⁴⁾ de mångfaldiga upp-gifter som tillhöra en ärkebiskops ämbete. Det som mest synes därav är väl visitationerna i församlingarna. Dessa förstod Söderblom att göra till oförgätliga¹⁵⁾ högtider. Han förberedde dem mycket noga, men han var ock en improvisationens man, som kunde gripa tillfället i flykten. Otaliga äro anekdoterna från hans visitationer. Ett par tre kan måhända illustrera olika sidor av hans framträdande.

En vårsöndag skulle han visitera i en landsförsamling, men hans kräkla¹⁶⁾, som sänts dit per post, hade inte hunnit fram. Då gick Söderblom ut i hagen och skar en ung björk, som han kvistade av men lät en liten buske av de späda bladen sitta kvar i toppen. Sedan gick han för altaret med denna likt Arons stav grönskande biskopskräkla.

Han var aldrig rådlös. Med utomordentlig värdighet kunde han uppbära gamla högtidliga former, och han gjorde det nog med stor glädje, ty det tilltalade hans konstnärliga sinne för form och stil. Men sådant blev aldrig huvudsak för honom. Och mitt i ett högtidligt ögonblick kunde tjuvpojken¹⁷⁾ titta fram. Och han predikade lika gärna i ett enkelt bönhus som i en engelsk katedral.

En annan söndagsmorgon, när han kom till prästgården i den församling, där han skulle installera den nye kyrkoherden, frågade han om där fanns någon kyrkokör. Nej, det fanns inte, för organisten var alldeles ny på platsen. „Men en kör måste vi ha. Här är ju mycket folk i prästgården. Vi bildar en kör.“ I en handvändning hade han satt ihop en kör, bestämt vad som skulle sjungas och övade den tills det var tid att gå i kyrkan. Då kom organisten. „Har ni någon kör?“ „Nej, herr ärkebiskop, jag har bara varit här i fjorton dagar, så det har jag ej hunnit med.“ „Ja, jag har bara varit här en timme, men här är kören.“ Så gick man till kyrkan, och efter installationen gick ärkebiskopen upp på orgelläktaren och anförde kören och sjöng själv tenorstämman. Organisten glömde säkert aldrig den läxen. Historien är betecknande för Söderbloms förmåga att rycka folk med sig och få dem i arbete.

I en annan församling fanns en gammal skollärare, som kanske ej hörde till de större pedagogerna, men som ömmade¹⁸⁾ för de

fattiga och åstadkommit ett ålderdomshem i församlingen. När Söderblom vid visitationen åhört hans lektion en stund, tog han till orda och tackade för vad han hört samt sade till barnen: „Ni barn skall komma ihåg, när ni blir stora, att ni haft en lärare som ej blott undervisat er i skolan utan ock givit er ett föredöme¹⁹⁾ i kristlig barmhärtighet. Han har byggt ett helt ålderdomshem, och det är inte många som har gjort.“ Då brast det för den gamle skolmagistern, tårarna rann utför hans kinder, och han sade inför klassen: „Den här dagen har jag våndats för i många månader, men den har blivit en av mitt livs skönaste dagar.“ — Något av det mest betecknande för Söderblom var hans förmåga att uppmuntra och glädja. Han kände intuitivt, när någon behövde uppmuntran och hjälp, och han gav det spontant och hjärtligt, så att man aldrig glömde det.

Ärkebiskop Nathan Söderblom blev en centralfigur i Sverige. Överallt var han med. Intet mänskligt var honom främmande. Motstånd mötte han från många håll, framför allt de första åren. De gammalkyrkliga misstänkte honom för hans radikalism och hans samarbete med andra konfessioner. Kulturradikalerna förargades över hur han frimodigt diskuterade med människor av alla läger²⁰⁾ och rent av betedde sig som om kyrkan ännu levde och hade något att säga till om. Och de frikyrkliga angrep honom ur båda dessa synpunkter. Men Söderblom hade en genial förmåga att vinna människor, därför klev han frimodigt över alla murar och diken²¹⁾. Han bidrog i hög grad till att häva kyrkans isolering från den övriga kulturvärlden och till att skapa bättre samförstånd mellan kyrkan och de andra religiösa samfunden i Sverige.

Det som gjorde Nathan Söderbloms namn känt i hela kristenheten var hans arbete för fred och kristen gemenskap. Det var hans livs stora lidelse²²⁾, för den saken offrade han sina yttersta krafter. Med rätta har han blivit kallad „endräktens kyrkofader“.

När han som ung student bevistade det internationella kristna studentmötet i Northfield i Amerika 1890 skrev han i sin dagbok följande bön: „Herre giv mig ödmjukhet och vishet att tjäna den stora angelägenheten²³⁾ om din kyrkas fria enhet“. Icke anade

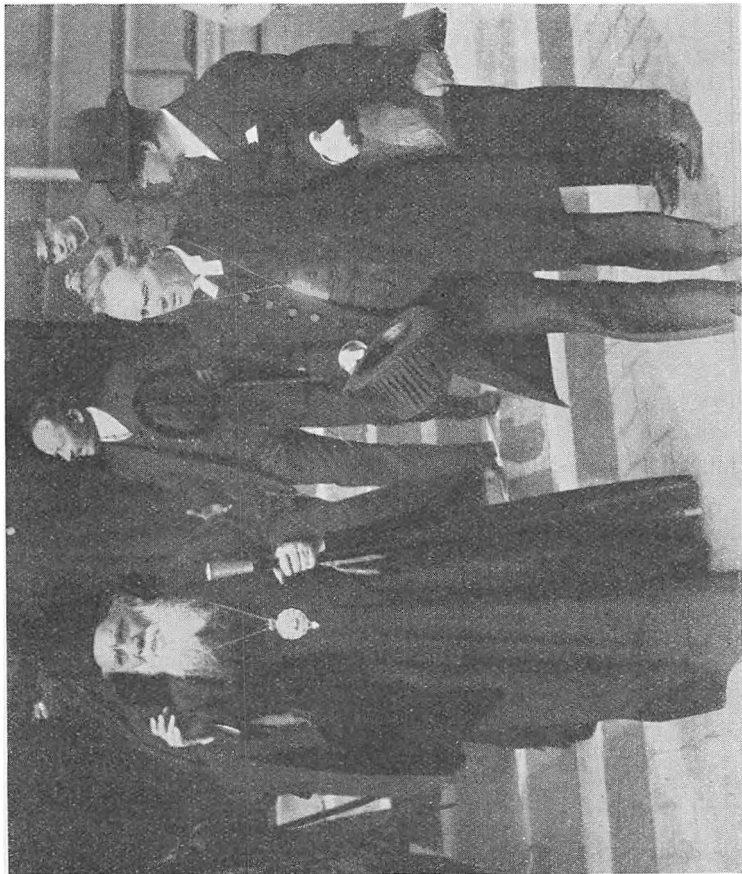
han då, hur den bönen en gång skulle bli uppfylld. Strävan för de kristnas enhet skulle bli hans stora kyrkohistoriska gärning. Hela hans liv hade liksom förberett honom därtill. Från föräldrahemmet hade han med sig den djupa och varma gudsfruktan som var och förblev det innersta hos honom. Missionsintresset och de religionshistoriska studierna vidgade hans synkrets. Paris- och Leipzigvistelsen och många resor lät hans utomordentliga språkbegåvning komma till sin rätt och beredde honom möjlighet att knyta otaliga personliga förbindelser över hela Europa. Han hade därtill världsrykte som vetenskapsman, så att när han blev beklädd med svenska kyrkans högsta ämbete hade han utomordentliga förutsättningar för att utnyttja sin höga position till att göra en insats för enhet och samförstånd inom kristenheten.

Det var i sanning en underlig skickelse²⁴⁾, att han skulle bli Svea rikes ärkebiskop just när världskriget splittrade kristenheten i bitter söndring. Redan i november 1914 i samband med ärkebiskopsvigningen utsände Söderblom en vädjan²⁵⁾ „för fred och kristen gemenskap“. Han hade hoppats, att det skulle undertecknats av representanter för hela den evangeliska kristenheten även inom de krigförande länderna som ett uttryck för det kristna broderskap, som ville vara redo att så fort det var möjligt återknyta slitna gemenskapsband. Samtliga neutrala länders kyrkomän undertecknade uppropet men endast två från de krigsförande. Men Söderblom släppte inte taget. Hos honom hade vaknat tanken på ett ekumeniskt²⁶⁾ Kyrkomöte, som skulle ge ett vittnesbörd om att Kristi kyrka var *en* trots staternas söndring. Söderblom planerade en förberedande konferens till Uppsala 1916 men misslyckades. Han försökte igen 1917 och misslyckades. Han försökte till april 1918 och misslyckades, till september samma år och misslyckades. De ideliga motgångarna drev honom och andra kyrkomän till än intensivare ansträngningar. I augusti 1920 kom en första konferens till stånd. Då möttes tyskar med fransmän och engelsmän för första gången efter kriget. Det första sammanträdet var dramatiskt. I tre timmar drabbade²⁷⁾ de samman, försedda med officiella dokument, som gjorde motsidan ansvarig för Nord-Frankrikes förödelse och blockadens förhärjande verkningar i Central-Europa. En av de svenska deltagarna frågade Söderblom: „Vad är att

göra?" Han svarade: „Låt dem sjunga ut tills de blir trötta. Det blir lättare att tala till dem sedan“. Omsider gick Söderblom fram och talade på tyska, franska och engelska, humorn spelade och allvaret dallrade²⁹) i hans röst, han lyckades mildra den olidliga spänningen, och konferensen räddades från att gå sönder. Söderbloms riktlinjer för det framtida arbetet blev vägledande. Det beslöts att inbjuda alla kristna samfund till en världskonferens i Stockholm 1922.

Förberedelserna visade sig kräva mer tid än man tänkt sig. Men efter otaliga konferenser och ett oerhört arbete kom den världskonferens till stånd, som gått till historien under namnet Ekumeniska mötet i Stockholm 1925, ett möte enastående i kristenhetens historia. Där möttes biskopar från Church of England, negerbiskopar från Afrika, prelater från den Ortodoxa kyrkan med patriarken av Alexandria i spetsen, amerikanska baptister och metodister, kyrkomän från kontinentens alla evangeliska kyrkor såväl som från Indien, Kina och Japan. Och alla dessa möttes för att besinna sig på vad de alla hade gemensamt och för att överlägga om gemensamt arbete i Kristi tjänst i all världen.

Utrymmet tillåter tyvärr icke att gå närmare in på Söderbloms ekumeniska gärning. Den vidgades mer och mer. Från alla håll vände man sig till den svenska ärkebiskopen, när man behövde hjälp eller när en konflikt skulle biläggas. Det var rent otroligt hur han kunde räcka till överallt och hur han ingrep i alla hörn av Europa „för fred och kristen gemenskap“. Och han skaffade sig en hel stab av medarbetare, som han skickade än hit och än dit i världen i olika uppdrag. „Efter Karl XII har säkert ingen svensk man varit så känd i världen som Nathan Söderblom, och efter reformationen har ingen enskild man ägt kristenhetens öra så som han,“ skriver kyrkohistorikern Holmquist. Vad Söderbloms ekumeniska gärning har betytt är ännu för tidigt att yttra sig om. Blott så mycket må sägas, att den gemenskap mellan kyrkosamfundet, vars främste förkämpe Nathan Söderblom var, fick sitt eldprov under det andra världskriget, och man vågar nog säga, att gemenskapen höll i stort sett. Där om skulle kunna berättas märkliga ting. Och att det redan varit möjligt, att ledande kyrkomän från ömse sidor åter kunnat mötas till gemensamma över-

Fra det okumeniske Møde 1925. Patriarken af Alexandria og Nathan Söderblom.

läggningar och det utan de svårigheter, som funnos efter förra kriget, det torde nog delvis vara en frukt av Söderbloms arbete.

Ett slags människor kunde Söderblom inte tåla, och det var de lata. Mot dem kunde han vara hänsynslös. Kallet skulle fyllas till det yttersta. Själv slösade han med sina krafter, tills intet fanns kvar.

Hans hälsa var icke den bästa. Det är ofattbart, hur en man med svagt hjärta orkat en så övermänsklig arbetsbörda. Han brukade säga: „Det är en prästs plikt att arbete ut sig.“

Den 8. juli 1931 blev hans sista arbetsdag. Trots oerhörda plågor — det befanns sedan att han hade tarmvred — hade han sin mottagning och hade tid och kraft att lyssna och ge goda råd och uppmuntran. En operation måste företagas, och den lyckades väl, men hans hjärta var utslitet. Den 12 juli 1931 slutade han sitt arbetsfyllda liv. „Detta är evigheten“, var hans sista ord.

I sin bok „Kristi pinas historia“ — hans kanske djupaste och i vissa avseenden märkligaste bok — har han skrivit en vers, som i koncentrerad form ger hans livsprogram. Det är som ett porträtt av honom själv.

Se, kärlet²⁰⁾ brast, och oljan är utgjuten,
dess doft uppfyller världens sorgehus.
Din själ av himmelsk vällukt lent³⁰⁾ omfluten,
blir saligt lyft ur jordens stoft och grus.

Låt kärlet brista, låt dess nardus strömma,
var icke snål³¹⁾, bered din själ till fest.
Vad fröjdfullt överdåd³²⁾! Låt kärlet tömma
sin bästa gård³³⁾ för själens höge gäst.

Olle Nystedt.

¹⁾ Karl — ²⁾ Fællesskabets — ³⁾ alle Studenternes — ⁴⁾ (Ved Uppsala möte 1593 vedtoges bl. a. Sveriges definitive Tilslutning til Lutherdommen) — ⁵⁾ Sjælesorgen — ⁶⁾ Dannelsen — ⁷⁾ Loftsrum — ⁸⁾ Savværk — ⁹⁾ overbevist — ¹⁰⁾ Genstand — ¹¹⁾ maaske — ¹²⁾ Opgaven — ¹³⁾ faldet — ¹⁴⁾ berøre — ¹⁵⁾ uforglemmelige — ¹⁶⁾ Biskopsstav — ¹⁷⁾ Gavtyven — ¹⁸⁾ havde et varmt Hjerte — ¹⁹⁾ Forbilledet — ²⁰⁾ Lejre — ²¹⁾ Grøfter — ²²⁾ Lidenskab — ²³⁾ vigtige Sag — ²⁴⁾ Tilskikkelse — ²⁵⁾ Appel — ²⁶⁾ med Repræsentanter fra alle Trossamfund — ²⁷⁾ stødte — ²⁸⁾ vibrerede — ²⁹⁾ Krukken — ³⁰⁾ mildt — ³¹⁾ gerrig — ³²⁾ Hvilken glædelig Ødselhed! — ³³⁾ Skat.

GUSTAF DALÉN

Gustaf Dalén, den store uppfinnaren och industrimannen, var av gammal svensk bondesläkt. Den gård, som var hans barndomshem, hade under många generationer gått från far till son. Den kallades „Skräddaregården“ och låg vid Stenstorp i Västergötland. Reser man med järnväg från Göteborg till Stockholm, passerar man den efter ett par timmars färd.

På 1860-talet innehades gården av Anders Johansson, en mångbetrodd man, kommunalstämmans¹⁾ ordförande, medlem av kyrko- och skolråd. Han var gift med Lovisa Dahlné, även hon av en ansedd gammal bondesläkt. De fick fem barn, fyra söner och en dotter. Fastän gården inte gav någon större avkastning, var föräldrarna angelägna om att ge sina barn en god utbildning. Äldste sonen, Gottfrid, studerade teologi och blev med tiden prost; den andre sonen, Albin, blev professor i medicin och känd ögonläkare. Det fjärde barnet, dottern Hildur, utbildades till lärarinna, och den yngste sonen, Hjalmar, blev en framstående jurist. Emedan Johansson är ett mycket vanligt namn i Sverige, antog alla barnen, när de blev vuxna, moderns släktnamn, som de med tiden dock skrev: Dalén.

Den tredje sonens öden²⁾ har här ännu inte berörts, men det är om honom, som denna berättelse skall handla. Han föddes den 30 november 1869 och döptes till Gustaf. Redan som liten pojke visade han i sina lekar utpräglade mekaniska anlag. Han byggde dammar, gjorde kvarnhjul och andra mekaniska anordningar. Gårdens klockor och maskiner blev utsatta för hans klåfingriga³⁾ intresse. I folkskolan gjorde han däremot till en början inga större framsteg. Utantilläsning av katekes och biblisk historia tilltalade honom inte. För att minska besväret med den tråkiga läxläsningen kom han överens med sin bankkamrat, att de skulle var för sig läsa på vart annat stycke i bibliska historien, och när vid läxför-

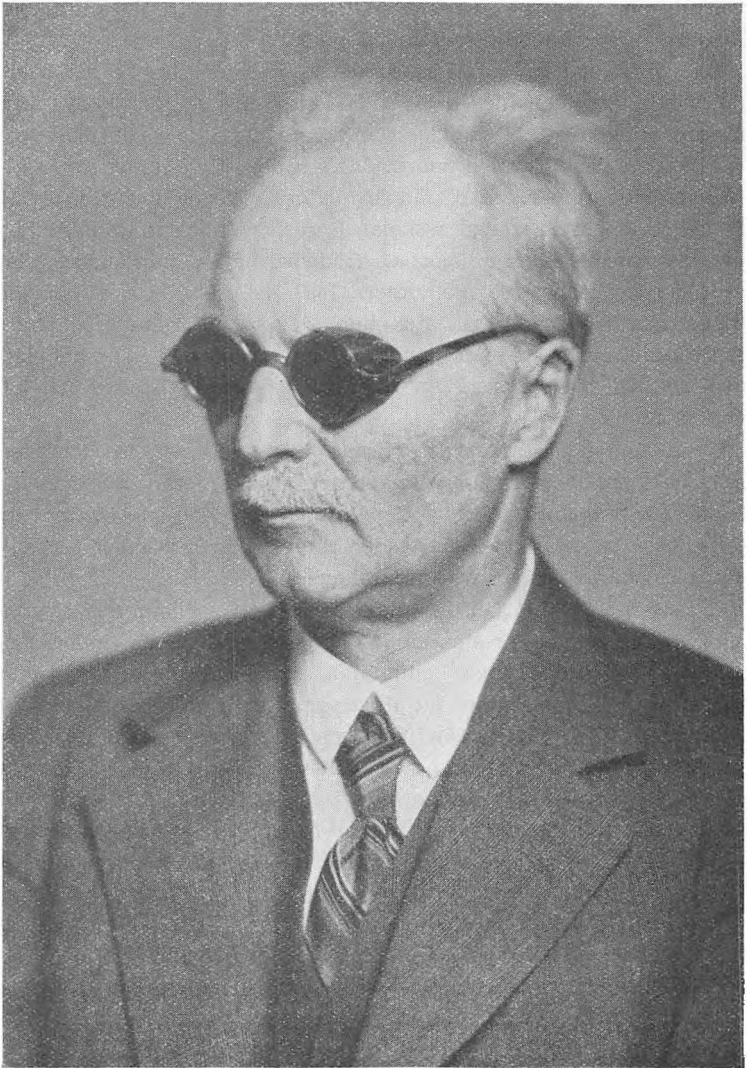
höret skolläraren — med sina ögon i boken — ropade: „Nästa!“ så reste sig Gustaf eller kamraten och rabblade upp sitt stycke, beroende på vem av dem det var, som lärt sig just det stycket.

Det berättas, att Gustaf var oerhört morgonsömnig. Att stiga tidigt upp en mörk och kall vintermorgon var en sannskyldig plåga för honom. För att göra plågan mindre svår hittade han på en behändig väckningsapparat — han var då endast 13 år gammal — som han gjorde av ett gammalt trasigt⁴⁾ väggur, en gång inköpt på en auktion och av fadern betraktat som värdelöst. Utan större svårighet fick Gustaf uret i ordning, så att det kunde gå. Därefter utrustade han det med diverse trissor, snören och hävstänger, till dess han förvandlat det till ett väckarur, som kunde tillfredsställa honom.

En kvarts timme innan Gustaf skulle stiga upp, satte urverket i gång en trissa, beklädd med sandpapper. Mot trissan vilade tändsatsen på en fosforsticka, som var fäst i en hävstångsarm. Då trissan roterade, tändes stickan. En annan arm lyfte samtidigt av kupan på en oljelampa, och därefter fördes den brinnande stickan av sin arm till lampveken, och lampan tändes. Över denna hängde en panna med kaffe, som kokats föregående kväll och nu endast behövde värmas. Allt detta skedde utan störande buller, men en kvart efter det stickan tänts, satte urverket i gång en liten hammare, som började slamra⁵⁾ på en plåtbit⁶⁾. Och då vaknade Gustaf — i ett upplyst rum, fyllt av en ljuvlig kaffedoft. Då var det inte svårt att stiga upp!

Redan som pojke fick Gustaf hjälpa till med arbetet på gården. En tråkig⁷⁾ och besvärlig uppgift, som återkom varje vår, var att sprita⁸⁾ bönorna, som hängt på tork över vintern. Med tillhjälp av en gammal spinnrock gjorde han emellertid i ordning ett slags tröskverk, som drevs genom trampning på spinnrocken, och då regnade det bruna bönor över golvet.

På en lantgård händer ofta, att det blir något fel på verktyg och maskiner, och Gustaf fick många tillfällen att använda sitt självlärd mekaniska kunnande och sina medfödda tekniska anlag. Men hans intresse för maskiner sträckte sig även utanför lantbrukets utrustning. Vid den tiden hade cykeln börjat komma i handeln. Det

Gustaf Dalén.

var en uppfinning, som tilltalade Gustaf, och det dröjde inte länge, förrän han själv hade tillverkat en cykel.

En pojke med så praktiska anlag borde vara lämpad att övertaga fädernegården, ansåg Gustafs fader, och Gustaf själv hade ingenting emot att bli bonde. Han visste nog, att jordbruket inte var särskilt lönande, men han trodde, att det skulle ge bättre resultat, om det förenades med trädgårdsskötsel. Därför gick han vid 17 års ålder genom en trädgårdsskola i Borås, och när den utbildningen var klar, började han anlägga en trädgård på en tunnlandsstor bit av fädernegårdens jord. På vintern 1887—88, när det nyss började trädgårdsarbetet låg nere, gick han igenom en folkhögskolekurs. Det gjorde han också påföljande vinter, och därmed hade han fått den bokliga lärdom, som en lantbrukare ansågs behöva för sin verksamhet.

I samband med trädgårdsrörelsen startade Gustaf en fröhandel och snart spreds över hela landet priskuranter från „G. Dahléns fröhandel, Stenstorp“. Trädgårdens produkter sålde han i hemorten men också i den närbelägna staden Skövde, dit han varje torgdag körde sin kärra, lastad med grönsaker.

På hösten 1890 dog Gustafs mor. De övriga syskonen var då alla borta från hemmet för sina studier vid universitet och skolor. Fadern var av sina många kommunala uppdrag hindrad att sköta gården, och det bestämdes nu, då arvet efter modern skiftades, att Gustaf skulle överta gården på våren 1892. Så skedde också, och den 1 april 1892 satt Gustaf som självägande bonde på den gamla fädernegården — men redan fem månader därefter, innan han hunnit skörda⁹⁾ frukterna av vårens sådd, lämnade han sin gård för att kasta sig in på en ny levnadsbana, riktad mot ett mål, för vilket han måhända var förutbestämd.

Vad hade hänt, som förmådde Gustaf att ta ett så överraskande steg? Säkerligen gav han inte efter för ett plötsligt infall. Han hade nog under ett par år burit på tanken att lämna lantbrukarens yrke, och slutligen mognade denna tanke till beslut. Det fanns två anledningar härtill.

Den ena anledningen var en kvinna. Då Gustaf vid 21 års ålder fullgjorde sin värnplikt, hade han blivit särskilt god vän med en av excerciskamraterna. Denne hade en yngre syster, som Gustaf

ett par år tidigare mött och genast blivit betagen i. Genom brodern förnyades nu bekantskapen och fördjupades till en varm vänskap. Men något mer tycktes det inte kunna bli därav, ty Elma Persson — så hette flickan — hade förklarat, att hon inte ville se sin framtid som bondhustru. Häri har man nog att söka en av drivfjädrarna till Gustafs beslut.

Den andra orsaken till detta var hans intresse för maskiner och uppfinningar, vilket vid den tidpunkt, då han tillträdde gården, fick en ökad betydelse för honom genom en särskild tilldragelse. Gustaf hade ofta märkt, att den mjölk, som från granngårdarna lämnades till Skräddargårdens mejeri, hade mycket olika fetthalt. Det hade burit honom emot att betala samma pris för den magra mjölken som för den gräddrika¹⁰). Därför konstruerade han en apparat, medelst vilken han lätt kunde bestämma mjölkens fetthalt. Våren 1892 var apparaten färdig, och han beslöt att visa den för den man, som bäst förstod sig på sådana saker. Det var doktor Gustaf de Laval, uppfinnaren av den välkända mjölkseparatorn. Dalén reste med sin apparat upp till Stockholm och fick där träffa den berömde uppfinnaren. Denne granskade apparaten, tycktes bli mycket förvånad och tog därefter fram några ritningar¹¹), som han lade på bordet framför Dalén. Ritningarna visade en apparat, som i huvudsak var densamma som den unge lantbrukarens. Det var den mjölkprovare, butyrometer, som de Laval nyss fått patenterad, och som nu är spridd över hela världen. Den besvikelse Dalén kände blandades med glädje över att han lyckats göra en uppfinning, som var nästan lika bra som den berömde uppfinnarens. De Laval förstod, att den unge mannen hade goda anlag för teknik, men han rådde honom att skaffa sig en säker teoretisk underbyggnad, innan han gick vidare på den tekniska banan.

Så reste Gustaf hem till sin gård, grubblande på hur han snabbt skulle kunna skaffa sig de kunskaper, som erfordrades för att komma in på en teknisk högskola. För detta bör man egentligen ha avlagt studentexamen, och Gustaf hade endast den lärdom, som folkhögskolan kunnat ge, förutom de kunskaper, som han själv skaffat sig genom att under de långa vinterkvällarna studera en lärobok i fysik. Utan att släppa omsorgen om gården satte han snart i gång med ett intensivt pluggande¹²). Hans bror Albin var

under sommaren hemma på gården och gav honom lektioner i alla ämnen utom i matematik, som han läste på egen hand. På hösten reste han till Göteborg för att genomgå den förberedande kursen vid Chalmers institut, och nästa höst — efter att under våren och sommaren ha läst tyska, historia, geografi och andra ämnen — undergick han inträdesexamen till Chalmers tekniska högskola — och blev antagen.

Att professorerna uppmärksammade den nye teknologen är självklart. Han var ju betydligt äldre än kamraterna och hade på grund härav större mognad. Men dessutom visade han en utpräglad teknisk begåvning, som bl. a. gav sig till känna däri, att han ofta konstruerade apparater, med vilka han anställde försök för att pröva de teorier, som han inte utan vidare ville godtaga. Under sommarferierna praktiserade han, dels för att få erfarenheter, dels för att bättra på sin rätt bekymmersamma ekonomi. När han en sommar fick tillfälle att besöka hembygden, träffade han Elma Persson, och nu hade han mod att fria — och fick ja.

I juni 1896 avgick Dalén från Chalmers med glänsande betyg¹³), men han ansåg sin utbildning ännu vara ofullständig och ville därför gärna tillbringa ett år vid det berömda Polytechnicum i Zürich. Det blev också möjligt för honom tack vare ett lån, som han fick av Elmas far.

I Zürich blev han särskilt intresserad av värmelära och turbinkonstruktioner, och han påbörjade teoretiska beräkningar över en varmluftsturbin. För denna intresserade han en annan svensk, som också studerade i Zürich, och när de på sommaren 1897 återvände till Sverige, slog de sig ned i Göteborg, där de i en liten förhyrd verkstad började bygga en försöksturbin. Experimenten med denna var ännu inte avslutade, när de båda uppfinnarna år 1899 fick erbjudandet att fortsätta sitt arbete vid de Lavals verkstäder i Järla, nära Stockholm. Man kom dock aldrig fram till de resultat man hoppats på, och därför nedlades arbetet med varmluftsturbinen efter ett par år.

Dalén bildade då en firma med ändamål att exploatera¹⁴) uppfinningar, och firman blev bl. a. ombud i Stockholm för Svenska Karbid- och Acetylen Aktiebolaget i Göteborg. När detta bolag våren 1901 flyttade sin verkstad till Järla, blev Dalén dess verkstads-

chef, och han ansåg nu sin ekonomiska framtid så pass tryggad, att han på hösten kunde gifta sig med sin ungdomsvän Elma Persson.

En annan betydelse hade den nya anställningen därigenom, att Dalén nu kom in på det verksamhetsområde, där han skulle komma att göra sina mest betydelsefulla uppfinningar. Det var acetylenbelysningens gebit.

Acetylen framställes genom att begjuta kalciumkarbid med vatten. Gasen brinner med en starkt lysande, vit låga, och åtskilliga försök hade gjorts för att utnyttja den för belysningsändamål. Emellertid är gasen mycket explosiv, och upprepade¹⁵⁾ olyckor tycktes förhindra dess allmänna användning. Ett par franska uppfinnare hade hittat på, att man i stället för att komprimera gasen i behållare — vilka ideligen exploderade — kunde lösa den i aceton. Denna vätska kan absorbera stora mängder acetylen, och en behållare med en sådan blandning är inte explosiv — men, när vid användningen gas tas ur behållaren, minskas vätskans volym¹⁶⁾, och över densamma bildas då ett rum, som fylles av acetylen under högt tryck, varigenom explosionsrisken åter är där. De båda franska uppfinnarna hade sökt undkomma denna fara genom att fylla behållaren med en porös massa, som fick uppsuga acetonvätskan, innan acetylgasen pressades in. I massans fina kapillärrör kunde en explosionsvåg inte utbreda sig, och därför tycktes explosionsfaran nu vara undanröjd. På kontinenten hade man också rätt allmänt börjat använda acetylen eller dissousgas (som den också kallades) för bl. a. tåg-belysning.

Svenska Acetylen- och Karbidbolaget inköpte 1901 det franska patentet för att exploatera det i Skandinavien. Emellertid fortsatte explosionsolyckorna, och acetylenbelysningens framtidsutsikter syntes så osäkra, att Dalén 1904 lämnade bolaget och övergick till dess granne i Järla, A. B. de Laval's ångturbin. Acetylenbolaget nedlade samtidigt sin verksamhet, men ett nytt företag bildades, som kallade sig Aktiebolaget Gasackumulator (AGA), och som övertog det gamla bolagets verksamhet. En styrka för det nya företaget var, att det fick rätt att anlita¹⁷⁾ Dalén som konsulterande ingenjör. Trots många arbeten av helt annan art i de Laval's fabrik upphörde Dalén därför inte att intressera sig för acetylenproblemet, och efter ett par år lyckades han i själva verket lösa detta.

Att det franska dissousgas-systemet visat sig opålitligt berodde på att den porösa massan i behållarna sjönk ihop på grund av de stötar och skakningar, som de utsattes för vid omlastningar och transporter. När då de fina kapillärrören förstördes¹⁸⁾, återkom explosionsfaran. Dalén utexperimenterade en ny massa — den så kallade AGA-massan — som är högporös, och vars porositet inte påverkas av slag och stötar. De med sådan massa laddade behållarna av svetsad stålplåt, AGA-ackumulatorena, har därför visat sig vara explosionssäkra.

Dalén konstruerade också en ny generator för framställning av acetylen med automatisk karbidmatning¹⁹⁾. En fullständig AGA-station innehåller förutom denna generator en hel mängd sinnrika apparater för gasens rening och kompression. Sådana stationer har upprättats runt hela jordklotet. Då en gasackumulator är tömd, skickas den till närmaste gasstation för att fyllas på nytt.

Dissousgasbelysning infördes nu av AGA-bolaget vid åtskilliga svenska järnvägar både för signaler och tåg belysning. Även från utländska järnvägar inströmmade beställningar. Den första kom från Sydfyenske Jernbaner i Danmark.

På ett annat trafiktekniskt område kom AGA-belysningen att få ännu större betydelse, nämligen inom fyrväsendet. Vid det nuvarande seklets början använde man i fyrrarna fotogenlampor²⁰⁾, och blinkarna åstadkoms, därigenom att lätta skärmar hölls i rotation medelst värmen från lamplågan. Sådana fyrrar krävde ständig tillsyn, och fyrrpersonalen, som alltid måste finnas till hands, nödgades ofta bo isolerad på det lilla skär, där fyren var placerad. Försök att i blinkfyrrarna ersätta fotogenen med acetylen hade misslyckats, därför att värmen från den lilla acetylengaslågan inte var tillräcklig för att driva runt skärmarna. Bättre hade man lyckats, då det gällde fyrrar med fast sken, och bl. a. utrustades i början av 1900-talet några lysbojar med gasackumulatore.

Här förelåg således ett problem, vars lösande måste vara av stor betydelse. På våren 1905 satte Dalén i gång med de experiment, som snart ledde till konstruerandet av den så kallade klippljusapparaten²¹⁾. I en sådan finns inga roterande skärmar, utan fyrlågan sköter själv om blinkandet, därigenom att den växelsvis tändes och släckes i en bestämd takt. En liten, icke-lysande „evighetslåga“, som drar mycket

litet gas, sörjer för att gasen tänds, när den strömmar till från den regulator, där en liten gasmängd samlats. Då trycket i regulatorn sjunker på grund av gasens utströmning, påverkas en membran så, att utloppsröret stänges. Då slocknar lågan, regulatorn fylles av en ny gasmängd, trycket växer, och membranen rör sig så, att utloppsröret åter öppnas och den starka acetylenlågan tändes. Detta upprepas sekund efter sekund — eller efter det tidsintervall, för vilket regulatorn är inställd — och detta pågår dygn efter dygn, till dess gasackumulatören är tömd. I en så kallad enklippsapparat tänds lågan var tredje sekund, och den brinner då endast under tre tiondels sekund. Lystiden för lågan är således endast en tiondel av hela blinkperioden, varav inses, att bränsleåtgången blir endast en tiondel av vad den skulle vara, om lågan ständigt brunne och blinkandet sköttes om av roterande skärmar. En liter gas räcker för 10.000 blinkar, och eftersom det tillverkas gasackumulatörer, som rymmer ända till 60.000 liter, är det tydligt, att klippapparaten inte endast sparar på bränslet utan också sparar arbete. En AGA-fyr sköter sig själv och behöver inte den ständiga tillsyn, som forna tiders fyrar krävde. Av betydelse är också, att en fyr kan placeras just där den bäst behövs utan hänsyn till om fyrvaktaren kan få sin bostad på platsen eller inte. Det är ju tillräckligt, att han då och då beger sig dit för inspektion och för att byta gasbehållare. Även lysbojar kunde nu inrättas med klippljus.

I våra dagar har ett annat slag av fyrar blivit aktuella, nämligen de som erfordras för flygtrafiken. Sådana fyrar måste arbeta med långa ljusblinkar, men även det problemet löste Dalén på ett sinnrikt sätt.

Som nyss nämndes, medger klippapparaten, att 90 % av det för fyrbelysningen nödvändiga bränslet sparas, men Dalén ansåg, att bränsleåtgången borde kunna minskas ännu mer. Det är nämligen onödigt, att fyren hålles brinnande, då det är ljust. En apparat, som automatiskt släcker fyren, då det blir dag, och tänder den vid nattens inbrott, skulle medge ytterligare bränslebesparing. Lösningen på detta problem blev den berömda *solventilen*.

Denna uppfinning grundar sig på det välkända förhållandet, att en kropp med svart eller mörk yta²²⁾ absorberar värmestrålning starkare än en kropp, vars yta är vit eller blank. Den sistnämnda

reflekterar nämligen större delen av strålningen. Det är bl. a. av den anledningen, som man på sommaren undviker mörka kläder och hellre använder ljusa. Genom experiment visade Dalén, att två kopparstavar, som var lika i allt utom däri, att den ena var sotad, den andra förgylld, hade olika temperatur, när de befann sig i dagsljus. Den sotade var ungefär $0,3^{\circ}$ varmare än den förgyllda. Men detta innebär också, att — om stavarna är lika långa i mörker — så blir i dagsljus den svarta något längre än den blanka.

Solventilen består av fyra raka²³⁾ kopparrör, av vilka tre står vinkelrätt på periferien av en cirkel, i vars medelpunkt det fjärde röret står, parallellt med de andra. Detta inre rör är svartat, de övriga förgyllda. På natten har alla fyra rören samma längd, men då apparaten träffas av dagsljuset, blir det svarta röret nära 0,002 mm längre än de övriga. Det svarta rörets nedre del påverkar då en hävstång, som stänger den ventil, varigenom gasen under natten strömmat fram, och fyren slocknar. När det blir mörkt, återtar det inre röret samma längd som de tre yttre, och då öppnas ventilen på nytt, så att gasen kan strömma fram och tändas av evighetslågan. Apparaten är så inställd, att tändningen inträffar redan vid skymningen eller om dagen är mulen och mörk, då fyren också kan behöva vara tänd. Tack vare solventilen förbrukar en fyr med klippljusapparat så litet gas, att en gasbehållare, som skulle förbrukas på tre veckor av en dygnet om brinnande fyr med fast sken, nu räcker ett helt år. Härigenom har det blivit möjligt att placera fyrar på de mest otillgängliga platser. Det är ju tillräckligt, om man kan komma fram till fyren en gång om året för att byta AGA-ackumulatorn.

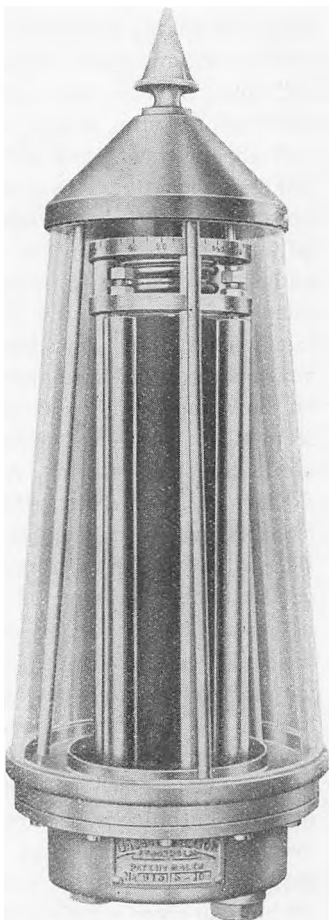
AGA-fyrarna har visat sig vara oerhört driftsäkra. Det hände en gång, att en AGA-lysboj utanför Gjedser en stormig vinternatt drogs under vattnet av ett fartygs ankarkätting. Först efter tre dygn kunde man ta upp bojen. Fyrlyktan var då fylld av vatten, som frusit till is. När man väl fått bort isen och tände evighetslågan, började klippapparaten fungera, och fyren sände ut sina blinkar, som om ingenting hänt.

Det var år 1907, som solventilen blev färdig. Med den fullkomnades det nya fyrbelysningsystemet, som byggde på Daléns tidigare uppfinningar, AGA-massan och klippapparaten. Vid kusterna av

jordens alla hav började AGA-fyrarna blinka — i Skandinavien, Storbrittanien, Holland, Ryssland, Japan, Syd-Amerika, Australien, och Dalén fick nu bege sig ut på många och långa resor, bl. a. till U. S. A. och Canada för att introducera det nya systemet.

Bolagets rörelse växte nu så starkt, att företaget måste omorganiseras och läggas på en bredare ekonomisk bas. Med hänsyn till de många utländska dotterbolag, som bildades, ändrades också moderbolagets namn till Svenska Aktiebolaget Gasackumulator. Och Dalén blev verkställande direktör i detta bolag. Här mötte honom nu stora organisatoriska uppgifter. Bland annat måste nya, större, fabriker byggas. Den första verkstaden i Järla hade redan 1906 visat sig för trång, och man skaffade större lokaler i Stockholm. Men även dessa blev otillräckliga, och man inköpte därför ett större område på Lidingön, nära Stockholm och byggde där en ny fabrik. Den blev färdig på hösten 1912. Sedan dess har den utvidgats i flera omgångar, vilket man kan förstå därav, att antalet anställda år 1912 knappast uppgick till 200 men nu är över 2000.

År 1912 var även på annat sätt ett märkesår för Daléns bolag. Den nybyggda Panamakanalens fyrbelysning skulle ordnas, och i tävlan²⁴⁾ med all världens fyrfabrikanter segrade AGA. Denna triumf följdes emellertid av en svår olycka, som träffade Dalén, och som till en början hotade²⁵⁾ att bli ödesdiger²⁶⁾ även för hans bolag.

Solventilen.

Det var den 27 september. Dalén och några av hans ingenjörer begav sig till en plats söder om Stockholm för att utföra vissa prov med gasackumulatorer. Dessa var, som förut är nämnt, okänsliga²⁶⁾ för stötar, men nu gällde det att undersöka, hur de förhöll sig vid stark upphettning. Emedan risk för explosion förelåg, hade man valt en obebyggd plats, och från ackumulatorerna, som i tur och ordning upphettades över en eld, gick ledningar till manometrar, uppställda i ett skyddsrum, där även observatörerna befann sig. Allt gick till en början bra. Vid avsett tryck gick en säkerhetspropp på behållaren, gasen strömmade ut och antändes utan att explodera. Men när försöket skulle göras med den femte behållaren, visade manometern ingen tryckökning. Däremot såg man en blåaktig gasström ut ur ackumulatören utan att antändas. Sedan detta pågått en halvtimme, lämnade observatörerna skyddsrummet och gick fram till behållaren. Då inträffade en fruktansvärd explosion, som hördes milsvitt omkring. Alla utom Dalén undslapp utan svårare skador. Men när rökmassorna skingrats²⁷⁾, såg man Dalén ligga på marken med brinnande kläder, med ena ögat utslitet och med ansikte och händer svartbrända av den heta massan. Man släckte elden och skaffade skyndsamt dit läkare och ambulans.

Ingen trodde, att Dalén skulle kunna överleva skadorna, men han var seg. Den 10 november kunde han lämna sjukhuset. Det ena ögat var då borttaget, på det andra fanns synnerven kvar, men hornhinnan var förbränd. Gustafs broder Albin, då Sveriges främste ögonläkare, begav sig över till Amerika, till den världsberömda kirurgen Carrel, och arbetade där flera månader på försök att transplantera hornhinnor på djur. Hans tanke var, att man skulle kunna överföra hornhinnan från en människas friska öga på broderns skadade öga för att därmed rädda synen på detta. När ryktet om denna plan spred sig, var det många, som ville offra sitt öga för uppfinnaren. Sådana erbjudanden kom också från gamla arbetare i AGA-fabriken, ett vittnesbörd om hur avhållen Dalén var såsom chef. I dessa den svåra smärtans och den stora ovisshetens dagar mottog Dalén också ett annat meddelande, som stärkte hans tillförsikt²⁸⁾. Det var underrättelsen om att han tilldelats årets Nobelpris i fysik „för hans uppfinningar av självverkande regulatorer att

i kombination med gasackumulatorer användas för belysning av fyrar och lysbojar“.

Förhoppningarna om att kunna återge Dalén synen gick tyvärr inte i uppfyllelse. Albin Daléns försök gav inte de resultat han hoppats på. Hans bror måste förbliva blind. Denna svåra olycka kunde dock inte knäcka Gustaf. Han fortsatte att leda sitt företag, och han skapade snart nya uppfinningar.

AGA-fyrarna hade hittills huvudsakligen använts för lysbojar och mindre fyrar vid kuster och i farleder²⁰). För de stora havsfyrarna räckte ljusstyrkan inte till, men Dalén löste även detta problem. Han uppfann en apparat, i vilken acetylengasen blandas med en bestämd mängd luft, så att lågan blir icke lysande men i stället oerhört het. I denna heta låga upphettas ett glödnät — en glödstrumpa — som då utsänder ett intensivt ljus. Men en glödstrumpa kan lätt gå sönder. Händer detta, lyftes den automatiskt bort och ersättes med en av de reservstrumpor, som finns i apparaten. Denna geniala strumputbytare var också den blinde Daléns uppfinning. Den bringar onekligen i minnet den 13-årige bondpojken väckningsapparat! Havsfyrarnas blinkar åstadkommes genom ett roterande linssystem, som hålles i gång med hjälp av tryckvariationerna i den ovannämnde gasblandaren. I sanning — synens förlust hade inte minskat uppfinnarens genialitet!

Bland andra uppfinningar, som även tillkom, må nämnas dissousgasens användning för svetsning och skärning av plåt samt — på ett helt annat område — AGA-spisen²⁰). Den sistnämnda, som nu finns i många svenska kök, är oerhört bränslebesparande — eldas med koks — har alltid varma kokplattor och bereder samtidigt varmvatten för diskning²¹) och bad.

I likhet med många stora företagare hade Dalén att genomkämpa en svår ekonomisk kris efter det förra världskrigets slut. Stor optimist och i viss mån spekulativt anlagd, engagerade han sig i företag, som under fredskrisen gick omkull. År 1917 torde han ha haft en förmögenhet på väl fyra millioner kronor. Fyra år därefter ägde han ingenting — annat än sin optimism och starka vilja. Och de segrade. Han stod snart åter på säkra fötter.

Under sina senare år ägnade sig Dalén inte endast åt uppfinnar-

verksamhet och fabriksledning. Han gjorde också betydelsesfulla insatser i nationalekonomiska frågor. Att han trots synens förlust kunde genomföra många stora uppgifter berodde till stor del på att han omkring sig kunde samla utmärkta förmågor³²⁾, som han entusiastmerade till framgångsrikt medarbetarskap.

Dalén var en stor människovän, som frikostigt hjälpte unga uppfinnare och andra, som sökte hans stöd. Inte minst sörjde han på ett förebildligt sätt för sina anställdas välfärd.

Att Dalén kunde övervinna de svåra skadorna vid olyckshändelsen 1912 och att han ända upp i 65-årsåldern kunde arbeta med oförminskad kraft, visade, att han ägde en järnhälsa. Någon allvarlig sjukdom berörde honom aldrig — förrän vid jultiden 1936. Då uppträdde de första symtomen av en sjukdom, som sedan visade sig vara kräfta, omöjlig att operera, och inte fullt ett år därefter, den 9 december 1937, avled han vid 68 års ålder.

Men hans verk lever kvar! Hans medhjälpare fortsätter arbetet och finner ständigt nya användningsområden för de Dalénska uppfinningarna. Och AGA-fyrarnas blinkar leder trafiken över haven och i luften.

Lamporna klucka och sjunga.
Tåget går fram som en lysande vind.
Fyrskuppen vagga och gunga.
Alla besjunga en blind.
Djupt i sitt mörker begraven
skrev han med lysande manliga ord:
Mörker, vik bort ifrån haven!
Mörker, vik bort från vår Jord!

(Harry Blomberg.)

Ernst Herlin.

¹⁾ Sogneraadets — ²⁾ Skæbne — ³⁾ Piffinger — ⁴⁾ itu — ⁵⁾ gøre Spektakel — ⁶⁾ Blikstykke — ⁷⁾ kedelig — ⁸⁾ „bølge“ — ⁹⁾ naaet at hoste — ¹⁰⁾ fløde-rige — ¹¹⁾ Tegninger — ¹²⁾ forceret Læsning — ¹³⁾ Examenskarakterer — ¹⁴⁾ udnytte — ¹⁵⁾ gentagne — ¹⁶⁾ Rumfang — ¹⁷⁾ henvende sig til — ¹⁸⁾ ødelagdes — ¹⁹⁾ Karbidtilførsel — ²⁰⁾ Petroleumslamper — ²¹⁾ Blinklysapp. — ²²⁾ Overflade — ²³⁾ lige — ²⁴⁾ Konkurrencen — ²⁵⁾ truede — ²⁶⁾ skæbnesvanger — ²⁷⁾ ufølsomme — ²⁸⁾ havde spredt sig — ²⁹⁾ Selvtillid — ³⁰⁾ Farvande — ³¹⁾ A. G. A. Komfuret — ³²⁾ Opvask — ³³⁾ „Begavelser“.

FORFATTERBIOGRAFIER

- Blomberg, Harry*, f. 1893, debuterade 1917 som lyriker och har sedan utgivit dikter, romaner, reseskildringar och essaysamlingar samt skådespel, varav flera översatts til ett stort antal språk, däribland danska. År 1937 stiftade han Wallinsamfundet och är verksam även som talare och journalist.
- Boëthius, Gerda*, f. 1890, professor. Har varit medarbetare i det stora inventeringsverket Sveriges kyrkor sedan 1910. Intendent för Zorns samlingar i Mora 1921. Fil. dr 1921. Docent vid Stockholms högskola och professors namn. Bl. arbeten: De tegelornerade gråstenskyrkorna (1921), Den nordiska timmerbyggnadskonsten, m. fl. arbeten om nordisk träarkitektur, Uppsala domkyrka (tills. med Axel Romdahl). Har planlagt och ordnat Zornmuseet i Mora och bedrivit omfattande studier i impressionismåleri. Utg. tidskriften Hemslöjden sedan 1933.
- Briem, Efraim*, 1890–1946, professor i religionshistoria, Lund, har utgivit ett flertal religionshistoriska arbeten.
- Goldkuhl, Carola*, f. Troztzig, högre lärarinneexamen, akademiska studier. Verksam såsom föreläsare, företrädesvis i musikhistoriska ämnen. Har från trycket utgivit Richard Wagner och några av hans mästerverk (Natur och Kultur 1937), Prästgårdsbarnen (Sv. Diakonistyrelsens förlag 1942) samt en mängd artiklar av kulturhistoriskt innehåll i tidskrifter av olika slag.
- Hagberg, Knut*, fil. dr, f. 1900. Medarbetare i Svenska Dagbladet. Skrifter: bl. a. Carl Linnæus (1939).
- Hedin, Greta*, f. 1889, fil. dr, docent i litteraturhistoria vid Göteborgs högskola, lektor vid h. a. l. för flickor i Göteborg. Har utgivit ett antal litteraturhistoriska skrifter samt Arvet från Geijer, ett urval ur Geijersskrifter med sammanbindande text (1942).
- Herlin, Ernst*, f. 1885, fil. dr i fysik, rektor för lärov. i Djursholm, ordf. i stadsfullmäktige, författat ett 50-tal arbeten med vetenskapligt, populärvetenskapligt eller pedagogiskt innehåll, bl. a. Ny metod att bestämma elektr. motstånd (1919), Fysiken i vardagslivet (1925), Karl Göstas upptäckter, en experimentsamling (1926), En ny form av Galilei fallränna (1927), Med raket genom världsrymden (1928), Elektricitet till husbehov (1930), Från eldborren till tändstickan (1932), Lärobok i fysik, astronomi och kemi (1934, 35).
- Holm, Rurik*, f. 1877, fil. dr 1906, teol. dr 1918, docent i historia i Lund 1906–08, folkskolinspektör i Göteborg 1908–13, föreståndare för Nääs-stiftelsen 1913–43, ordf. i „Nordens“ arbetsutskott (västsvenska kretsen) sedan 1919. Utg. bl. a. Olaus Petri (1917), Den helige Franciscus (1926), Skolan och det nord. samarbetet (1931), Nääs 1872–1942 (1942).

- Jørgensen, Johannes*, f. 1866, Forfatter. Har foruden en stor skønlitterær Produktion udgivet: Den hellige Frans af Assisi (1907), Katharina af Siena (1915) og Birgitta af Vadstena.
- Lindström, Erik L.*, f. i Göteborg 1891, fil. dr 1925, docent vid Göteborgs högskola, lektor vid h. allm. läroavd. i Uddevalla 1929, statens förlikningsman 1935-1945, ordf. i lokalavd. av för. „Norden“ i Uddevalla, ledamot av Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälle. Skr.: Strindbergs Mäster Olof-dramer, Walter Scott och den hist. romanen i Sverige, Charles Dickens, Nordisk folklivskildring, medutg. av gymnasieboken Vår litteratur och dess historia I-IV.
- Nystedt, Olle*, f. 1888, förut domprost i Göteborg, nu pastor primarius (domprost) i Stockholm och hovpredikant, var Söderbloms lärjunge. Har tagit aktiv del i „den unglyrkliga rörelsen“, vars uppkomst och utveckling han skildrat i sin bok Från studentkorståget till Sigtunastiftelsen. Har även utgivit en mängd homiletiska skrifter m. m.
- Oterdahl, Jeanna*, f. 1879, f. d. lärarinna i högre flickskola i Göteborg, författarinna, föreläsare. Arbeten: Ett gammalt borgarhus, Inger Skram, Skolflickor, Vårdrädet m. fl.
- Romdahl, Axel L.*, f. 1880, professor i konsthistoria vid Göteborgs högskola, har i 40 år haft ledningen av Göteborgs konstsamlingar, sedan 1925 uppställda i Konstmuseet vid Götaplatsen. Har idkat en omfattande vetenskaplig och populär författarverksamhet.
- Sohlman, Ragnar*, f. 1870, utex. som ingenjör (kemist) från Tekn. högskolan i Stockholm 1890, assistent hos Alfred Nobel 1893-96 och utredningsman efter Nobel 1896-1900. Ledamot av Nobelstiftelsens styrelse 1900-46, verkst. direktör 1929-46. Kommeriseråd 1920-36.
- Ström, Fredrik*, f. 1880, skriftställare, riksdagsman. Har varit redaktör av olika soc.-dem. tidskrifter, ledamot av Stockholms stadsfullmäktige sedan 1912, ordförande 1940-43. Romaner, bl. a. Folket i Simlångsdalen (1903), Historiska arbeten, bl. a. Ryska revolutionens historia (5 del). 1923-25.
- Sylwan, Otto*, f. 1864, professor i litteraturhistoria vid Göteborgs högskola 1901-31. Bl. skrifter: I Svenska litteraturens historia dels 1700-talet, dels avd. Liberalismens tidsålder. Monografier över Kellgren och Sturzenbecker, Svensk verskonst från Wivallius till Karlfeldt.
- Tham, W. R. S.*, f. 1907, fil. dr i historia vid Stockholms högskola 1936, lektor vid h. a. läroverket i Bromma. Skrifter: Axel Oxenstierna 1583-1612 (ak. avh. 1935), Lindesberg och Nora 1-2 (1943-46), uppsatser och recensioner i hist. facktidskrifter, pedagogisk litt.
- Werin, Algot*, f. 1892, fil. dr. Först under ett antal år bibliotekarie vid Lunds universitetsbibliotek. Sedan 1934 chef för C. W. K. Gleerups bokförlag i Lund. Han är även docent i litteraturhistoria vid Lunds universitet. Bland av honom utgivna arbeten märkas böcker om Almqvist och Tegnér.

Udgivet af Foreningen »Norden«

Gavebog til Medlemmerne:

- 1941: „Nordens stämman“ (udgaaet).
1942: „Modern finlandssvensk prosa“ (udgaaet).
1943: „Sverige“, et Billedværk (udgaaet).
1944: „Norge forteller“ (udgaaet).
1945: „Islandske Noveller“.

Til Undervisning og Selustudium, kommenterede Udgaver:

- OLAF HOLST: Ti Timer i Svensk. 2. Udg. 1944. Kr. 1,00.
SELMA LAGERLÖF: Tösen från Stormyrtorpet. 2. Udg. 1944.
Kr. 1,25.
AUGUST STRINDBERG: Den romantiske klockaren på Rånö.
1942. Kr. 1,00.
Tre moderna svenska noveller (af Sigfrid Siwertz, Eyvind
Johnson og Agnes von Krusenstjerna) 1943. Kr. 1,00.

Nordisk Oplysning:

- Nordens läroböcker i historia.* Ömsesidig granskning. 1937.
Kr. 3,00.
Omstridte Spørgsmaal i Nordens Historie, I. 1940. Kr. 3,00.
FINN T. B. FRIS: Nordisk Kulturfællesskab og praktisk
nordisk Samarbejde. 1941. Kr. 1,00.
OLAF HOLST: Ligheder og Uligheder mellem de nordiske
Sprog, I. Svensk – Dansk. 1941. (Udsolgt).
*FRANTZ WILHELM WENDT: Norden 1929–1939. Den øko-
nomiske Udvikling. 1941.
*Nordiske Muligheder. 1943. En Samling værdifulde Af-
handlinger af varig Værdi.
*KNUD LARSEN: Nordisk Statsborgerret. 1943. Kr. 1,00.
*KRISTIAN MØLLER: Nordisk økonomisk Samarbejde gennem
100 Aar. 1944. Kr. 1,00.
*BERNT HJEJLE: Nordisk Retsfællesskab. 1946. Kr. 1,00.

* De saaledes mærkede Bøger tilbendes efter Anmodning Medlemmerne gratis, saa længe Oplag haver.